1115

A Magyar haza

Hanusz István

335613

B 55.071 Hgy

Hanusz István

A magyar haza föld-
néprajzi jellemképekben.

Kecskemét. 1931.

...ya ...kóczi Ny.

335613
375

Katona József Könyvtár
Kecskemét
D51000040481

375.

A MAGYAR HAZA

FÖLD- ÉS NÉPRAJZI JELLEMKÉPEKBEN.

*

VÁROS KERESKEDELMI KÖZÉPISKOLÁJÁNAK KECSKEMÉT BAROSS GÁBOR ÖNKÉPZŐKÖRE 1912

IRTA

HANUSZ ISTVÁN.

KECSKEMÉT TH. VÁROS FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁJA ÖNKÉPZŐ KÖRE

Pazar kézzel illeté a jóltevő természet édes hazánkat, mintha válogatott gyüjteményt akart volna a többi földrészekben szórva találtató tárgyakból alkotni.

Kovács Sebestyén Endre 1841.

KECSKEMÉT,

GALLIA-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS (METZGER B.) KIADÁSA.

B 55.071 Hor
335613

Kecskemét, Sziládi László nyomdája.

ELŐSZÓ.

A ki tollal megfestettem nemzetünk itt töltött első 1000 éve alkonyatán (1894.) a nagy magyar Alföld jellemképét, nem maradhattam adós annak a szinmagyarság nevelő országközépnek a kerete elkészitésével sem.

Adom a jelen könyvben, melynek részemről eleve bevallott főfogyatékossága, hogy a kiszabott 20 iv tere nem volt elegendő a körrajz tervezett kidomboritására; több kész részlet maradt el, a mely kétszeres terjedelemre dagasztotta volna a könyvet.

Vajha ez a kötet kelendőség dolgában követné az előzőjét, mely esetben bátorságot meritene a kiadó, hogy új 20 ivet bocsásson rendelkezésemre.

Kecskemét, 1900. október 13.

A szerző.

Nagy-Magyarország.

Szent István szent koronája testét, mely a Föld kereksége szárazának 423-ad része, Magyar birodalom név illeti meg; mert nemcsak társországa van, mely Horvát-Szlavónia; nemcsak Dalmátország jogilag alkotó része, mint azt az 1868: XXX. törvényczikk 65. §-a föntartotta: de Bosznia is történeti multjával, dicsőségesebb emlékeivel Magyarországhoz függeszkedik; a Szprecsa folyó szorosát Dolnja Tuzlánál ma is Magyarszka Vrata (magyar kapu) névvel illetik s a bosnyák nép hódolatát Budán szokta fogadni a magyar király.

Herczegovina is magyar jogú ország; hajdan Ráma volt a neve, annak ura czimét királyaink 1103. óta viselik. Imre király idejében Halomföld (Chulmia) néven Endre magyar királyi herczeg birtoka volt. És mégis magyarellenes tűntetésekre ragadta Szerbia egyes túlzóit, mikor nagy nemzeti fölvonulásunk alkalmával (1896. junius 8.) Ráma czimere s zászlaja, vörös mező-

ben fehér kardot tartó pánczélos kar, ott szerepelt a magyar király országainak zászlói sorában — holott Szerbiától már az 1271-iki békeszerződés világosan megkülönböztette.

Fiume öreg harangja mély búgással hirdette 1779-ben a magyarhoz hű maradt olasz lakosságnak az örömet, hogy Mária Terézia visszacsatolta városukat Szent István koronájához, — sejtve a bekövetkezendőket, hogy e kikötő város virágzása akkor lendül meg igazán, ha magyar kormányférfiak veszik a sorsa intézését kezükbe.

Az ekép kikerekitett birodalom 386278·5 □ km. területéből jut

	□ km.
Magyarországra	279749·68
Fiume város és kerületére	19·57
Horvát-Szlavonországra' .	42535·25
Dalmácziára	12862·00
Boszniára	43375·00
Herczegovinára	7737·00

nincs pedig beleszámitva a 3·054 □ km., amennyivel Penck bécsi professzor térkép becslés útján hazánk földjét nagyobbnak lelte; sem az a két új keletű honfoglalás, midőn Dévénynél 1892-ben a határigazitás 74 □ métert, 1898-ban pedig Vas vármegyében Bükkösdnél 1·068 □ km. terület gyarapodást hozott. És még nagyobb volna Magyarország, ha mind visszaszerezgetnők, mit békés úton belőle szomszédaink ellopkodtak.

Ha Dalmáczia és Bosznia-Herczegovina együttes 63,974 □ km. területét leütjük, a megmaradt 322,304·5

□ km. is akkora, hogy Európának csupán 5 állama haladja túl kiterjedésben. Sőt van Magyarországnak külföldi birtoka is. III. Ahmed szultán 1720-ban Rákóczy és népe használatára Rodosztó-ban nem csupán egész utczát vett meg örökáron, hanem örök joggal tetemes rész állami birtokot is adományozott és róla ünnepélyes fermánt állitott ki; azt a rodosztói városházán őrzik s visszavonva ma sincs. A régi magyar utcza görög lakóit ma is csak úgy tűri meg a hatóság, hogy a régi épületeket lakható állapotban tartják fönn, a földeket pedig senki sem használhatja. Ha valaki időről-időre birtokba próbálja venni, kizavarják belőle a hatóságok, holott jó dohánytermő talaj az; föl is kérték haszonbérbe a görögök Thaly Kálmántól, mikor a Rákóczy relikviák érdekében ott járt.

Halics és Lodomér országok zászlaját a magyar király koronázásakor ma is előtte viszik, czimerében és hitlevelében a két ország neve benne van; az 1791-iki országgyűlés követelte is a visszakapcsolásukat és azóta hasonlókép több izben. Az Árpádok különben is annyit szereztek, amennyit a következők el nem birtak, úgy irta meg Virág Benedek. Bukovinát pedig Kaunitz miniszter épen magyar királyi jogon szerezte meg Oroszország ellenében Ausztria-Magyarország részére, mint Moldva kiegészitő darabját.

Lefolyt talán mindörökre az idő, a mikor a magyart három tenger uralta, midőn magyar tenger vizében hunyt el éjszak, kelet s dél hulló csillaga. Egykor szavát, a mit Budán kimonda, három tenger visszhangozá, és most is van még három tengerünk: a köny, a vér, s a csalfa délibáb. Igy zengett a költő az 1849-et követő nehéz napokban. De lefolyt

az utóbbi idő is, a sorsunk ma tulajdon kezünkben van, a köny már csak az emlékezeté, beléptünk a második évezerbe, a lengő délibábot pedig elfújja Alföldünk beláthatatlan rónáiról a talajkultura, hogy a fölnövekedett népszámnak a szeme gyönyörködtetése helyett a szája szükségletét lássa el.

A mai Magyarország zöme kevéssel fekszik közelebb a jeges leheletű éjszaki sarkhoz, mint az elernyesztően forró egyenlitőhöz.

Legdélibb pontja a Zermagna folyó könyökénél van, Lika-Krbava vármegyében, a szélesség 44° 9′ alatt Dalmáczia határán; magának az anyaországnak legdélibb kihajlása 20 ivperczczel kisebb az Aldunán, hol a hármas torony (Trikule) áll Milanovácz szerbországi falu átellenében.

Legéjszakibb fekvésű az 1367 m. magas Policza határőrhegy Árva vármegyében, a szélesség 49° 38′ alatt, 575 km. távolra Trikulétól.

Nyugoti kihajlása legerősebb Fiume mellett, a Greenwichtől számitott keleti hosszúság 14° 25′ alatt, legkeletibb pontja az Erdélyrészből Moldvába kivezető ojtozi szorosnál a 26° 36′ alatt van.

Az éjszak-dél irányú 5½ fokos különbözés azt okozza, hogy Árva vármegye fölső részében a leghosszabb nap 16¼ óra, 7¾ órás éjszakával; Lika-Krbavában pedig 15¼ óra a nap hossza 8¾ órás éjszakával junius 21-én, s megforditva a téli napfordulat idején.

A kelet-nyugoti 12⅕ fokra rúgó különbség okozója annak, hogy 48 első és 12 másodperczczel kél, delel, nyugszik előbb a Nap az ojtozi szorosnál, mint a magyar tengerparti kikötőben.

Noha a Magyarbirodalom Középeurópa keleti része felé hajoltan fekszik, mégis a II. időzónába nyert beosztást. Egész középeurópai forgami időjelzéssel él tehát, ámbár a Bereg, Ung, Szatmár, Bihar, Arad, Krassó-Szörény vármegyéket metsző $22^1/_2$ délvonal már a III. időzónába vetné át jó $^1/_5$ részét. De a közlekedési zavarok elháritása végett kigörbitették fölötte a zónavonalt az Erdélyrészek háta mögé, mi azt a bajt okozza, hogy a hivatalos, meg a valódi idő között nagy a különbség. Már a középső meridiánunk (20° 33′ 23·5″) helyi ideje is erős 22 perczczel jár előbb, mint a zónás.

Hatalmas egy ellipszis Magyarország körülete, melyet szinte szabályossá tenne, ha a Száván túl eső 16000 □ km. területet oda lehetne ragasztani az erdélyrészi havasok déli lábához, hogy Orsovától Pitestin át a Csukás havasig egészitse ki a megfelelő görbület homorúját. E kerülék két góczpontján hazánk történetében nevezetes szerepet vitt két város áll. A nyugotin királyaink temetkező és koronázó városa, Székes-Fejérvár, hol gyakran fölhangzott a kiáltás: Meghalt a király, éljen a király. Tőle keletre 394 km. légtávolban Erdélyország fővárosa, Kolozsvár.

Hazánk sulypontos legközepe természetesen Budapest, a szemünk fénye, melyet a szerencsés földrajzi fekvése avat Európában nemcsak a legszebb fő- és székvárossá, de a legéletképesebbé is, és ebben a politikai visszonyok mai kedvezősége csak másodrendű tényező; Budapest emelkedése nem szünetelt az abszolut korszakban sem. Hazánk geometriai középpontját pedig Hunfalvy János számitotta ki. Szarvas határában, a Kreszán-féle malomnál van az, hol az éjszaki szélesség 46° 53′ és a greenwichi keleti hosszúság

20° 33′ 24″ vonala egymást derékszögben metszik. Magyarország e nagy ellipszisének éjszak-déli tengelye 610 km., a kelet-nyugoti irányban futó 926 km., 316-tal hosszabb az előbbinél.

Szolgálták egykor a magyar királyt Moldva, Oláhország vajdái, Szerbia zsupánjai; jártak Lengyelország rendei lengyel országgyűléseket tartani Magyarországra; nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára; a stájer-szlovén népmonda pedig azt őrzi meg róla, hogy a három csúcsú Triglav-hegyben lakik ma is, és mihelyt körülnövi szakála az asztalt, melynél társaival együtt ül, megjön újra az ideje, Szent György napján fölkel, kiakasztja pajzsát az elszáradt hársfára s kilombosodik az, a mi azt jelenti, hogy a nagy Mátyás királyt szolgálta a paraszt s annak ideje alatt boldog volt.

Ma ezek csak szomszédok. Körülveszik hazánkat: Alsó-Ausztria, Morvaország, Szilézia, Gácsország, Bukovina, Románia, Szerbia, Bosnyákország, Dalmáczia, az Adriai tenger, Isztria, Krajna, Stájerország. Feléjök a határvonalt folyóvizzel vagy hegygerinczczel sok helyt szépen kikerekitette a természet, úgy hogy hazánk földrajzi egész; mégis vannak tájak, a hol szerződésekkel volt szükséges időről-időre megállapitani, meddig tart Magyarország földe; sőt helyenként ma is pörös a mesgye.

Mint valami óriási föllegváré, olyan a hazánk képe Morvaország, Szilézia, Galiczia, Bukovina, Moldva, Románia felől. Magasan tornyosuló gerincz a Kárpát-hegy, égbetörő csúcsokkal megrakott. A határ felénél hosszabb szirtgyűrü áthághatatlan akadályokat látszik alkotni éjszak-nyugottól délkelet-délig még a költöző madárnak is, s mégis e hatalmas kőfal mentén vannak

Magyarország teste kifelé nehézkedő (exczentrikus) részei.

Egyikök a Morvamező, a Kis-Kárpátok délesti lejtőjétől a Morva folyó balpartjáig vonuló kies táj, a Miava völgye, hol még kun hadaink idegen érdekekért is harczoltak a XIII. század végéveiben; hol a lakosságnak még ma is nemcsak a nyelvén, de foglalkozásmódjain hasonlókép megérzik a szomszéd morva befolyás. Egy darab külföld az már, hova Pozsony felől alagut vezet.

Odább a Vlára szoroson vasút vezet át, a jablunkai szoroson is sinpár, de azt az utóbbi átjárót használta föl a tatárhordák egy része is, mikor hazánk romlására azon a hágón át betört. Trencsénből Zvardonnál is vezet át a hegységen út Galicziába. Árva vármegyében pedig Jablonka 4000 lakosú város népe Lengyelországba jár át megcsináltatni az orvos receptjét, úgy irták 1894. végén.

Természeténél fogvást kifelé gravitáló terület a Poprád folyó völgye, tanú rá a történelem. Lengyelországnak 13 várost zálogositott el onnan Zsigmond királyunk 1412-ben és az idők folytán 16-ra fejlett városszám 1773-ban Mária Terézia uralkodása alatt került haza. De az ott élő szász eredetű lakosság idegen istenekért nem rajong, sőt Lengyelországhoz tartozása idején is éber volt ide vonzódása érzete, emlékei szólnak róla. Csak napjainkban kezdik feszegetni lengyel turisták, hogy Lubló, Gnezda, Podolin városok jogilag Galicziához tartoznak. Hasznos lenne talán erdélyrészi szász honfitársainkat is 363 esztendőre zálogba vetni a szomszédnál, hogy észrevegyék, hol jobb.

Vasút vezet át Gácsországba Sáros vármegyéből a Poprád kimenetelénél, Zemplénben pedig a Vidrány patak völgyéből lopakodik át 420 méteres alagúton a vonat. Kaput tárt a vereczkei szoros Beregben honfoglaló őseinknek, de 400 év mulva a tatároknak is. Odább a Javornik és a Viszoki Tin csúcsok között 1·75 kméteres alagút vezeti a gőzvonatot a Beszkiden át Beszkidbe. Mármarosban a jablonczai hágón kel át a vasút.

A keleti és déli Kárpátok vonalát több folyó töri át; az Arany-Besztercze vizrendszere nemcsak aranyos fövenyét önti Moldva ölébe, de az ő és a többi kisebb-nagyobb patak kapuján az arany székelység is áramlik le idegenbe s ott a magyarság részére elvész. Sőt a csik-gyimesi határállomástól épült már vasút Targu-Ocna felé Moldvába, a tömösi szoroson pedig Kelet felé világforgalom nyilt, mind a kettő elősegiti a székelyek fogyását. Legnagyobb exczentrikus vidék a déli vonalon az Olt vizrendszere.

Orsovánál pedig semleges terület ékelődik vagy 8·7 □ km. kiterjedésben a Cserna és Bachna patakok közé, rajta áll az orsovai vasúti pályaház, egy utcza, meg a jegenye-nyárfás fasorban épült korona-kápolna. Románia határán ez a földarab épen úgy magyar kezelésben maradt, mint Ada-Kaleh sziget vele szemben az Aldunán; szándékosan hagyták ki az 1878-iki berlini szerződésből, mert a magyar, szerb román határok ütköző pontján egyikhez sem akarták csatolni. A szerződés alájegyzése után a magyar királyt kérte föl a sziget ura, a szultán, hogy ott maradt alattvalóit védje meg. Magyar helyőrség van azóta a szigeten s a törökök saját kadi-jok biráskodása alatt autonom életet

folytatnak, még a magyar és osztrák vámközösség szabályai sem kötelezik őket.

Szerbiát a fekvése egészen Magyarországra utalja; a folyói mind a Duna adózói s nemcsak vizet meg földet hordanak alá a szerb erdős hegyhátakról, de maga a szerb nép is azok völgyeit választotta útul hazánk déli sikjaira. Természetes választó vonal ott a Duna medre és mégis sok magyar vér folyt ott görög, bolgár, szerb, török ellen; soká feszült volt ott a helyzet, kegyelem nélkül lőtte le a határőr azt, a ki nem tudta, hol kezdődik s meddig tart a magyar föld s igazolás nélkül akart innen vagy onnan átkelni. Sok történelmi emlék őrzi a régi kapcsolat élénkségét. Hunyady János Szibinyáni Jank a szerbeknek és olyan nemzeti hős nekik, mint nekünk; Belgrád pedig, a régi magyar Nándor-Fejérvár, mely 1882. óta szerb királyi székhely, 1868-ban csak diplomácziai mulasztás folytán került szerb kézre, a helyett hogy Magyarországhoz visszacsatolták volna.

Fiumétól Pozsonyig is kitárt terület Magyarország; azon oldalról nyeri a beömlő folyók közvetítésével az összes éltető vizet, mely nem légi szárnyakon kél útnak felénk az Adriai tenger medenczéjéből; de a folyók voltak a hadak útja is, melyen a honfoglaló ősök nyugot felé kikalandoztak; azok mentén jött a külföld hada is, valahányszor hazánk függetlenségét, területi épségét csonkitani tervezte, — de azt az útat követte a nyugoti kultura is, melynek készséges befogadásával jogot szerzett a magyar az európai népcsaládok kötelékébe való belépésre.

Van Magyarországnak két kapuja. Egyik a Porta orientalis, mely 1100 m. hosszú alagúton vezet a Te-

mes völgyéből a Csernáéba át, Ad orientem föliratot visel az átbúvó, noha messze van még tőle Orsova, hol a Kelet kezdődik, a melynek pontját az Alion hegy lábainál jelzi a korona-kápolna; de vasúton még tovább hatol keletnek a magyar vezérszó, csak Vercíorova állomáson, Romániában hal el.

Másik a Porta Hungarica (magyar kapu), a tersattoi Várhegy oldalából 15 m. mélyen kirepesztett átvágás, melynek egyik oldalán a várhegy meredeke emelkedik, másikán a völgy fölött hatalmas sziklaköb, a vájt lejtő elszakitott része. Onnan ötlik először szemébe a haza szivéből vasúton érkezőnek Fiume, a magyar kikötőváros; 1849. után a nekik nem tetsző Porta Hungarica nevet a horvátok „báni kapu"-ra változtatták, táblát illesztettek a völgy fölé emelkedő sziklatuskóba e fölirattal:

BANSKA VRATA
NA USPOMENU JELACSICSA BANA
1848.

A közszokás azonban ma is csak magyar kapunak nevezi.

Ez a föld, melyen annyiszor
Apáink vére folyt,
Ez, melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt,
Itt küzdtenek honért a hős
Árpádnak hadai,
Itt törtek össze rabigát
Hunyadnak karjai.

Báthory István, Erdély vajdája minden harczosa kezébe egy darab rögöt adott a haza szentelt földéből a kenyérmezei ütközet előtt s meghagyta, hogy kiki

a kebelére tegye, a csata hevében el ne feledje, hogy a haza fekszik szivén, érte harczol most; mert olyan a mi hazánk áldott földe, hogy ért kalásza, teje-méze, nemes ércze mindig csalogatta a határain túl lakott népeket s azok hol békésen, hol ádáz fegyverrel a kezökben, de egyenlő vágygyal a szivökben oda törekedtek, hogy birtokba vegyék. Csak Zágrábban nehezteltek meg érte, hogy 1895-ben a magyar királyt fogadó bizottság Rákos mezejéről hozatott finom szép kvarczos homokot s azt a király vagonja kiszálló pontján hintette el, hogy a magyar király a mult dicsőbb emlékeitől megszentelt magyar földre tegye ott a lábát.

Hazánk határai.

Az 1868-iki XXX. törvényczikk 66. §-a nyiltan kifejezi, hogy Fiume város, kikötője és területe a magyar koronának közvetlen része, az anyaország kiegészitője; de annak egyházi idekapcsolásáról nem gondoskodott. Azért mozgalom indult meg Fiumében 1895. végén, hogy a város a zenggi egyházmegyéből valamelyik magyar püspökség keretébe kebeleztessék át.

Vitás terület a Gorjáncz és Okics hegyek közé szorult Zumberak (Sichelburg) környéke, a régi ogulinszluini végezred elszigetelt darabja, mely Krajnába nyúlik át. Gönczy—Kogutowicz „Magyarország megyéinek kézi atlasza 1890.“ Szent István koronája testéhez tartozóul ábrázolja, de csak 1896. áprilisban járt Kalje és Szocsicze községek vezetősége a horvát bán előtt, hogy a visszacsatolást eszközölje.

Zalában Rácz-Kanizsa és Luttenberg között Magyarország és Stiria határát az ott jelző Preszika pa-

tak fölött malom épült, melyben a molnár két szobája között álló fal az országválasztó határ. Ha a molnárnak úgy tetszik, otthon Stiriában vacsorál és otthon Magyarországon fekszik le, igazi kétlaki. Igazolja hiteles voltát a falba illesztett kőtábla s rajta a fölirat:

FRAN(CISCO) IMPER(ATORE) CORRE(GENTE)
MAR(IA) THE(RESIA) REGN(ANTE)
M(ETA) DU(CATUS) S(TYRIAE)
1754.

Vagyis Ferencz császár társkormánya, Mária Terézia uralkodása alatt Stajerország herczegség határa 1754. évben.

Mikor Mátyás király Neugau-t (Negovi) elfoglalta, Magyar és Stajerország határvonala Dreikönig községen futott végig St. Leonhardt kerületben.

Szécsénykút (Petáncz) Vas vármegyében a Mura mellett ott van, hol a magyar határ a folyót túllépi és a Savanyúkút-telep korcsmájának Stajerország felé néző falán olvasható a fölirat: Die Grenze. Magyarországhoz tartozott egykor Radkersburg, Regede volt a neve.

Vas vármegye 4 községe: Noudohegy, Vörthegy, Vágóhegy (Kogutowicz vasmegyei térképén 1885-ben még Hackerhegy), Burgóhegy még ma is a seckaui egyházmegyéhez tartoznak, a melynek püspöke Grácz-ban lakik. Noha a Lapincs (Kogutowicz szerint még Lafnicz) határfolyón innen vannak: meglehet, hogy az egyházmegyei határok megállapításakor még túl voltak rajta s az éjszak-déli irányú folyónak nyugotra való kitérülése közben maradtak innen. A vármegyei köz-

igazgatási bizottság 1895. juniusban inditotta meg az ügyet, hogy a burgaui és neudoi stajer plébániák 4 magyar fiókegyháza a szombathelyi püspökséghez csatoltassék két plébánia fölállitásával, hogy a magyar föld gyermekeit ne stajer káplánok oktassák, a jegyes párokat ne idegen pap eskesse, a magyar polgárok a haza földében leljenek sirt.

1898-ban Vas vármegye Bükkösd községe és a stajer Oberlungitz között eszközölt határigazitás vagy 900 □-ölnyi teret csatolt vissza Magyarországhoz. Sinnersdorf és Oberwaldbauern községeket vagy 200 év előtt kapcsolták Stajerországhoz; visszaszerzésökön Vas vármegye már rég dolgozik és noha királyi parancsolat elrendelte azt a 40-es években, ma is folynak tárgyalások az osztrák kormánynyal. E két község vérrel és vagyonnal Stajerországnak adózik, Magyarországból csak sirhelyet élvez a népe, mert nincs saját temetőjük, a pinkafői pap földeli el őket a saját községe sirkertjébe. Sinnersdorfot Kogutowicz térképe Magyarországba helyezi, Hunfalvy János is 1863-ban; a Wagner-féle földrajzi német encyclopedia pedig a kettőt nekünk itéli 1869-ben, — úgy lehet Fényes Elek 1841-iki adata után, mely azt Simmerndorfnak nevezi; de a Ritter-féle Geogr. statist. Lexikon II. 1883. már Stajerországhoz számitja.

Sopron vármegye határán Lajta-Pordány és az osztrák Deutsch-Prodersdorf között annyit változott a Lajta medre, hogy az osztrák balparton a magyarok, a magyar jobbparton az osztrákok lettek birtokosok, miért 1886-ban határigazitás vált szükségessé. A vármegye követei már az 1832/6-iki országgyűlésen követelték, hogy a Lajta régi medre legyen a határ

Ausztria felé s visszakerüljön az elfoglalt Sárfenék is, melynek mai osztrák neve Scharfeneck. Ott a mannersdorfi uradalom ma is a győri egyházmegyéhez tartozik, holott egykor a folyón túl messze tartott Magyarország; nemcsak a Kahlenbergig, sőt a Wiener Waldból Kaltenleutgeben környékén vagy 54,000 hold (297 □-km.) tartozott 1043-ig hozzánk. Hainburg valamivel később I. Endre idejében veszett el.

Bruck határszéli városkának egy része a mienk, a vasúti pályaház is magyar földön áll. Az országhatárok helyreállitása érdekében folyt panaszok és tett intézkedések gyakran emlegetik Lajta-Bruck nevét. Elrendelte az 1715. évi 72. törvényczikk a folyón innen eső földeknek az osztrák kataszterből való kihagyását s megtiltotta azoknak Ausztria részéről való megadóztatását. Az 1832/6. országgyűlés pedig azt követelte, hogy Bruck város a magyar birtokainak számadásait Mosony vármegye törvényhatósága elé terjeszsze.

Egész közösügyes volt Bruck-Újfalu mosonyi község, melynek az osztrák Bruck várostól csak a Lajta folyó a választó vize. Ott a magyar közigazgatást osztrák polgárok látták el, az osztrák polgármester volt a magyar biró is, a községi képviselet vegyes, a jegyző magyar polgár. A magyar község erősödése 1895-ben kivivta már, hogy közigazgatása teljesen magyarrá lett, és midőn 1898-ban a magyarság 800 lélekre nőtt, kérelmezte Mosony vármegye a teljes visszakebelezést, mely alapon a magyar belügyminiszter egyszerűen fölmentette Bruck város hatóságát a tiszt alól, hogy a magyar községet tovább kormányozza.

Új határ-jelölés történt Ausztria alsó része és Magyarország között 1892. novemberben Dévény és

Farkasvölgynél, mely alkalommal hazánk területe 74 □-méterrel nagyobbodott; a határkövek egyike a Rókaszigeten áll, a másik a dévényi kőbánya mellett.

Magyarország 13 hegyóriása között a Magas-Tátra emelt völgyeiben is van pörös terület, vagy 900 holdnyi.

Magyar fölfogás szerint a Halastó keleti része a Tengerszemmel és fölötte meredező ugyanazon nevű hegycsúcscsal együtt Szepes-vármegye tartozéka; a lengyelek ellenben az egész Halastavat a Tengerszemmel s a róla nevezett orom egy részével Gácsország javára irják. Hogy a Tengerszem egykor egészen Magyarországé volt, bizonyos onnan, hogy Laszky örökáron adta el 1583-ban Horváthnak, kit Horváth-Kisservits de Palocsa néven ismertek, Magyarországon fekvő uradalmát és a szerződésben a Halastó a környékével meg van emlitve; 1590-ben pedig kiadta Rudolf király erről a birtokról Horváth részére a donacziót, a birtokbahelyezést (statutio) a szepesi káptalan eszközölte és mind e két oklevélben benne van a Halastó és környéke. E három okmányt őrzi a volt Palochay, ma Salamon-féle levéltár eredetiben.

1769. után azonban a fölmérő katonatisztek a terület felét rajzolták csak Magyarországhoz tartozóul, egy részét pedig vitásnak jelentették ki. Igy jött 1789-ben mappa nélkül az a vidék a bialkai telekkönyvbe, noha II. József 1782-iki rendelete megtiltotta augusztus 18-án 2959. sz. a. minden vitás területnek telekkönyvbe való igtatását. És igy téves, érvénytelen bejegyzés alapján adta át Neronovits Onofrius a Halastó környékét Homolácsnak. Az urbéri pörökből is az látszik ki, hogy mindig magyar hatóság birás-kodott a Halastó környéke fölött; a forgosi parasztok

szállását is ez alapon égették föl. Sőt magyar szerződés is van, melyben Homolács a vitás területet Palochaynak engedi át.

Az 1793-ban kiindult revindikáló bizottság jelentését tárgyalta 1797-ben Szepes vármegye közigazgatási hatósága, de az ügyet megoldásra vezetni nem birta. Fölújult az alvó vita 1834-ben, midőn az akkori magyar birtokos, Palocsay báró, a Nagy-Halastótól keletre fát vágatott. A fölkerekedett bizottságok 1839-ben Gácsország javára döntöttek. Megtörtént a vitás terület új bejérása 1858-ban is és úgy állapitották meg, hogy a határvonal a Halastavat messe, de a faállomány Lengyelországé legyen. 1864-ben újra föltámasztotta igényeit Gácsország, ellenzette a magyar rész és még 1870-ben is jelent meg a magyar államnyomdában térkép, mely a vitás területet Lengyelország javára ábrázolta. Magyar részről 1883-ban inditvány kelt, hogy béke kedvéért vonassék meg a határ a két vitás tavon, de a lengyelek nem nyugodtak bele.

Zamojsky lengyel gróf 1890-ben marhacsordát hajtatott a pörös földre, Hohenlohe herczeg magyar birtokos meg a Halastó kiömlésénél erdővéd-lakást épitett, de a lengyelek szétrombolták és csak magyar csendőrök védelme alatt épült az föl újra. A fölvett hosszú jegyzőkönyv eredménye az lett, hogy Hohenlohe herczeg a Nagy-Halastó partján 4 csendőr számára emelt lakást; mire Gácsországban nagy mozgalom indult meg s annak következtében el kellett a csendőrlakást távolitani. A krakói tartománygyűlés a Reichsrath elé vitte az ügyet; Lueger képviselő interpellált is ez ügyben ott 1895-ben, minek folytán 1896-ban a magyar törvényhozás elé került.

A magyar legfőbb itélőtábla, úgy irták a lapok, nem törődve az okmányokkal, kimondotta a terület vitás voltát, holott a Bach-korszakbeli urbéri cs. és kir. törvényszék magyar területnek jelezte azt, tévesztett a magyar kir. államnyomda is, mikor a magyar határt a Halastavon keresztül vonta meg. A Turisták Lapja 1894. V. mutatja ki 1 : 75,000 arányú tervrajzon a vitás területet; az 1825-ig megjelent térképek mind Galiciához tartozóul tűntetik föl, csak azontúl egyikmásik ábrázolja Magyarország javára. A galicziai csendőrök 1899. októberben is bolygatták a vitás területen a turistákat és Hohenlohe herczeg vadászatát betiltották. E miatt Szepes-vármegye a belügyminiszteriumhoz fordult orvoslatért.

Szólt a vitáról a Kárpát-Egyesület 1894-iki évkönyve, valamint a Századok 1895-ben, de ilyen dolgot őseink hosszas határjárások, meg jegyzőkönyvezések helyett egyszerűen karddal oldottak volna meg, ha nem egészen igazságosan is, de alaposan, tentaömlesztés nélkül.

Kőrösmezőn túl a Galicziába vezető Tatárhágó alá vájt tunel bejáratánál katonailag megerősitett vasúti őrház áll, bádogtetővel és lőrésekkel. Mármaros, Erdély és Bukovina összeszögelő pontján meg a hármas határt 12 m. magas kőoszlop jelzi. Triplex confinium.

Besztercze-Naszódban, ott, hol a Szaka bő patak az Arany-Besztercze folyóba szakad, vannak a revindikált havasok, melyeket a Rákóczy-harczok zavarosában román szomszédaink egész zavartalanul foglaltak el, Bukovinától kezdve egész a bodzai szorosig, mintegy 200 □-mértföldet (11,000 □-km.) egy tagban. Az

1769-iki határrendező vegyes bizottság csatolta azt vissza az anyaországhoz.

A dicsekvő Kantemir Demeter igy ir: Sokkal nagyobb ma nyugot felé is Moldva, mint egykoron, mert Nagy István fejedelem ideje előtt mindama hegyek, a melyek elzárják, Erdélyhez tartoztak és azon a területen az ország keskeny volt. De mivel ennek a fejedelemnek a vitézsége Mátyás magyar királyt több izben legyőzte (ugyanúgy-e?) és az erdélyieket visszaszoritotta, szerződések útján kényszerültek a további területvesztést elháritani s lemondottak a békefőltételekhez képest az ő javára az egész hegyvidékről, mely a két tartományt elválasztja s rászoritották a kerületeket a moldva uralom elismerésére, melyek a Moldvába ömlő folyók között vannak.

Körülbelül erről szól Gegő Elek 1838-ban, hogy rengeteg erdők, havasok választván el Moldvát Erdélytől, éjszaki határvonala nem volt mindenkor egyenlő. A szóban forgó határ változott azután is, mikép a békekötések láncza kiméré; sőt II. József uralkodása alatt némely moldvaiak, kivált a közelebbi (1829.) orosz-török háborúban túlharapózván, 1836-ban mind a két részről egy küldöttség a határ békés elintézésében foglalatoskodott.

Krassó-Szörény meg Románia között 1888. nyarán hosszú tárgyalás után állapitotta meg nemzetközi bizottság a határvonalt, mely a magyarországi meg a romániai oláh pásztorok túlkapásai folytán vált apránkint bizonytalanná; megtámadta azonban 1889. novemberben az időjárás és a bachnavölgyi határhalmok közül kettőt tisztára elmosott a zápor. Gyűlölik az ember munkáját az elemek, mond Goethe. Nagy veszedelem-

ben forogtak, ők legalább úgy hitték, 1889-ben a verciorovaiak. E romániai kis faluban egy áprilisi erős zápor alaposan magyar nemzeti szinűvé mosta a román vörös-sárga-kék zászlót; siettek is újjal fölváltani, hogy az időjárás szeszélyének eme magyar tendenciáját meghiúsitsák.

Kimondotta 1739-ben a belgrádi béke, hogy a töröké maradhat Orsova a területtel együtt, mely Ada-Kaleh átellenében a Bachna patak, a Cserna balpartja és a Duna között fekszik, ha egy év alatt úgy vezetteti el a szultán a Cserna folyót, hogy Orsova nyugoti oldalán ömöljön a Dunába, a Serelnicza patak torkolata mellett.

A munkálatokat két franczia mérnök vezette és a Tordasicza, Szakovszticza, Propadna, Szarkova völgyek áthidalásával kész is volt a kitűzött határnap előtt egy hónappal a Cserna-csatorna a nyugoti hegyvonal mentén Topleczig. A viz megeresztését Konstantinápolyban ágyúlövésekkel üdvözölték, de nem indult meg a Cserna a neki épitett csatornán s a vizmű maga állitotta ki magának az elégtelen jegyű bizonyitványt, mert nem volt kellő esése. Az egyik mérnök selyemzsinórt kapott érte, a másiknak sikerült jókor elinalnia. Igy maradt Orsova Magyarországé, de ma is látni a törökök erőlködését a 2—3 m. széles, 1—2 m. mély árokban, mely fáktól sűrűn árnyékoltan Orsova mellett fut.

Baziástól a Száva torkolatáig az öreg Duna a rendbontó. Szigeteket, új földalkotásokat rakott és rak le, a mik semmi térképen nincsenek, benőtte azokat a vadfa és bokor, nem tartoznak semmi államhoz, sem a magyarhoz, törökhöz, sem szerbhez; senki országa az, adót nem fizető, urat nem ismerő, világon kivül

eső, meg nem nevezett föld. Máshonnan meg elhordja a kikezdett szigetet bokraival, erdőivel, gunyhóival együtt s letörli alakjaikat a térképről. Az Osztrovot „senki szigeté"-nek nevezi Jókai; a belgrádiról pedig azt irja Brown Eduard angol utazó 1669-ben, hogy 35 évvel azelőtt ott nyoma sem volt és az ő idejében már teljesen fák boritották, a neve akkor Hadsziget volt.

Veglia, Cherso és Lussin adria-tengeri szigetek 1815. óta tartoznak Trieszthez. Sehogysem tudott beletörődni a nép az elválásba a magyar jogú Dalmáciától, hová eredete, multja, nyelve és minden szokása csatolja. Az új terület-beosztásnak 1815. január elsejével kellett megtörténnie, végrehajtásával Saurau gróf volt megbizva, de Cherso volt az első, mely a zárai kerületbe való visszakebelezését kérte, utána Lussin Grande és Ossero, végül Veglia, de orrot kaptak érte Bécsből és 1815. január 30-án kelt rendelettel végleg Isztriához nyerték beosztatásukat.

Vannak a haza határain belül is mesgyebeli érdekességek, sérelmek, vágyak, a melyek Nagy-Magyarország területét nem fogyasztják, nem növesztik.

Ma Légrád a Dráván túl van, holott Schimek 1788-iki térképe, Albach meg Fényes Elek jóval később keletű geografiája azon bizonykodnak, hogy nem nagy idő előtt ez a város még a Muraközben volt, a Dráva balpartján. A zágrábi érsekmegyéhez tartozik a Muraköz, de a sűrűn előforduló nyelvi surlódások miatt hasznos lenne onnan a szomszéd szombathelyi püspökségbe átkebelezni azt a magyar területet.

Siófok Veszprémben él, meghalni Somogyba jár; mert maga a város Veszprém vármegyéhez tartozik, de a temetője már Somogy törvényhatóság területén

van. A Tudományos Gyüjtemény (1834.) szerint úgy épült Veszprém és Zala vármegyék határára az almádi csárda, hogy fele az egyik, fele a másiknak területére esik; benn az ivószobában a mestergerenda jelzi a választó vonalat. Közös erővel és fele költséggel kivánt a szomszédos két vármegye födelet nyujtani az útasnak, ki bármelyikök határát eléri; de a régi vármegyei jó időkben megeshetett, hogy midőn az osztó igazság karja hosszú voltát képviselő pandur csak a saját törvényhatósága területén volt fölhatalmazva üldözni a szegénylegényt, bátran ihatott a futóbetyár ugyanazon asztalnál vele, akár koczinthatott is és nem félhetett, hogy elfogja.

Dombovárnál három vármegyébe hallszik el a kakas-szólás, mert Tolna, Baranya, Somogy szögellenek össze annyira ott. Beleczvárnál történt, hogy három vármegye alispánja ebédelt együtt egy asztalnál, mindenikök széke a saját törvényhatósága határában állott és azon ülve köszöntötte föl a másik két vármegye közönségét. Ez Varasd, Kőrös és Zala vármegyék összetűző pontján esett meg.

Néphagyomány szerint Vácz város hajdan két vármegyéhez tartozott, Pest és Nógrád határa ott érintkezett, a hol ma az Aeternae Domvi föliratú diadaliv (kőkapú) áll, melyet Mária Terézia látogatása emlékére Migazzi Kristóf kardinalis püspök 1764-ben épitett és csak a török idők multával vándorolt volna Pest vármegye határa a Katalin-völgyi mai hidhoz. Ezzel a hiedelemmel szemben történeti tény csak az, hogy Kollonich Zsigmond gróf püspök idejében a város maga tartott odáig és 1712-ben azon túlra zavarta ki ő, mint földes uraság Vácznak reformált vallású

lakosait, kiknek ez új telepe csakhamar összenőtt a régi várossal.

Tótkapu névvel jelöl a nép Lévától 10 kilométernyire éjszak-nyugatnak egy kettős trachit-kaput, melyet valaha a Garam vágott ketté; a rajta átjövő szelet tótszélnek, a Garamon ott megtorlódó jeget tótjégnek nevezi.

Párja az almádi-csárdának a budapesti középponti papnevelő-intézet nyitra-pereszlényi uradalmához tartozó korcsma; úgy fekszik ez a nedasocz-viszocsáni határon, hogy mestergerendája jelzi szintén a határvonalt Nyitra- és Trencsén-vármegyék között.

A Szepességben Leibitz és Menhárt városoknak kiegyezés folytán 1897-ben dült el 500 éves határpörük; mind a két várost II. Géza király idejében alapitották és első határkérdéses összeütközésök 1288-ban volt, Zsigmond király 1397-ben új határjárást rendelt el, a pör azonban tovább folyt, mi Leibitznek vagy 12,000 frtjába került, körülbelül ugyanannyiba Menhárt városnak.

Szalacz község is hajdan két vármegye része volt, a nyugoti Biharé, a keleti pedig, hol ma a Szent György-utcza van, a régi Közép-Szolnoké: és a két darab K. Nagy Sándor jelzése szerint a XV. évszázad elején került együvé.

Földrajzi elzártsága következtében annyi különössége van a Bárczaságnak, hogy az odavaló szász paraszt azt mondja: „Erdélybe utazik“, ha valamelyik szomszéd vármegyébe indul.

Keresztyén-falvának kicsiny a határterülete, a rozsnyóiak esküdték le nagy részét; mert midőn biró elé hitre került a dolog, otthon rozsnyói földet raktak a

csizmájokba s úgy fogadták Istenre, meg lelkök üdvösségére esküvel, hogy rozsnyói földön állnak. Ennek a határpörnek mását a Nagykúnságban úgy hasitották, hogy Kis-Újszállás meg Túrkeve vitájában az esküdt tanú kevi földet tett a talpa alá.

1547-ben hosszas határjárások után Fráter György, Izabella királyné helytartója úgy itélt, hogy az Olt mentén a Bárczaságban lakó székelyek és szászok között mindenkor az Olt legyen a határ, ha változna is a folyó medre. A Meszes-kapu Erdély egyik bejárója volt a mai Zilahnál.

Román testvéreink álomképei között ott csillog a szegedi Tisza, a szőke vizű, hajókat emelő magyar folyó, mely magába fogadja a Marost, s kőgátak közé szoritott medrében szélesre terült hullámokkal simul el a Boszorkány-sziget mellett s fodrozik le Zentának. A szegedi Tisza kanyargó határa a vonal, a meddig az oláh álmok kiterjesztik a nagy Dákorománia ország földét és Szeged a város, melyről ha Szebenben, Temesvárott, Bukarestben vagy Galaczon irnak, ádáz gyűlölet harsog ki a sorok közül, mert nem csupán a gyors folyású Maros és a haragos Tisza hullámáradata ott törik meg a kőgátakon, melyeket a szegedi magyar munkások dolgos keze hordott össze: hanem a román törekvések hatalma is azon az erősségen porlik szét, a melynek neve: Szeged népe.

Csak a jó humor beszél még Kecskemét és Nagy-Kőrös szomszédi versenygéséről, mely állitólag határkérdés miatt tört ki; mit a véletlen szerencsétlenség úgy egyenlitett ki, hogy a két város között egyik útszéli fára akasztotta föl magát nem a karthagói Phillaeni testvérek honszeretetétől lelkesitve, kik magukat

a haza határainak furfanggal kibővitett pontján elevenen hagyták eltemettetni, hanem valamely életunt vándor, és egyik város sem akarta eltemetni, mert azt a pontot határán kivül állónak jelentette ki. A mint azonban Kőrös felől a vasúttal parallel közel vonuló országút mentén a gyertyaegyenes sudar jegenye-nyárfák föltűnnek, azonnal tudja az utas, hogy Kecskemétnek, a Duna-Tiszaköz metropolisának határára érkezett.

Magyarország hegyvilágából.

„Honodat, annak természeti kincseit, szépségeit ismerni több, mint országokat látni. A ki szülő hazáját lenézve, tengerekre kél, hogy világot láthasson, hasonló ahoz, ki messze látszó bolygótűz után siet.“ És igaza van ennek a rég kimondott igének, mert nem könnyű találni a földgömbön még egy olyan földzugot, mely kialakulásában, természeti viszonyaiban a változatost oly szerencsével egyesiteni birná, mint hazánk, a három hegy alatt terülő, négy folyam öntözte föld, melyről úgy zeng a költő, hogy:

„Szép vagy ó hon: bércz, völgy változnak gazdag öledben.“
(Vörösmarty.)

Kisebbek bár e geologiai kertben az arányok, melyek szerint a természeti kiválóságok egymás mellé sorakoznak, mint bolygónk fölületének egy vagy más,

erősebben individualizált részén; de épen mivel hogy Magyarország nem a kirivó ellentétek összehalmozója, sőt inkább izléssel berendezett gyüjtőpontja: azért hat oly kedvezően arra a szerves világra, mely ölében az édes létezésnek örvend s az okon szeretik igaz gyermekei oly benső odaadással, hogy a kivüle való létet életnek sem tartják.

A XIX. század elején Kölcsey is akkor, midőn a külföldi ragyogványok után való rajongás járványkép terjedezett, úgy látta szükségesnek nyilatkozni, hogy „Széles e világot hosszában széltében ismerni szép dolog, de mielőtt ismereteinket ily határozatlanra terjesztgetnők: igen üdvösséges lenne saját hazánk körülményeivel barátkozni meg.“ Magyarországnak a tormája is édesebb, mint Amerikának a méze, mondák az 1849-iki kivándorlottak. Rudolf, volt korona örökösünk pedig úgy nyilatkozott, hogy a tudományos társulatok, klubbok, gyülekezetek és tudom is én mi néven nevezett egyesületek, ha pénzre tesznek szert, nagy ekszpedicziókat rendeznek más világrészbe; a legközelebb eső vidékek pedig, saját hazánk vidékei, bizonyos tekintetben valóban titokzatos lepelbe burkoltan maradnak.

Csak akkor magasztaljuk Svájcz föllegekbe nyúló havasait, ha már a mi Magas-Tátránkat megismertük, melynek a Tengerszem nevü csúcsában nem hiányzik a maga magyar Rigi-je sem, a minő egyúttal a Gaina havas is a Bihar hegységben. Ne gyönyörködjünk a Rajna melléke szépségeiben előbb, mig a szelid, regényes és történeti emlékekben gazdag Balaton vidéket be nem útaztuk, irta Vida Károly. És igaza van, mert még csak havaslátóba sem kell Helvéczia hótakart

tetői alá zarándokolnunk, elég egy útat tenni Tátra-Füredtől a Csorba-tóig, hatalmas hófoltokat mutat a 13 hegyóriás a vállán, üstökén. Kinyaral a hó a mármarosi hegyóriások repedéseiben, meg az erdélyi Alpokban is.

Sőt ezek alpesi virágokkal himzett párkányain a havasi pásztorgunyhók, a tejgazdaság fokhelyei sem hiányzanak, csak hogy nem Sennhütten a nevök Erdélyrészben, hanem esztina, székely és oláh úgy hivja. És mivel a magyar keleti és délkeleti havasokban garázdálkodik még a dúvad: a medve és farkas ellen a székely pásztor puskával, a román éles baltával fegyverkezik és hatalmas éber komondorok a segédeik a tejelő jószág őrzésében.

Hegyóriásaink merőleges magasságát a földrajzi szélességi fekvéssel egybevetve, valóságos jégárakat kellene kivált a Magas-Tátrában találni, ha annak gerincze szélesebb vállakkal domborulna ki, s azok közé hosszabb keresztvölgyek ékelődnének, a hol a megtapadó jeges hó jégmezőt alkothatna s abból jégárak képződhetnének a völgyek kijárata felé, mint akkor, midőn az a magas hegység annyi rombolás nyomát nem viselte még arczulatán, magasabb volt s nagyobbik Alföldünk beláthatatlan sikjain a negyedkor édes tengere zúgott végig s hullámai készséggel szedték hátokra a hatalmas jégtömegek hordta morenaköveket. Szólnak róla a gleesernyomok és az elejtett vándorkövek, vagy azok törmelékei még Debreczen tájékán is.

Roth Samu úgy irja, hogy a Magas-Tátrában a szép félkörben futó dombsor, mely a Tarpatak völgye alsó szélén vonul, hatalmas homlok-morena; 1898.

nyarán az Öt-tónál épült menedékház épitésekor két örvényüstre találtak egymáshoz közel ama sziklaborda legmagasabb (2016 m.) pontján, mely az Öt-tó katlanát a Kis-Nyereg hágó völgyétől elválasztja. A sziklaborda lecsiszolt földszine azt árulja el, hogy ott jégárfolyónak kellett lennie s az a két örvényüst (gübbenő) csak glecser-munka. Tőle jól távol nyugotnak a Csorba-tó medenczéjét megalkotó gát sem egyéb, mint a Mlinica jégár nagyszerű kősáncza.

A mármarosi havasokban is nem egy morena kőhalmaz van, hajdani jégárak emlékei. A Hoverla kúp nyugoti lejtőjén egyes csíkokban elvonuló gömbölyded hömpölyökre mondja Sigmeth Károly, hogy régi jegesek fenék-morenája; azok ilyen eredetét a hegység mai alkotása ki nem magyarázza, mert csúcshoz közel jégár vagy morena ki nem képződik, magasabbnak kellett egykor a Hoverlának lennie; a csúcstördelődzésnek, talajcsuszamlásnak vannak nálunk nagy példái.

Az erdélyrészi Szent-Anna tó környékén a Vértetej-csúcs erupczió-szülte darabjain csiszolás, horzsolás vehető észre: jégár okozta idomitás. A fogarasi Alpokban minden magas völgy egykoron glecserek ott volta nyomait mutatja; a Szurián havasnak 1650 méterig lebocsátkozó glecsere volt, mely utóbb 1800 méterig vonult vissza, ma ott a morena-köveket benőtte a fenyű. A Retyezát meg épen föltűnő hasonlatosságokat tár szem elé a Magas-Tátra havasi jellemjegyeihez.

Vulkánkeresőbe sem kell messze mennünk.

A tapolczai sikság, melyből Dunántúl a vulkáni eredetű hegyek egész raja emelkedik ki, a Hold pa-

norámája. Ott van a Szent-György, Gulács, Tóti-hegy, Csobáncz, Hólyagos, Hegyed, Haláp, Sümeg s a távolban a Somlyó és a Ság. Ez a csodás világ a Hold-térkép hasonmása, a Hold mappája.

A Balaton mentén a Badacsonytető jókora terjedelmű rég kialudt tűzhányó hegykúpnak a krátere; bizonyitja a formája, a sok vulkáni eredetű kő, mit ott a tetőn találni, igazi lávakövek, melyek porladozásukban sem különböznek a Vezuvnak e nemben régibb termékeitől. Hogy pedig ma nem vulkáni tevékenységgel rettegtet, sőt badacsonyi borok neve alatt nektárt csepegtet, inkább előny, hogy sem rendkivüliség hajhászatból sajnálhatnók.

„Hogy Tihany valaha tűzhányóhegy lehetett, irja Oláh János jó régen, abból gyanitható, mert kövei feketék, lépesek, vassalakhoz hasonlók, melyek nem lehetnek egyebek kihült, megkeményedett láváknál; valamint a félsziget közepének tölcsérformája van, legmélyebb völgye halban bővelkedő két tavat rejt, a hajdani krátereket. A köveskáli hegy erdős tetején is van két tó, melyek tűzhányó lyukak lehettek.“ Vasmegyében a Ság-hegy keleti oldala bazalt kősziklás, mond Fényes Elek, lapos és széles tetejéről leirhatatlan szép kilátás esik a környékre; a közepén levő behorpadás után pedig, melyet a köznép Vas Pál lyukának nevez, némelyek a hegyet kialudt tűzhányónak tartják.

Szucsa-Holánál a Nagy-Fátrához hegygyűrű csatlakozik, mely vulkáni eredetű trachitból áll s hatalmas kráter peremének felel meg és a melynek belső térségét neogen képletek töltik ki, átszeli a Garam folyó is. Ez a selmeczi hegység. Nógrádban a lóczi hegy

tetején horpadás van, a lakosság meleg gödörnek nevezi, mert benne a hó mindjárt fölolvad. Maga a Mátra is vulkáni eredetű trachit-hegy. A saári Hajnácskő alatt kétségtelen nyomai vannak a kráternek; a solymosi Kishegy, a tarjáni Tóthegyes és több más csúcs alig hagy kétséget ilyen természete felől. Kiégett a keblök hő tüze, de olykor megrázkódnak, megrengetik a földet, mint 1868-ban is, midőn a rengések Kecskemétig elhatottak.

A Kis- és Nagy-Strázsa-hegyről Sáros vármegyében hasonlókép az a nép hiedelme, noha nem osztja a geologia, hogy valaha tűzhányók voltak s ma sem hültek ki még egészen; igazolni látszik a néphitet, hogy a Kis-Strázsán legpogányabb tél idején is ritkán marad meg a hó. A ki pedig Sátoralja-Ujhelynél a város fölött emelkedő csúcsok valamelyikére fölhág, azonnal tisztában lesz vele, hogy jelentékeny kiterjedésű, beomlott hajdani kráter szélén áll. A körvonalban elhelyezkedett Vár-hegy, Sátor-hegy, Hólyagos, Magas-hegy mind egy-egy fönmaradt darab az egykori tölcsér falából. A Jedlinka mellett alig 2 m. széles sziklagerinczen visz el az út, jobbra balra meredek eséssel lejt a hegyoldal a mélységbe; annak a nagy kráternek a szegélye az, melyet a Jedlinka, a Szinnai kő, a Nezabecz, a Fetkuv és a Roch állnak körül és melynek fenekét a Tengerszem tölti be s meredek szirtek tükröződnek a vizében.

A Fehér-Kőrös völgye nagy kiterjedésű trachitos (andesites) vulkáni vidéket tár szem elé. A kráterek száma vagy 10, mely szám azért bizonytalan, mert alig dönthetni el, hogy egy-egy domborzati alakban az eroziótól erősen megtámadott gyűrűsáncz-e

az valamennyi. A Fehér-Kőrös vulkáni vidéke, Apatelektől és Márkaszéktől be az erdélyrészi Érczhegységig, a mioczen kor végén már kiégett és elsülyedt.

Kovászna falu helysége igen sajátságos, mintha kitörni akaró vulkánon feküdne, az egész völgy időváltozásoknál vitriolszagot gőzölög a fölszinre, a pinczék mintha párolognának. Egér ott nem tanyázik, a faedények rögtön penészvirággal fogódnak be s a kútak gőzzel telnek el, mely a madarakat megszédíti. Időjósló természetű, noha nem vulkáni eredetű, a Bertók-lyuk Pelsőcznél, hol a Bükk-erdő fölött látszik a párája eső közeledtekor; tetemesen hidegebb ott a lég, mint tőle távolabb környezetben, — azt tartják, hogy az a nyilás összefüggésben áll a ledniczei barlanggal.

Csik- és Szent Imre erdőinek határán 1887-ben gőzöket láttak a pásztorok a földből kitódulni. Régebben ismert a vidék népe az ottvaló erdőkben szénsavas- és kénes forrásokat s azok valószinűen összefüggnek az új földnyilásokkal, melyeket talajcsuszamlás hozott létre. Egyébiránt régóta „büdös"-nek nevezik azt a tájat, hol e nyilások sokáig el voltak dugulva. Iszaphányók vannak Ladamosnál és Kis-Sárosnál, mely utóbbinak határán, a Zúgon és Báznán gyulékony szénhidrogéngáz fejlődik a sósforrásokból.

Az 1053 m. magasan fekvő torjai Büdös-barlang kiömlő gáza 95·49% szénsavat, 3·64% nitrogent, 0·55% kénhidrogent, 0·01% oxigent tartalmaz és belőle évente 7230 köbm. ömlik ki. Nem hiányzik tehát nálunk kicsinyben a jávai „halál-völgy", vagy Nápoly és Pyrmont „kutya-barlang"-ja sem. Leirja Jókai utol-

érhetetlenül ékes tollával a „Bálványos vár“-ban, kiegészitőleg Hankó Vilmos a „Székelyföld“-ben.

1889. márczius elején hozta a Budapesti Hirlap, hogy a torjai Büdös-barlang újra emberáldozatot vett. A föld népe gyakran használja szembajok ellen azt a kénes verejtéket, mely annak a kénköves barlangnak a falain kiizzad. Ilyent gyüjteni ment be oda egy bükszádi ember, kelletén túl időzött benn, elkábult, elesett s az alant járó erős szénhidrogéngáz megölte; másnap reggel halva találták a boldogtalant, mellette feküdt a kis üveg, megtöltve a barlang falairól lecsepegő kénesvizzel.

Csodaszépek Magyarország bazaltkő képződései. Dunántúl a Badacsonytetőn bazaltsziklák körös-körül a hegyszélén a legváltozatosabb alakulatokban 38—56 m. magas tornyokká merevülten találhatók; az alsó kúpból összefüggő 6 szögletes tornyok alakjában függőleges meredekséggel emelkednek ki épen úgy, mint Somlyónál, ez oszlopok néhol 20—70 m. magasak.

Távolabb a Szentgyörgy-hegy párkányzata olyan bazalt, mely képződése szépségét tekintve hazánk legritkább tüneményei közé sorolható. A hegytető kis völgyében jobbról-balról orgonasipok gyanánt egymásmellé sorakozott hatszögletű 4—40 m. magas bazaltoszlopok tömege van; alig tudja a szem elképzelni, hogy ilyen szabályossággal a hegy tömegéből mikép válakozhattak ki ez oszlopok, mert olyanok, mintha körül volnának czirkalmazva.

A somlyóhegyi óriási bazaltkúpot, melynek helyenként teljes függőleges falai a bazaltkitörést és oszlopképződést eredeti alakjában tűntetik föl, Eötvös

Károly emlegeti. E bazalt-falakon tenyészik még talán a lovagkorból itt maradt nehány vadász sólyompár, a mely különben egész túl a Dunán hiányzik. Ennek tulajdonitják a vidék lakói, hogy ott a szőlőkben a seregély és verebek kárt tenni nem szoktak. A bazalt-kúp tetején egy harmadik kúp van, mely az egykori tűzhányónak tölcsére volt; tetejének a kellő közepén a kráter üstalakú öble még tökéletes tisztán kivehető, közepén nagy mennyiségben található lávakő.

A somoskői (Nográd-megye) bazalt-képződmény védelmére Szontagh Tamás fölszólalt 1879-ben a természetvizsgálók budapesti vándorgyűlésén, mert az elhordatástól félti. Kubinyi Ferencz 1843-ban igy irja le. Legérdekesebb és bazalt-képletre nézve édes hazánkban egyik legnevezetesebb a somoskői hegy, melynek kivált keleti-déli oldala 5, 7, 9 szegletű oszlopos bazaltból áll; az oszlopok eleinte egyenesen nyúlnak föl, derekok felé nyugot felől keletnek hajlanak, 2, sőt 3 öl hosszúságúak, együttvéve pedig egy tömeget ábrázolnak. Ezen tömeg tűz által emeltetvén föl, apródonként hülhetett ki, melynek tulajdonitható az oszlopokkénti elválás.

Ezen különös szépségű bazalt kelettől nyugotnak nyúlik s kivált a sziklán álló rom olyannak tűnik föl, mintha gerendákból épült volna, csupán pontosabb vizsgálat után tetszik ki, hogy ugyanazon nemű szögletes bazaltból készült; az egész ritka látvány messze földről ideútazást méltán megérdemel és Staffa szigetére emlékeztet, mely ugyan sokkal nagyszerűbb, de kicsiben szépségére nem sokat engedhet amannak.

Ezen jeles bazalt-képlettel vetekedik az érintett

tűzszármazatú, bazalt-hegycsoporthoz számitható, keletnek fekvő terbelédi bazalt, mely egymástól elkülönzött, de egymás tetején álló 5 s több szögletű 2, sőt $2^1/_2$ láb magasságú és 1, sőt $1^1/_2$ láb vastagságú koczkákból áll, melyek egy tömegben találtatnak, kevés bajjal egymástól s a közbeeső földrészek miatt elválaszthatók. Nagy tekintetű ezen tűz általi alkotás, meg egy a maga nemében és az apródonkénti kihülés és azt követő összehúzás következtében történt elválásnak különös és talán másutt elő nem forduló tüneménye.

Panaszolják a lapok, hogy nemcsak feledésbe merül a nógrádmegyei somoskői hajlott bazalt-képződés, sőt az a veszély is fenyegeti, hogy útépitő anyagul széthordják, — holott talán egyedüli a földtekén a bazaltnak olynemű eljövetele, mint Somoskőn, hol úgy függ az egy kőszálon, mint megkövesült vizesés; úgy lebeg a mélység fölött, mint valami alapját veszitett kupola. Kubinyi Ferencz óta, ki a „Magyarország és Erdély képekben“ czimű vállalatban is foglalkozott vele, alig szellőztette valaki irodalmunkban. A Spamerféle Orbis pictus II. kötete „Basalt“ czimű közlésében sikerült képét adja 1872-ben.

Nincs egyetlen bazalttömeg sem, mond dr. Berwerth Frigyes, a szárazföldön, mely az erdélyrészi két Detunata jellegzetes oszlopképződést fölülmulná. Európában ezeket az oszlopzat nagyszerűségében csak a Staffa-szigeti Fingal-barlang pompás oszlop-kolonnádjai mulják fölül a skót partok Hebridái között s az óriás töltés (Giant Causeway) orgonasipjai Antrimnál Irland éjszaki partjain, hol 30,000 oszlopnál több emelkedik ki 10 méternyire a tenger hullámai fölé. És habár a

Detunaták kiterjedése ez óriási oszloptömegekkel szemben kisebb is, az óriási arányokban való eme kisebb hátrányukat egyenértékű formaszépségökkel, részint pedig gyönyörű, vidám, idillikus fekvésökkel pótolják. Mindenesetre igen különös, hogy a Föld egész kerekségén sehol olyan kvarczdajkáló bazaltot nem találtak, csak a Detunatán és California aranyvidékén. Könnyen föltehető tehát, hogy az a kvarczbazalt, melyet aranytermő hegyek vesznek körül, bizonyos tekintetben más föltételek alapján képződött, mint a normális bazalt a Földnek ezer meg ezer más vidékén.

Gyönyörű hegyhasadás a Prolazi völgy Krassó-Szörényben, hol a Karas folyó vadul zajongva rohan le; a hasadékos mészkő ezer formában meredez, a melyek a krassói várrom felől tekinthetők legjobban át. Az erdélyrészi tordai hasadékhoz hasonlitgatják.

A ki nem látta a tordai hasadékot, mond K. Nagy Sándor, az nem tudja elképzelni annak bámulatos nagyszerűségét. Egy több mint 3000 lépés hosszúságú óriási sziklatömeg roppant magas tetejétől egészen a tövéig végig kettéhasadva, úgy hogy az egymástól néhány ölnyire álló sziklafalak kiálló részei és mélyedései teljesen egymásba illenek annyira, hogy ha valami csodaerő a kétoldali sziklafalat összetolná, a két fal kiszögelései és rovátkái egymást betöltenék és hézag nélkül egészet alkotnának. És ez az óriási szikla-hasadék majdnem végig egyenközű, csak itt-ott vannak tágasabb öblözetei, hol a hosszú századok elporlaszták és kőzuhataggá tették a sziklák egy részét, mig itt-ott szeszélyes alakú szikla-tornyok teszik még csodálatosabbá és nagyszerűbbé ezt a természeti csodát. A szikla-hasadékon a kis peterdi patak rohan

végig nyugotról keletre s áradásakor egészen betölti a szikla-hasadék mélységét, úgy hogy a viz a két szikla-falat érvén, a különben is egypár ölnyi völgyben egyáltalában nem lehet járni.

A túr-koppándi hasadék kettérepedt mészhegy és méltó párja a tordainak, mely bár nagyobb nála, de nem oly változatos és regényes. A túr-koppándiban lépten-nyomon torony, csúcs, vár, kapu imitáló alakjai váltakoznak, mindeniknek megvan a maga neve és úgylehet a regéje is. Az oldalaiban barlangok tátonganak. A Tatár-barlang onnan vette nevét, hogy menedéket nyujtott tatárfutáskor a föld népének; a falában ma is látni magasan bevert somfa czöveket. A hasadék alján kis patak csörög, a mélyén gyakor-kövekkel, melyeket kúszva kell meghaladni a hosszú zugban.

Derék nyárban is vastag jégcsapot
Fagyaszt mély barlangjában Szilicze
És benne a lég télben lágy meleg *(Tompa)*

természetesen, mikor kivül hidegebb van. Gömörből a szomszéd Torna határába fut az aggteleki barlang; 5·8 km. hosszú, az adelsbergi csak 5·6 km., a planinai 5·2 km., a bélai 3·2 km., de a legutóbbiban a még föl nem mért részek sejthetőleg még egyszer akkorák; van ott cseppkő-oszlop, a melynek meghaladja a körmérete a 6 métert. A Kulpa folyó közelében 600 m. hosszú, magas, tágas barlang van. Kiváló helyet foglal el ujdonságánál fogvást a nem rég fölfödözött balatonfüredi cseppkő-barlang.

Zólyomban, Péterin 1891-ben födöztek föl cseppkőbarlangot, a mely három egymásba nyiló teremből áll. Biró Lajos a barlangok állatvilágát kutattában 1894.

deczember 18-án a József főherczeg nevű barlangtól pár száz lépésnyire új cseppkő-üreget födözött föl, mely valamivel bár rövidebb annál, de képződményei szépségére nézve alig áll hátrább. Ez az új barlang Liptó vármegyében van.

Trencsén törvényhatóság éjszakkeleti részében, Trsztye község közelében van a pruzsinai mészkő-barlang, melyben 1/4 óráig lehet folyton lefelé haladni; 300 méternyire van a tengerszine fölött és hatalmas sztalaktitjai a sztalagmitákkal több helyt összenőttek; van benne tiszta vizű tó is. 1892-ben még megvizsgálva nem volt. Másik kevéssé ismert barlang ott a bellusi határban van az Osztra-hegy alatt, benne sok a guano; a bele való jutás bajos, két parasztember köteleken bocsátkozott csak eddig a méhébe alá.

Bihar vármegyében a meződi (meziádi) barlang főcsarnokai egymást keresztezik. Oly ritka sajátság, mond K. Nagy Sándor, hogy hasonló egyetlen barlangnál sem fordul elő. Vannak párhuzamost menő, vannak egymás fölött nyúló emeletekkel dicsekvő barlangjaink, de hogy az emelet folyosója épen keresztben menjen a földszint csarnoka fölött, csak a meződi barlangnál van meg, még pedig két helyt, a miről meggyőz sok kisebb nyilás, csak hogy veszedelmes az emeleteket bejárni, mert boltivök nem látszik erősnek. Holott az egésznek hosszán végig nyúló megkövesedett vizfolyma, a menyezetet tartó bűvös fényű fehér cseppkő-oszlopok, a folyton növekedő kővirágok ámulatra ragadják a lelket és feledtetik vele a veszély nagyságát.

De viszont a ki Baranyában Abaligeten keresi Adelsberget és csillogó cseppkő alakzatokról álmodozik, ne fáradjon oda. A ki ellenben szerény igények-

kel megy és tud érdeklődni, lelkesedni a természetnek félelmességében is szép alkotásaiért: az nézze meg, mert csak megnyugodva és megelégedve fog az abaligeti barlangból távozni s azt máskor is fölkeresi.

Liptó vármegyei Szent Iván ősi temploma alatt kripta van, melyben a holttestek 200—300 esztendőn át sem mennek rothadásba, sőt olyan épségben maradnak meg, hogy a kiszáradt arczok fővonásai jól kivehetők. A Szentkirályi nemesi család 300 éves sirboltja ott travertin-sziklába van vésve, benne a halottak úgy megmaradnak, mintha szemeiket tegnap zárták volna le az örök álomra. Nem szükséges tehát oly szokatlan látvány kedvéért a palermói kapucczinusok sirboltjáig elfáradni, hol azt mint unikumot mutogatják, megcselekszi ezt a dolgot a szentiváni geologiai képződmény is szokatlanul száraz voltával.

Biharban Rézbánya városka főutczáján teljes félévig nem látni a Napot, olyan magas és meredek sziklafalak emelkednek fölötte; az október közepén lemenő Nap csak a tavasz nyiltával, április közepén tekint be ismét abba a bányavárosba, a hol a hajnalt tapogatni lehet, de arany- és ezüstbányái már 1342-ben virágzottak. Gurahoncz Arad vármegyei faluban nyaranta is 9 óra tájt kel föl a Nap. Kralovánban, Árva vármegye déli részében nyár derekán is 10 órakor kel a Nap és 4-kor nyugszik, a téli 3 hónapban pedig be sem világit oda. A marillai völgyben is egy órával korábban megy le a Nap, mint kellene; meglepődik a fürdő-vendég, hogy júliusban 6 órakor beálló alkonyattal kocsira ül és mikor 7 óra felé Oraviczára leérkezik, ott fényes nappalt lel még.

A ki Torda-Aranyosban a Tilalmas-hegyre föl-

megy, útja közben kétszer kel föl neki a Nap; előbb a székelykő egyik oldalán tűnik elő a világító égi test, azután árnyékba merül, hogy később ismét új Nap gyanánt ragyogjon föl. Megesik a Negoj-csúcson is a hegymászóval, hogy fölfelé mentében el kell búcsúznia a napfénytől és 2 órai út után látja meg ismét, mikor az a hegygerincz nyugoti oldalát is megvilágitja.

Azt igazolják a fölsorolt dolgok, hogy hazánk nem a mindennapi tünemények hona; hogy azonban ezek nálunk cum grano salis advák és nem öltöttek óriási méreteket: nincs ok a panaszra. Mit használ az éjszakamerikai Államegyesületnek a 168 □ mf. (9240 □ km.) kiterjedésű nemzeti park, a vulkáni tevékenység borzasztóan szép tüneményeinek ama nagyszabású állandó tárlata, midőn a megvizsgálására kiküldött bizottság oda nyilatkozott, hogy a park határában foglalt egész csodaszép területen alig van föld, a melynek haszonvételére biztos kilátás nyilnék.

Úgy igazán édes anya a haza is, ha megadja gyermekeinek a keblén való boldogulhatás föltételeit, ezek pedig megvannak teljes mértékben tejjel-mézzel folyó hazánk drága földén, melyről egy messziről jött külföldi szemtanú úgy nyilatkozott, hogy értékes foglalvány a földteke gyűrűjén Európa, de benne ragyogó gyémánt Magyarország.

A természet játékai.

Első sorban a sziklaalakulások bizarr formái azok, melyek az emberi szemet foglyul ejtik, ha hegyek között megfordul. Azok merevsége és viszonylag változatlansága a legmegkapóbb illuziók okozójává lesz, midőn meglepő hasonlatossággal az élő természet vagy az emberi művészet tárgyait tűnteti föl, utánozza. A hegycsúcsoknak sokszor emberi testrészekről kölcsönzött elnevezése sem mond egyebet, mint hogy nem hiányoznak a hegyek világában imitáló formák, melyek erősen fölhivják magukra a figyelmet, úgy hogy sok azok közül népmondák keletkezésére is alkalmat nyujtott. Van erre példa hazánkban is elég számmal.

Pest vármegye dunántúli részében van a Sulyok szikla, melyet a környék sváb népe Binderschäger névvel illet; e mindenünnen szabadon álló nagy szikladarabot dr. Téry Ödön fotografálta, hogy alakja

emlékül megmaradjon. Ugyanazon a tájon láthatni egy másik sziklaképződést, mely imitáló alakja miatt Predikálószék nevet visel. Szintén a főváros környékén az Oszoly hegynek Csobánka felé eső lejtőjén ötlik szembe egy sziklaalakulás, mely az ember fölfelé nyujtott kezéhez föltűnően hasonlatos. Saját nyelvén a nép is Pratzen-nek nevezi és nyáron az arra dolgozó szőlő- vagy földmunkás órajelzőül tekinti, mert árnyéka hosszáról gyakran meglepő pontossággal képes az idő haladását meghatározni; sokan ezért „die Uhr“ néven ismerik.

A budapesti turisták a pomázi Kő-hegy egyik sajátszerű képződményét nevezték el hasonlatossága miatt Napoleon kalapjá-nak. A Rösszel-hegy Buda-Örs mögött onnan vette nevét, hogy sziklacsúcsa lófejhez hasonló. Esztergom vármegye határán a Zamárd-hegy kincses mondája szintén imitáló sziklaalakulás emlékét őrzi meg a feledéstől; mikor úgymond a törökök a tájról eltakarodtak, volt még a hegy tetején egy fekvő szamárhoz hasonló formájú sziklatömeg, föltörték azt, belőle sok kincset szedtek elő és magukkal vitték Törökországba. Keserűsön a „vadonat álló sziklák“ bizarr alakzatuknál fogvást különféle elnevezést nyertek, u. m. Kőkapu, Árpád trónja, Barát, Apácza, Fölkiáltójel stb.

Van a Dunántúlnak Rozália hegységében Irottkő nevű csúcs, mely 885. m. magas kiemelkedés onnan vette nevét, hogy egyik szikláján C. B. E. forma betűk alakja látható; ezek népmagyarázat szerint Comes Batthyáni Emericus-t jelentenének, mivel a hegy ennek a grófi családnak birtokát képezte. Más verszió azt mondja, hogy az igazi neve Szálkő és

rajta a betűk harmadika Edmundust jelez. Irottkő a bárczasági hegyvidékben is van a Nagykő-havasnál; e körülbelől 90 m. magas mészkőfalon bőven tenyésző barnaszinű bőrmoha látszik a sziklán hieroglifának.

Elnézdeltem gyermekkoromban a váczi Duna partjáról, mi ügyesen formált kalapács volt Verőcze falu hátterében az erdős hegyoldalon látható s nem nyughattam, mig egész közelről meg nem ismerkedtem vele. A Migazzi kastélyt beszegő erdőn át érni el a kalapácsos hegyet, melynek az oldalában fölül rég elhagyott kőbánya adja a pöröly ütőjének képét, nyelét pedig a széles vizmosás, melyen a záporok szülte hegyi siók árja alázúdul; ma azonban már nagyrészt eltűnt, benőtte rézsútos irányú nyelét a cserjés, a váczi Duna kőpartjáról hasztalan keresi a szem.

Fölemliti Pesty Frigyes a drégelyi óriás padot Hont vármegyében, a sziklahasában ülés alatt két lábnyoma van egymás mellett. Palást határában a régi Palásthy, ma a Mile család birtokrészén egy 3·6 □ méter sziklatábla mélyedésén óriási lábnyom látható; a hossza 63 cm., szélessége 32 cm., bokahajlata és hüvelykújj-nyoma mind tisztán kivehető, ennek a testarányok szerint 8·8 m. magas embertől kellene származnia. Ipolyságon több nyom látszik. Van egy óriási lépés Tesmagon a Somos erdőben, a drégelyihez nagyságra hasonló. Vannak óriási czipők a Schüttrisbergen Selmecz határában, de Ujbányán is, mint Kachelmann János a bányavárosok történelmében irja. Diós-Győrhöz közel van Parasznya határában a kősziklán egy lóláb, valamint mutogatják ott egy nagy sarkantyú nyomát; a nép azt tartja, hogy Mátyás király járatta ott a lovát.

A szádelői völgy Czukorsüveg nevű és alakú csúcsát egyúttal „túros zacskó"-nak is nevezik.

Az aggteleki barlangban, úgy ir Teleky Domokos gróf 1796-ban, két szekérvágásnak a nyoma látszik, mely egy üregen egészen keresztül megyen és senki sem képzelheti a barlangnak kicsiny nyilásához képest, miképen jöhetett volna oda be szekér vagy igás marha és miért kellett volna a barlangban szekérrel járni. A barlangnak mostani formájához képest nehezen is lehetne azt megmagyarázni.

A természet játékaiból egész bazár van a Vág völgyében.

Hatalmasabb tömegeket egekig föltornyositva, úgy ir Lovcsányi Gyula, a titánok olympusi ostromát hivebben szemléltető óriási kolosszusokat másfelé is találni, a hol több hegy egyesült; de oly csodálatos alakok, tornyok, obeliszkek, állat- és ember-alakzatok, mintha a legfinomabb körvonalakig mesteri kéz véste volna ki, egyébbütt seholsem lelhetők, csak itt és olyan formákban, melyek a legvakmerőbb képzelet alkotásait is fölülmulják. Itt szabadon álló oszlopok, 7—8 m. magasak, alig 1 m. átmérővel csarnokot diszesitenek, mely előtt a vértezett vezér mellszobra áll; ama három csinos kúp, mely távol a város romjaitól szabadon emelkedik a gyöpből ég felé, a kihalt nemzetség királyi sirjait boritja. A törpe gunyhók közül kiemelkedő eme palota elferdült ablakaiból egykor talán bájos szemek, kékek mint az ég, mely most a réseken átsugárzik, pillantottak föl a vár reczés falaira, melyek a kedvest rejték.

Amott a sziklába vésett szószékből hiában szórja dorgáló szavát a pap a szomszéd három kártyás felé,

kik gömbölyű asztal körül a veszedelmes szenvedélynek nem birnak ellenállni; hogy e bűnös üzelmet ne lássa, elforditja tekintetét a szemben álló barát a bűnösöktől s odaborul a szűk oltár elé bocsánatesdő imát rebegni. Itt a félig fönmaradt amfiteatrumból szökhetett meg az oroszlán, a farkas, az ugató eb, melyeket az állatőr fölemelt buzogánynyal üldöz. A ki egyszer járt e sziklatömkelegben, mondja Mednyánszky, a sziklaalakulások imitáló formáira nemcsak azonnal ráismer, hanem új meg új számtalan alakot födözhet föl s képzeletének játéka a csoportokban minden újabb állásnál más és más imitációkra bukkan. És mivel ez alakzatok anyaga mészmárga, mely kisebb-nagyobb kovakőmagvakat rejt szövegében, a légköriek hatása a régi alakokat rövid időközökben átidomitja s egészen új formákat hoz létre.

A Szulyói völgyben égnek meredező szeszélyes alakú dolomit sziklák majd emberekhez, állatokhoz, egyéb tárgyakhoz, majd meg épületekhez csalódásig hiven hasonlók; meggyőződünk pedig a káprázatos tünemény körül jártunkban, hogy ott minden csak szikla. Sőt midőn a völgy egyik magas sziklája tetején a pillérként fölszökő három sziklacsúcsra épitett várat meglátjuk, szintén dolomit sziklák szeszélyes alakzatának nézzük, annyira megvesztegették már szemünket az imitáló természeti tájak.

Ez a völgy Hunfalvy János dr. szerint egész kővé merevült falut tár a szemlélő elé, hol az alacsony gunyhók fölé ferde alakú palota emelkedik; odább szószéket látni, közelében kerek asztal körül három játékos ül, félkörben elnyuló körszinben pedig oroszlánt, farkast, kutyát és embert ábrázolnak a

a sziklák fölemelt buzogánynyal a kezében. Föléjük a Rohács (szarvas) hegy tornyosul s hármas csúcsa szabályos háromszöget képez. A szulyói magas sziklák között legérdekesebb a Rohács három sziklaszarva, melyek mint legmagasabbak a távolból is azonnal is fölötlenek s mint legnehezebben megközelithető, izolált tömegek az egykori szulyói várnak természetes oszlopfalazatul szolgáltak; a három szikla közét betöltő falak ma romokban hevernek.

A 2072 m. magas Rohács és a Petrikova Szkalának, e számtalan csipkézetű két szirtóriásnak a megpillantása előkésziti a szemet azokra a sziklaképződésekre, melyekkel a szulyói völgyben Jablonován (ma Jablonófalu) túl lépten-nyomon találkozik. E csodálatos formákat a nép a legkülönfélébb nevekkel ruházta föl; milyenek a „három bakter", fönt ül a „pásztor", széles karimájú tót kalap van a fején, mellette egy „éjjeli bagoly", odább a „Szent Mikulás" nagy püspöksüvegével, a „czukorsüveg" mellett áll a „falusi biró", taplósipka van a fején.

A 779 m. magas Szkalki sziklabércz csipkézete messziről várromnak látszik. E sziklában 5 kerek lyuk is van, $1^1/_2$ m. átméretű mindenik, de van ott még lábnyom is; ezeket a hagyomány Benedek remetének, Szent Zoerard tanitványának tulajdonitja, ki ott lakott s a pogány magyaroktól vértanú halált szenvedett. A Patuch nyereg közelében érdekes a Bordogány sziklatömeg, valóságos kehely a formája, keskeny nyélen szélesen ül és a hegy zöld takarójával kellemes ellentétet alkot. A Vratna völgyben megcsodálni való alakulások a „kalapos" és a „turnűrös" hölgy, a fekvő teve, odébb az imátkozó barát, — különösen ennek

a szemléleténél épen nem szükséges a képzelő tehetséget megerőltetni, hogy a szem a sziklára támaszkodó, imádkozásra fölemelt karokat, a fejet s a barátcsuklyát megkülönböztethesse.

Trencsénben a 647 m. magas Klak-hegy egyik csúcsa a Naklate olyan, mint egy görcsös fatuskó; a másik, a Nasenstein, egészen eredeti orrforma képződésű mészkőszikla, mintha fekvő emberé volna; Rajecz-Teplicz környékén a szép Rajcsánka folyó jobbján a hegyalakulások a legváltozatosabb idomok fölismerésére késztetik a szemlélőt. Itt egy áldástosztó infulás püspököt lát a szem megkövesülve; amott magasan sziklába vágott imazsámolyon térdel és arczát keletnek forditva, csuklyával a fején, imádkozik egy ájtatos barát, ki a tulsó oldalról tekintve, kezeit kulcsolva tartó, keresztbe rakott lábakon ülő dervishez hasonlatos; itt egy anya alvó gyermekét tartja térdén, amott egy krinolinos hölgy karmantyúval és kontytyal, de pár lépésre papagálylyá alakul át képe. Itt Szent István király áll koronával a fején, diszpalásttal a vállán; mellette pisze orrú eszkimó és igy tovább egész sorozata a legváltozatosabb, legbizarabb alakoknak.

Kriván annyit tesz, mint görbe szarv és a hegy alakja tökéletesen meg is felel e névnek Pod-Bánszko felöl nézve. A Chocs-hegy neve „szeker"-et jelent; ha ugyanis kékes páratelt levegő fátyolozza be s lejtőinek részleteit szem elől eltakarja, magának a hegy főtömegének körvonalai pedig élesebben tűnnek elő, akkor Liptó felől nézve a Chocs ódivatú magas kocsi képét tárja a szemlélő elé.

Az Árva vármegyében emelkedő Babiagura (asz-

szony-hegy) Podvilk határáról pedig egészen úgy ötlik föl, mintha guggoló asszony volna. Liptó vármegyében a lucski rétről látható mészkőképződmények oly szeszélyes alakúak, mintha számtalan lisztes zsák állna ott egymás mellett, egymásra rakva és egymás mögött, miért a környék népe csak „lisztes zsákok“ néven ismeri. Liptóban a Poludnicza hegycsúcs a vármegye éjszaki oldala felé olyan alakot mutat, mintha romba dült vár kapunyilása volna. Szepesházy 1825-ben a nagyszalóki Tátracsúcs alatt egy meredeket Királyorr (Königsnase) néven emleget, megvan az a jelenben is, mondja a Turisták Lapja. A Kézsmárki és Lomniczi csúcsokat együttesen szarvaknak, vagy villának nevezik a szepességiek; mert ha az ember őket, mondja Tanárky Mihály 1814-ben, kivált a kaporszegi völgyből nézi, egy pár iszonyú kőszikla szarvat vagy villát formálnak.

A Dunajecz völgyében is van czukorsüveg (Hlava czukris), mely a tátrai karbunkulus toronyhoz és czukorsüveghez hasonló alakulás. A gerlachfalvi csúcs Kézsmárk felől megpillantva, görbe hátú aszszonynak látszik, a Tengerszem fölé emelkedő csúcs Zerge nevet visel, mert zerge alakot imitál. A Barátkő csúcsa alatt a kőzet szinczifrázata a 17-es szám alakját közeliti meg. Nevét a Békás-tó nem onnan nyerte, mintha békák laknák, mert fagyos vizében azok nincsenek, hanem mivel a közepén béka alakú sziklatuskó van.

A Magas-Tátra Pisana rétjéről a Polyana Pisana hegynek mintegy 100 m. magas sziklája orangutángot imitál ülő helyzetben, de a mint hozzá közeledve szembe jut vele a néző, óriási oszlopon nyugvó

Sphinxet lát. A lomniczi csúcshoz vezető útban van a „kápolna“, a természet csodás alkotó erejének remek példája. Az óriási hegy massziv tömegéből 2—4 m. ármérőjű karcsú sziklaoszlopok emelkednek ki s merednek haránt irányban, orgona sipokra emlékeztetve az ég felé. Lehet, hogy ezen fogalom-rokonságnál fogvást kapta e sziklacsoportozat a kápolna nevet; de lehet, hogy talán azért, mivel látva a természet eme gyönyörű alkotását, abban mintegy kápolnában csodáljuk remekeit.

Van a Szepességben hegy ördögfej névvel, Barát, 12 apostol csúcsok a Nagy-Tátra túloldalán. Szepes-Váralja környékén több mészdomb emelkedik darázskőből, ezek egyik legjellemzőbbje a Drevernik vagy mint régi okmányok nevezik, Durnik (fölfúvódott). Kőasszony a Branyiszkó hegység keleti lejtőin is van, csinosan kialakult mész-szikla, mint az Utazók kézikönyvtára vallja. A poprádi-tó mellett az Oszterva csúcs csipkézett gerinczével két szembeötlő emberi arczot mutatva hanyatlik alá. Hatalmas két profil az. Nem akarok, mond Münnich Sándor, senki képzelőtehetségének szűk határt szabni, tessék I. Napoleon, Cicero, Mária Terézia s egyéb tipikus arczok között válogatni.

Mármarosban Német-Mokra mellett egyik havasnak Streminosz (meredek orr) a neve. A keleti Kárpátok Corongis nevű hegycsúcsa szintén orr alakot mutat. Imitáló képződés az Ünőkő közelében a Vervu omuluj (emberfej) és a székelyek Piliské-je; a szomszédságban meredező Cisia-hegy gerincze kicsorbult élű kést juttat eszünkbe. És ezzel átérkeztünk az Erdély-részekbe, mely országról azt mondja Hermann

Antal, hogy a természeti szépségek labirintusa, de van is ott imitáló hegyalakulás bőven.

Szász-Régen tájékán, Vécstől nem messze sziklák vannak az elporladás minden alakulásában, vén kőzetök szétomló toronynak, bedüléssel fenyegető falnak alakját mutatja. Vécsen túl a föllegeken fölül emelkedik az az óriási karos-szék alakú bércz, melyet Isten székének neveznek. Maros-Toplicza környékén Ratosnyához jó 1/4 órányira roppant meredeken 60—80 méterre mered föl egy keskeny kerek sziklatorony, mely alulról épen úgy látszik, mintha merész emberkéz munkája volna — az ablakok hiányzanak csak rajta, de máskép tökéletesen megvan a torony alakja.

A gyalui havasok aljában van egy szikladomb, csuklyás baráthoz hasonló alakkal; azt meséli felőle a nép, hogy ugyanaz az ördög, ki a gyalui havasok kertjét birja, barátságot kötött egy baráttal, de mivel túltett az az ő furfangján is és rászedte, dühbe jött a sátán és kövé merevitette a szerzetest. Toroczkó közelében a kisbányai havasok legszebb sziklapanorámát tárnak a szem elé. Kevés képzelődő tehetség kell hozzá, hogy a hegygerincz kiszögeléseiből emberi alakokat láthassunk; az első kiszögelés szembetűnően Andrássy Gyula gróf jellemző hajzatú fejszobrát tűnteti elő óriási nagyságban, utána gróf Mikó és Gorove fejszobrai tisztán ismerhetők föl jellemzetes vonásaikkal. Mintha a természet csodálatos játéka az első független magyar miniszteriumot akarta volna e sziklacsoport formáczióiban megörökiteni. A Kecskekőhegyorom Gyula-Fehérvár felől nézve kakastaréjhoz hasonló alakulás.

Toroczkón a Nadrágoskő-nek két lába vagyon,

meg egy dereka, épen mint egy nadrág; a Padmajkövön úgy hasad a kő, mint a tégla s igy padláskőnek (padmaly) használhatják. Mészkőn a Kőnyom Szent László lovának a nyoma, Csegezen a Szebeni vár kősziklacsoport hasonló a szebeni várhoz. A görgényi völgyben egy magánosan álló kőszikla egészen olyan külsejű, mint valamely embernek egyenest föltartott karja.

A Csik-ban, Szépvizfalu közelében a Pogány-havas szikláin mutogatják Szent László király lova patkójának nyomát. Udvarhely vármegyében, Firtos-Váralja közelében két hatalmas szikladarab látható, melyek közül a nagyobbik székformára van kivágva. Háromszékben Szotyor mellett az Óriáskő tetején 5 láb átmérető embersark alakú bemélyedés van, a néphagyomány óriás sarka nyomának tartja; ökle nyomát az Ikavár sziklabércze őrzi, a lábnyoma Borosnyó határán egy szikla oldalában a Várnicza-forrás mellett van.

Székelyföldön Enlaka közelében emelkedik a Firtos lova nevű szikla, mely messziről úgy mutatkozik, mint egy fölkantározott paripa; egyúttal a vidék időjóslója is, mert ha fehér, akkor jó időt várnak, ha ellenben elsötétül, tartós esőre van kilátás.

A háromszögű Nagy-Királykő oly meredek a Bárczaságban, mintha csak óriás választotta volna el egyetlen rettentő csapással szakgatott falait a gömbölyű Kis-Királykőtől. A Királykő közelében a feketehalmi hegy vagy Kotla baloldali bérczfalának két kiugró fokával szemben, a jobb oldalon toronyszerű sötét szirt nyúlik a magasba, melyet Rőmer Gyula igen találóan a bécsi Szent István dom tornyával hasonlitott össze, melylyel nemcsak magasságban mérkőzik, hanem koronaalakú fejével utánozza a formáját.

Szeben vármegyében a Sebes vize mellett imitáló hegyalkotás a Zsidóasztal s a Teu pagonybeli erdészlakhoz vezető útra tekint alá. Kis-Disznódon a roskadásnak indult vár főterén egész tömeg kőgolyó van fölhalmozva, hegyi patakok görgető munkája esztergályozta kerekre; hajdan a háborús időkben minden vőlegény köteles volt egyet oda hozni, mielőtt arája hazavitte. Ilyen kőgolyót Szegednek Kolozsvár egész csomót küldött 1879-ben a vizár után s azok a Stefánia-sétatéren vannak elhelyezve, némelyikük 70—80 cm. átmérető.

Hunyadban mint valami összezsugorodott törpe, úgy látszik a Bucses mellett balról a széleshátú Piatra-Mare. A kis-kaláni fürdő medenczéje elgörbitett nyelű nagy kalánhoz hasonló; állitólag a fürdő, valamint a község is ettől nyerte nevét. A Retyezát, hazánk egyik déli őrszeme olyan külsőt öltött, hogy legyalult (ret jezat) nevet adtak neki a románok.

A bárczasági Csukás-hegy szikláinak anyaga krétaképletű konglomeratum s ha tüzetesen vesszük szemügyre ezeket az eltemetett város kiásott romjaira emlékeztető, szétszórt kőtömböket, föltűnik rajtuk az őstermészet alkotó, romboló s fantasztikusan újraépitő szakadatlan működése. A kavicsot és csillámpalát magában foglaló kötőanyagot elhordotta a viz, hasadékot vájt be, azokat szélesbitette, mélyitette, mig a sziklák szét nem fűrészelődtek. A harántos hasadások vonalokat rajzolnak a kőzetre, azt árnyékolják és létrejönnek ekép a legérdekesebb sziklaalakulások. Kihullottak a kavicsok a kötőanyagból, miért a szikla leszelt sajthoz hasonlóan likacsokkal látszik teleszórtnak, másutt teljesen kifejlődött ragyás sphinx-fejet

ábrázol. Itt a sűrűn elhintett piros kavicsok jobban kiemelkednek az anyakőzetből s a gömbölyű szikla föltűnően emlékeztet Kraxelhuber Tóbiás torzalakjára. Amott egy csomó egymás mellé helyezett hófehér lisztes zsákot látni, kissé távolabb egy török fejet turbánnal diszitve, majd oszlopokat, szarvakat, prizmákat, gömböket, rovátkos szélű várfalakat, a hegygerincz tetején pedig szétterpesztett újjú óriási kezet.

Szépen imitáló kő állott 1842-ig Szilágy vármegyében Karika község határában, az Ilonka (Lonka) völgy Szélesfal (Piatra lata) nevű kőbányája bejáratánál. Rajza nem maradt meg, de a kik ismerték, úgy szólnak felőle, hogy hatalmas női alakot mutatott, éles arczvonásokkal, fölemelt két karja koszorút tartott a fején. Ezért a nép Ilona tündérnek nevezte. Wesselényi Miklós báró egyik ispánja azonban puskaporral fölvettette, hogy az anyagából bikaaklot épithessen. Annyira fölháborodott e barbárságon a Graefenbergben időzött báró, hogy agyonlövéssel fenyegette tisztjét, kereket is oldott az, mielőtt a báró hazaérkezett. Könyezve jelent meg a keménységéről ismert főúr a rom szinhelyén, — tudhatta pedig a meggondolatlan ispán, mennyire becses volt a bárói családnak az a szép természeti alakulás.

Biharban a Drágán-folyó völgyében egy sziklaalakulás templomot ábrázol, a tornyáról még gótizlésű rózsakereszt sem hiányzik; fenyűszál nőtt föl a csúcsán és elevenzölden daczol ott nyári-téli zivatarral. Ugyanazon folyóvölgy másik pontján egymás mellett álló két nagyobb sziklaszál a párisi Notre-dame templom két csonka tornyát mimeli.

A hol a Bihar hegységben mész az uralkodó kő-

ség, egymásután következnek a barlangok, a sziklakapuk, ott találni a legszeszélyesebb hegyalakokat és azokat a pompás mathematikai pontosságig függőleges hegyeket, melyek egyenkint mind megmászhatatlan váraknak látszanak. A bihari Tolvajkő szikláinak egymásra omlása csodálatosan utánozza elpusztult sziklavárainkat, mondja K. Nagy Sándor, szinte valóságos épületromok; nem is ül rájuk a román hegykalauz, mert azt tartja, hogy kővé vált ördögök azok. Ugyancsak Biharban van a Pontoskő (Petranilor), melynek 80 m. magas sziklaoldalába a záporok szabályos hosszú vonalakat vésték. A Fekete-Körös mentén Belényes-Újlak közelében van egy szeszélyes sziklaalkakulás, mely Borz felől négy karcsú toronynyal ellátott sziklavárat ábrázol; ha pedig Belényes felől nézi valaki, olyan mint egy berzenkedő pulykakakas, mely fejével éjszaknak áll.

A Fekete-Körös medenczéjében három sziklakő egész Golgotha, még a hozzávezető stácziók sem hiányzanak a sziklataraj élén; annak a kvarczit-homokkőnek éles metszetei szinte csalják a szemet s azt képzeli az önként, hogy épületromot lát. Olyan a Sziklavár nevű kőrom is ott. A Meleg-Szamos medenczéjében pedig egy kiálló kőgerezd a hasonlatossága miatt Czukorsüveg nevet visel.

Nadrág, 1846-ban keletkezett bányatelep és község a Ruszka-Pojana hegységben onnan kapta nevét, hogy az ott egyesülő két völgy alakja olyan, mint az emlitett ruhaneműé, mondja dr. Thirring Gusztáv. Lóláb nyom van a márványkőben Orsova és Mehádia között az út fele táján a Cserna folyóban; néprege szerint Jorgován és a sárkány között vivott viadal nyoma.

Bozovicstól nem messze, a Ménes-völgyben, a Csárda környékén az út mellett ötlik szembe egy sajátságosan kialakult hegy, mely nyugvó oroszlán alakját imitálja.

Az oravicza-aninai hegyi vaspálya vonalról a Maniel-alagút és Zsittin között látható a kopasz Nigra-Mare; olyan mint a japáni óriási Buddha bálvány ülő szobrának a hasrésze, mely előtt gömbölyded lábszárak vannak keresztbe téve; megadják hozzá a kellő árnyalatot a bokrok, melyek a hegyoldalról a záporoktól lesodort televény talajon haragos zölden diszlenek. A krassovai alagútnak Anina felé nyiló szádája, ha Oravicza felől odamenet vagy Krassovától visszajövet messziről nézi a vasútról a szem, Immaculata kép utánzatát adja. De van ott czukorsüveg alakú hegy is.

A természet eme szép játékai azonban nem állandók, ki vannak téve a légköriek módositó, szüntelen alakitó befolyásainak, változnak tehát folyton, mint a nyári est fölhőinek lenge alakjai, — csakhogy e változás lassú, olykor évtizedeknél is huzamosabb tartamú, de mint folyton átalakulók, a szabad természet kedvelőinek mindig új élvezetet biztositanak. Goethe szerint, a kinek a szeme az ilyenekre rábukkant, ne forditson azonnal odább, mint valamely könyvben, ha futólag belepillantott, hanem legeltesse érzékeit rajtok, mert megérdemlik azt a természet szép imitáló játékai. Az osztályozó, rendező tudós szemüvegét tegye le ilyenek látásánál, mert kiméletlenül törli le azt az üde himport, mely a természet alkotásaiban való gyönyörködés egyik leghatalmasabb emelője.

Népköltés
a Magyarföld geologiájában.

Gazdag a külföld irodalma ilyenek folsorolásában, de édes-keveset törődik a magyarországi hasonló népköltési gyöngyökkel, — holott nálunk sem hiányzanak szépek és jellemzők, mert aligha van a Föld kerekén ország, mely akkora térkeretben a természeti kincsekből annyi értékest vagy legalább érdekest mutathatna föl, mint a 4 folyó szelte, 3 hegy alatt terülő szép Magyarbirodalom, ez a geologiai kert, melyet Szent István szent koronája beföd. És e természeti szépek méltán izgatják az emberben a képzelő erőt, a népköltés dajkáját.

Van hegylánczunk, melynek rövid volta mellett is tömérdek a kincse. Éjszaki felében enni való drágakő, sótelep nyujtózik; közép részében a nemes tüzű magyar opál a bányatündér, a nyomát Vörösvágás bányásza epedve és nem siker nélkül kutatja, hogy sötét bolygócsillag-bölcsőnk eme fölülmulhatatlan ragyog-

ványát megillető trónjára helyezze; a hegy déli nyulványán pedig a borok fejedelmi nedűje, a tokaji forrásozik.

Büszke is a Hegyaljára a lábainál lakó zempléni magyar és csinált mithoszt, hogy vele a tokaji hegykúp születése titkát megfejtse. Diákos a zamata, úgy lehet a sárospataki főiskola kertjében termett, de elég csinos arra, hogy mint költői eszme-hullám utolsó gyűrűje nyomhagyás nélkül el ne simuljon. E szerint a régi istenek, mikor a mesebeli óriásokkal torzsalkodtak, lekapták egyik gigász hátáról a púpot és odadobták a nagy magyar sikság szélébe, a hol a Tisza meg a Bodrog ölelkeznek. És mivel olimposzi eredetű hegy az, a miatt terem a púpján olimpuszi nektár, amelynek csillogó arany csöppjeibe ambra illatot a szellők szárnya a délibábos Alföld rónáiról hoz.

Kincses hegy a Magas-Tátra is, emelt völgyeiben a nép szájhagyománya szerint rubintok, smaragdok, tündöklő zafirok teremnek, egyszarvú ősállat lakja az örökzöld réteket. Még a XVII. században is sárkányt győztek ott le, mely a Hochwaldban, a mai csorbai vasútállomás közelében garázdálkodott. A Tengerszem tóban csodaszép tündérek fürödnek, a rejtélyes piros bóbitások barátságosan kalauzolják az odatévedt vándort, etetik-itatják, de megcselekszik vele azt is, hogy soha többé haza nem jut.

A bélai barlangban a rege szerint vörös opál köveket lehet szedni, meg piros rubintot; a karbunkulus hasadékba egész gyémánt barlang — torkollik, melynek szemkápráztató a világossága. A Fehér-tónál olyan lazurkő van, amelynek $^1/_3$-a finom arany. A Békás-tó közelében a kincskereső, ha mer átcsúszni a vizesés alatt és csákányával az előtte álló falat

óvatosan kopogtatja, annak legmélyebb részén üregesen kongó hangot hall s ha ott magának nyilást tör, szeme a legritkább kincsekben gyönyörködhetik; drágaköveket talál, azok anyját és 4 karbunkulust. E rege hitelét a Halas-tó keleti szélén bizarr alkotású szikla támogatja, mely Barát nevet visel és a népmonda szerint elátkozott szerzetes, akinek kötelessége, hogy Magyarország ott elsülyedt kincsét őrizze.

A Zöld-tó fölé kiszögelő sziklát a nép költészete Karbunkulus-torony névvel ruházta föl, amelynek csúcsa éjjelenként az egész vidéket bevilágitotta. Tündérek őrizték, de megkivánta birtokát egy tátraalji csodaszép leány s annak igérte kezét, aki onnan lehozza. Nem egy vállalkozó ifjú lelte már miatta halálát. Thököly fia is le akarta hozni, de a tündérek féltett kincsüket a tóba dobták, utána rohant a merész lovag és a habokban lelte halálát. Más változat úgy tartja, hogy pisztolylyal lőtte le Thököly a hegyorom karbunkulus kövét, de estében elkapták a tündérek és a tóba meritették alá, az utána ugrott ifjú is odaveszett. Szepesházy és Thiele azt tudják e karbunkulus kő felől, hogy sokáig volt a homonnai Drugeth grófok birtokában és családjuk kihalása után Bécsbe, a császári kincstárba került az.

A tátrafüredi hegylejtő savanyúviz forrása fenekének vörös szinét úgy magyarázza ki a néprege, hogy Szmok, a Kárpátok gonosz lelke megsebezte hosszú fogaival kék nyelvét és a belőle serkedt piros vér festette meg a földet, mely a forrás fenekén szinét ma is megtartja. Más rege szerint az oda menekült lakosok kiontott vére festette vörösre, kiket ott a tatárok nyilai elértek.

A lublói hatalmas kőszikla (Hegyeskő) eredetét úgy fejti meg a rege, hogy hajdan Lubló lengyel lovag jött oda hiveivel messze földről s a Poprád völgyén uralkodó magas hegycsúcs tetején akart várat épiteni. Mivel lassan ment a munka, a gonoszlelket hivta segitségül; alig kötötte meg vele a szerződést, csakhamar kész lett a vár. Lubló lovagot azonban nem hagyta nyugodni benne a lelkiismerete, szőrcsuhát öltött és klastromba ment. Erre a fölbőszült sátán sziklát kapott föl, hogy romba döntse vele az új várat, de megszólalt a szentelt harang és megtörte vele a gonosz keze hatalmát, kiesett abból a nagy kő és legurult a Poprád völgyébe, hol még ma is fekszik.

Eperjes közelében a bodoni várromnál, az ábrányi erdőben van a Roszláv-kő, 2 m. magas, 1 m. vastag magánosan álló szikla, melyet a nép regéje Roszláv cseh lovag megkövesült alakjának tekint, — holott erős képzelődés kell ahhoz, hogy valaki abban emberalak imitációt lásson. Úgy szól a monda, hogy bűnös szövetségben élt egy eperjesi asszonynyal s az ég büntetése folytán meredt kővé. Babonás tisztelettel nézi a nép és nagyon rosszul esnék nekik, ha valaki azt a kőgerendet fölrobbantaná.

Szinnye-Lipócznál szintén Sárosban a Kamena-Baba (vén mostoha) gyermekét tartó asszonyhoz hasonló alakúnak látszik. A néprege szerint 6 gyermekű mostoha volt az, ki egyenként dobálta le őket a mélybe és akkor merevedett kővé, mikor a karján ülő 6-ikat készült alázúditani. Ennek láttára merevült kővé a férje is, az a magas kolosszus, melyet ma Mózesnek neveznek.

A branyiszkói Ördöglyukról, mely a hágón átve-

zető országút legmagasabb pontján épült kápolnához csak nehány száz lépésnyire tátong, az a nép regéje, hogy az öreg ördög készitménye; midőn ugyanis a fiatal ördög utána menni nem akart, úgy vágta a földhöz, hogy az a hegyen keresztül repült. Ma az oda beeső patak útja az. A másik oldalon a völgy sziklájának alján jön elő ismét a viz és Polyanócznál malmot hajt már. A sztraczenai kaput a hegyi törpék, gnomok épitették, hogy alatta, mint diadaliv alatt vonulhasson fejedelmök át esküvőjekor, utóbb fölötte, mint hidon a hegy kincsét hordták a szellemek.

Liptóban, Deményfalva közelében van a könynyező szikla (Placsliva szkala), melynek hasadékai folyton szivárognak. Ott egy óriási követ „Baba“ névvel illet a tót nép, amely sziklát minden átmenő hajdan köteles volt megcsókolni; ha jószántából nem tette, lefogták a gyöpre és rögtön elverték ostornyéllel, vagy fenyűgalylyal. Regéje már elkallódott épúgy, mint az Ördög lakodalma nevű hegyszorosé, mely veszedelmes átjáró a Gyömbér hegységben és Liptóból vezet át Gömör vármegyébe.

A Vág folyó sellős, rohanatos részéből Turócz és Trencsén vármegyék határán kimereszkedő margitai sziklákon sok tutaj leli vesztét. Keletkezésök regéjét Mednyánszky Alajos báró úgy mondja el, hogy a folyó ama szakaszánál élt Margita, a szép hajadon, akinek ifját az ő, még szintén fiatal mostohája akarta elszeretni; de mivel nem hajlott a legény a csábító szóra, azon ürügy alatt csalta ki a rossz asszony a leányát a sztrecsnói sziklák meredek ösvényére, hogy rokonához kiséri el és belökte a folyóba. Alighogy a szerencsétlennek hottestét kifogták, azonnal mostohá-

jára hárult a gyilkosság gyanúja, és csak úgy menekült meg az igazság büntető keze elől, hogy ugyanott ölte magát a Vág vadul zúgó habjaiba és azóta lesekszik ott hegyes, kiálló sziklák képében az átmenő tutajos élete után.

Más regét mond el a Margitai sziklákról Ipolyi püspök. E szerint kővé meredt óriás fogai azok, melyek még ma is elvágják a tutajok gúzs kötelékeit; hajdan azonban még veszedelmesebben ólálkodtak az emberre; de egy jámbor remete, ki arrafelé a Szentföldre sietett és közeledő tutajáról már jó előre látta, mint emelkedik ki a habokból az óriás feje, hogy lerántsa őt is: imájával kővé merevitette. Az óriás nem eleven ugyan többé, de ott maradt fogai ma is élesek és veszedelmesek.

A Vág folyó balpartján, Bicse átellenében, a hricsói várrom kapuja előtt Barátkő áll; felőle a monda úgy szól, hogy e sasfészek egykor Lahar lovagot uralta. Annak elmaradott özvegyét Thurzó Ferencz kérte feleségül; de mivel nem volt már fiatal az asszony, fiává fogadta a kérőt; nem győzte azonban az új várúr fogadott anyja halálát várni és félreeső tömlöczbe vettette. Ősz barát jelent meg ekkor és szemére lobbantotta Thurzónak a rút hálátlanságot, mire toronyba záratta az a jóra intő szerzetest, ki másnap reggelre kövé vált és óriás alakot öltve, a várkapu előtt foglalt helyet, hogy állandó szemrehányóul álljon ott. Más verszió szerint messzes gögörbe vettette a vad Thurzó a barátot.

Szintén Trencsénben, a szkalkai szikláról jár a rege, hogy Zoerard remete épen imádkozáshoz készült, mikor három rabló támadta meg; de megnyilt az ő

szavára a kőszikla és annak oly mély ürege nyelte el Zoerardot, hová a rablók utána menni nem bátorkodtak. Kikeritették azonban utóbb az erdőben és a szikláról a Vágba lökték; tulsó partra vitték át a hullámok a szent remete holttestét, mely fölött jajveszékelve vijjogott egy sasmadár. Ugyancsak a szkalkai sziklafalakba mélyedő kézujj-nyomokról úgy szól a rege, hogy a ki érinti, kigyógyul a betegségéből.

A Cservena hora (Vörös-hegy) elnevezés onnan származott, hogy néprege mondása szerint angyal és ördög viaskodtak annak az oldalán egymással és annyira véresre verte a jó szellem büntetéskép a gonoszt, hogy befestődött miatta a hegy lejtőinek ma is vörös agyagtalaja. Földolgozta ezt a mondát Tompa Mihály. Az osztrolukai Kmotra-hegy iker-szikláiról azt őrizte meg Bél Mátyás, hogy az ott férfi és nő kövült emléke, kik annak daczára is bűnösen szeretkeztek, hogy keresztkomaságban voltak egymással. A gyöngyösi, solymosi és benei határok összeszögelésén maig is láthatók az óriási szikladarabok, melyekkel az ördög a gyöngyösi barátok templomát agyon akarta zúzni, de tovább nem birta, elejtette, s ma ott hevernek a Bábakő-ligetben.

Néprege szerint a csodás cseppkő képződések úgy alakultak ki az Aggteleki barlangban, hogy a Baradla-hegy tetején valamikor aranyfödelű vár állott, benne hatalmas rabló lakozott, ki összes kincseit a vár pinczéiben halmozta föl; oda ajánlotta mindazt a szép leánynak, kit elrabolt, csakhogy őt szeresse, de annak vőlegénye varázsbot segitségével kőoszlopokká merevitette a rablót és zsoldosait, menyasszonyát pedig megszabaditotta. Néprege keletkezésére nyujtott alkalmat az aggteleki barlangban a vágány is, melyet

szekérút vagy kerékvágásnak neveznek és mely a járókelők taposása, meg a lehulló kövér mészcsöppek belelocsolása daczára sem enyészik el. Ezt Tompa „Barlang lelke“ cz. regéjében mondja el.

Hont vármegyében, a szántai vizforrások között lugzó alakú üreg van, fölötte emberforma kőszikla, alatta pedig kénes viz buzog; a néprege szerint lugzójával együtt kővé merevült asszony az, ki Lucza napján lúgozni mert. Egy kemencze alakú szikláról s a benne elszórt kövekről pedig úgy szól a népmonda, hogy egy másik asszony kővé vált kenyerei azok, mert szintén Lucza napján esett rá a sütés. A váczi kálvária-kápolna falát kivülről mésztufa burkolja és szépen ellenáll az a szivacsos kőzet a légköriek romboló hatásának; de mivel durva lyukacsosságával jól imitálja a rozskenyér hólyagos belét, keletkezésmódja megfejtésére csakhamar kész lett a néprege, hogy kővé vált kenyértésztája annak az asszonynak, ki épen nagypénteken akart sütni.

Gömörben, a lipóczi várrom előtt kőoszlop áll, a néprege szerint egy megkövült asszony a gyermekével karján. Szerette a várúr fia a jobbágy-leányt, de a büszke főnemes rossz szemmel nézte és rangos menyasszonyt szerzett a fiának. Nem szivesen vette az, de bele kellett nyugodnia az apai vasakaratba. Fölvánszorgott az elhagyott leány a sziklatetőre s onnan a mélybe akarta magát vetni a lakodalom éjjelén, árva kisdedével együtt, de legyökereztek a lábai a vigalom hallatára és kővé merevült gyermekestől a várral szemben, s mint állandó szemrehányás, ott áll ma is.

Hozzá hasonló Abauj-Tornában a regéczi vár előtt álló kőasszony, s azt zengi a néprege róla, hogy

kővé vált pórleány az, kit a várúr fia csábitott el, de a ki karján tartott gyermekével együtt bánatában változott kővé, midőn meglátta, hogy a hitehagyott úrfi más leánynyal megy esküvőre. Nem messze tőle van a Vénbanya köve három testvérével, kik együtt azért kövültek meg, hogy szőlőjükben még Úrnapján is dolgozni mertek, nem is terem a földjük azóta egyebet tüsöknél és gaznál. A szádelői völgyben Attila lova patkójának a nyomát látja a nép a sziklán, más változat szerint a hun király fiától, Dengesicstől ered az.

Nemzeti hőseink közül kivált az óriási erejéről hires Toldi Miklós az, ki rendezi, hányja-veti a hegyeket. Ilyen munkája a Czoki-hegy megrepesztése Nógrád vármegyében. A népmonda elbeszélése szerint Mátyás király utazott egykor arra tündérszép feleségével s a lovai megállottak a hegy előtt; épen vissza akart a király fordulni, mikor odaugrott az öreg Toldi és egyetlen fejszecsapással tört ösvényt a hegyen keresztül. Ezért a szolgálatért a királytól a legközelebbi két falut, Alsó- és Felső-Toldot kapta ajándékba s azok ma is az ő nevét viselik.

A tornai hegyszakadást és lópatkó-nyomot Tompa a néprege után úgy énnekli meg, hogy Szent Lászlót 40 kún vette körül, de

Földig kettéhasadt az izmos sziklabércz,
Egymástól messze eltágulván kétfelé,
Közben fejszéditő üres mélység leve,
Mely őt elválasztá vad üldözőitől.

És mig maga a szent király bizton odább megyen,
A csodának jele maradt azon helyen,
Mély lópatkó-nyomot hagyván a mén lába,
A tetőt boritó kemény kősziklába.

Zemplénben Monok mellett magános sziklakő áll, pártás leányt imitál. Tompa úgy regéli, hogy Borka, a szürkehajú, fogatlan vénleány volt az, ki a fiatalok pártajátéka közben ellopta Juliska leánydiszét és a saját fejére tűzte. Midőn pedig követelték tőle és ő esküdözött, hogy váljon kővé, ha nem az övé, önátka fogta meg.

Mármarosban Majdanka község területén kőolajforrásra bukkantak 1897. juniusban s a jó ruthén nép rögtön azt beszélte, hogy II. Rákóczy Ferencz lábnyoma az a pont, hol az az új áldás fakadt a munkakereső nép számára. Mutogatják a Gutin-hegy aljában a sziklabevágást, állitólag Pintye rabló dárdájától származik az, midőn üldözői elől menekült.

A Tisza kettős forrásvidékén emelkedő zord hegység keletkezését a mármarosi ruthén csinos népmondával úgy magyarázza ki, hogy a gonosz emberiség megbüntetése végett Isten parancsára ördögök rakták halomba azokat a borzasztó hegyóriásokat, ők alkottak közéjük iszonyú mélységeket, sötét sziklahasadékokat; de mivel a művök oly rémitő lett, hogy magok is elijedtek tőle, megszánta Szűz Mária ott lakó népét és addig könyörgött az igaz biró előtt, mig megengedte neki a büntetés némi enyhitését. Erre a Szűzanya, kinek a képe előtt ma is lámpát gyujt a jámbor ruthén, betakargatta a zordon hegyoldalokat szépen zöldelő havasi legelőkkel, a magános sziklák vadonába igéző tengerszemeket helyezett el s körülültette gyönyörű fenyvesekkel; az ő parancsára fakadt az óriási fatörzsek lábánál forrás, mely kristálytiszta vizével a völgyek virágos ölébe csörgedez alá. Igy lett szép a vidék, melynek tündérbájt az őserdő kölcsönöz.

Összefoglaló rege szól a Popadja (papné) és Pop-

Iván kettős hegyről Mármarosban. Elrabolták Iván pópa feleségét és mivel az a banda főnökét szeretni nem akarta, sőt inkább vett annak a kezéből kinos halált, tiszteletére nevezte el a nép a hegyet, ahol ez történt, papnénak (Popadja). Elment keresni hű nejét Iván pap és midőn 1735 m. magasban megölve találta, meghasadt bánatában a szive. Igy kapta a másik hegy a Pop-Iván nevet s azóta egyszerre lepi köd, felhő a kettős hegyet, egyszerre éri napsugár, — együtt sirnak, együtt örvendenek ma is.

Az Ünökő és Korongis (Korongos) hajdan szintén éltek; az Ünökő tündérszép leány volt, a lovagja deli barna ifjú, de mivel megszerette a tündér a Föld fiát s a keblén viselt piros virágot annak adta: villám csapott le az irigy felhőből, megrengette a földet, gyomrából tűz tört elő, megemésztette a szerető párokat s hamvaikból nőtt föl a merev hegypár, minek emlékére a tündér keblén diszlett piros virág is meghalaványodott és mint hófehérke (Guaphalium) szerénykedik ma is a Korongis lejtőin.

Székelységben, a Firtos-hegy alján Tündér Ilona kocsija van, imitáló sziklaalakulás. Ezen a kővé utóbb vált szekéren kocsikáztak ki egykoron a Firtos-vár tündérei holdvilágos éjjeleken, de egyszer kakas-szólásig feledkeztek bele a mulatozásba és ezért változott kősziklává a szekerök. Udvarhely vármegyében mutogatják szent László lova térdének a nyomát egysziklán, ahol az Szent-László falva felé való menetében megbotlott. A korondi Hollókő sziklaköb felől azt tartja a rege, hogy tündérek ejtették el, midőn éj idején Tartódra akarták szállitani. Felőle Orbán Balázs is szól. Más verszió szerint Tartód, a rossz tündér számára

vasrúdon hozták azt a követ cselédei a végből, hogy vele Firtosnak, a jó tündérnek várát összezúzzák.

Az aranyról szóló regékkel összefüggésben álló „Rapsonné útja“ elnevezést a székely nép Ördögútja névvel is váltogatja, annak nyaktörő rossz tulajdonsága miatt. Hogy olyan, Rapsonné az oka, ki ugyan czifrán fizette ki a kocsisát. Egész hegy arany és egész völgy ezüst volt annak a szegődsége, de mikor az esztendő kitelt, az újja hegyére tett a szépasszony egy aranyat, a tenyerébe meg egy ezüst húszast és úgy elégitette ki kocsisát, ki maga a sátán volt. Meg is bosszankodott az és fölszakgatta haragjában a köveket Szováta meg Parajd között s járhatatlanná tette az útat, melyen Rapsonné a szeretőjét látogatni szokta.

Háromszékben az Asztag-hegy onnan vette nevét, hogy a rablók oda halmozták föl asztagba, amit mástól erőszakkal elvettek, de Isten kővé változtatta igaztalan keresményöket. Szotyor mellett az Óriáskő sziklatetején $1^1/_2$ méteres átmérető bemélyedés van, melyet imitáló alakja miatt a nép az egykoron ott lakozott óriás sarka nyomának tart. Ökle nyomát Ikavár bérczén hagyta, a lábnyomát pedig Borosnyó határán a Várnicza forrás mellett emelkedő sziklán.

Csikban a tusnádi szoros egyik nevezetessége a Likaskő; a folyó közepéig beszökelő szikla az, melyen keresztül a hánykódó viz kerekded kaput vájt, a mennyezetet szép indák és vizinövények lepik, de csak az látja, aki alája úszva megy, mi az örvények miatt veszedelmes. A nép regéje szerint egyik üregben óriási kigyó rejtőzik s az arra járó-kelőket elnyeli, úgy irja De Gerando Attila.

Gyergyó-Szent-Miklós közelében, a Nagy-Czohárd

tető szakgatottsága okát a székely rege úgy fejti meg, hogy a Moldvából oda szökött Nucu Dimitru ott ölte meg fiatal feleségét s azután a hegy sziklabarlangjában rablásból élt. Ditróból is elrabolta Ferencz Anikót, a szép székely leányt és noha térden állva könyörgött az az életéért, belemarkolt a vad rabló a szép leány hajába. Ekkor a könyörülő Isten angyala hegyi szellem képében előjött és a megnyilt hegy belsejébe rejtette a szép Anikót. Dimitru erős vasat ragadott és dühösen káromkodva követelte vissza zsákmányát, mire megingott a Nagy-Czohárd-hegy és legördülő sziklái eltemették az istentelen rablót.

Brassó mellett a Czenk-hegyen Salamon király lova patkójának a nyoma maradt fönn. Eredetét Hunfalvy Pál a néprege után úgy mondja el, hogy arra indult a király a görög császár ellen haddal, de mielőtt a tömösi szoroson kiment volna, elásta koronáját. Csatát veszitve, Tirnovába menekült a bolgár czárhoz és segitségadásra kérte; meg is tette volna az, de nem volt rá való pénze. Eszébe jutott akkor Salamonnak, hogy elásott koronájából egy-két drágakő is nagy kincset ér, elindult tehát a fölkeresésére; hosszú bolyongás után a husvétot követő kedden föltetszett előtte a Tompa-hegy, a mai Czenk, de nagy mélység tátongott a király előtt s annak megkerülését megtakaritandó, neki ugratott a lovával s ott maradt annak patkónyoma a kőben. E mondába nyilván a végből szőtte be a népköltés a szent koronát, hogy vele Brassónak Corona (utóbb Kronstadt) nevét kimagyarázhassa.

A Bucses tetején egy sziklát Omu (ember) névvel jeleznek a románok, mert messziről nézve emberalakot imitál, ki a néprege szerint azért változott kővé,

mert nagyon káromkodott. Fogaras vidékén, Vajda-Récse határán van a Bábaköve. Úgy tartja a monda, hogy Brassótól nem messze, a Királykőn tündérek laktak és egyikök nagyon szép leány volt; a Feketehalmon pedig, hol a sziklacsúcs ma is várszerű szögletekben végződik, lakott a fekete királyné, kinek fia beleszeretett a tündérbe, de mivel az nem viszonozta, elhalt bánatában a fiú. A bús anya boszorkányos tudományával kővé merevitette a hajadont, kinek magasan fölnyúló alakja Bábaköve nevet visel ma is.

A Retyezat havasnak sajátságosan lemetszett alakját úgy magyarázza ki a nép regéje, hogy Erdély földének hatalmas fejedelme fölosztotta országát fia és leánya között. Midőn örökségök ki akarták venni, fölment a fiú a Retyezátra, a leány a Hargitára; de az utóbbi onnan látta, hogy szebb a bátyja osztályrésze, irigységből óriási ekét dobott feléje, lemetszette vele a hegy csúcsát és azért románul ma is legyalult (retjezat) nevet visel az.

Hunyadban a kaláni fürdőmedencze kialakulását tündérek munkájául rója föl a néprege; annak a medenczéje párkányán ma is ott van a tündér lovának patkónyoma. Az aranyi tündér versenyre hivta föl két nővérét; a dévai vár tündére és a kaláni el is végezték munkájokat egy nap alatt, de az aranyi tündér vára összeomlott, mert Istent káromolta.

A ponoriczai mészkőbarlang cseppköveinek csodás képződményeiről úgy szól a néprege, hogy hajdan rablólovag éléskamrája, rejtekhelye volt az az üreg, a hol szalonnáját tartotta, kincseit dugdosta. Herczegkisasszony volt a kedvese, a ki nem is álmodta, ki a lovagja és midőn egyszer utána lopózott, bámulva

látta annak rejtekhelyén a sok kincset. Félt azonban a rabló az elárultatástól, összekötözte tehát a leányt, hogy a mellékürégbe lökhesse. Az életéért könyörgő leány pedig megátkozta, hogy váljon kővé az egész élete, a mint a szive kőkemény. Sietve vitte véghez a szivtelen rabló a gyilkosságot, de midőn megfordult és kincseit, élelmét mind kővé válni látta, megrémült. Menekülni akart a barlangból, de reászakadt az és eltemette, csak a leánynak hallszik még olykor a nyögése a mély üreg feneketlenségéből.

Torda-Aranyosban Kövenden az Óriásdomb úgy keletkezett, hogy óriás leány öntögette oda a szemetet s ebből nőtt föl a domb. Mészkőn a kőnyom Szent László király lovának a patkónyoma. Hasonlót többet is hagyott a néprege szerint a vitéz király ménje Torda város területén egy bércztetőn.

A tordai hasadék mondája szintén az ő nevéhez fűződik. Midőn ugyanis Erdélyben a kunok portyázó csapatait a hős király hevesen üldözte és társai elmaradtak, a kunok egy raja pedig egészen a nyomába ért, menekvésre kellett gondolnia, de a lova fáradt volt. Ekkor Istenhez fohászkodott és egyszerre szétvált a hegy közte és ellenségei között; azok álmélkodva nézték a csodát, a megmenekült László pedig térdre esve adott hálát szabadulásáért. Ez a monda más változatban is forog Garay meg Tompánál, mond Pintér Kálmán. A románok Alexander vitézöknek tulajdonitják a tordai hasadék létrejövetelét, mikor lovával átugratott rajta és az az Alexander hősük III. Károly király (VI. Károly német császár) volna, a kinek Ducipal (Bucephalus, Decebal) nevű lova Gyula-Fehérvár kapuja fölött ábrázolva látható.

A Detunata keletkezését a népmonda a keresztténység behozatalával hozza kapcsolatba. Szép leány volt az a sziklaképződés hajdan, kire Vulkán istenség többet nézegetett, mint a felesége, Vénusz, elnézhette volna. El is vitte panaszát Jupiterhez, az istenek fejéhez, de az sem mert biró lenni a kényes ügyben, magának is lévén tört cserepe. Végre az igaz Isten lett biró és változtatta kővé Detunatát is, Vulkánt is. A Detunata ma is, mint kőorgona emelkedik ki és hallatja csöndes éjféleken mélabús, fájó zenéjét, melyet csak a vele szemben álló, könyökére támaszkodó Vulkán (hegy) ért meg. Mondai elem az is, mit Jósika Miklós az Abafi-ba beszőtt Villám regényhőséről, hogy szekeren vonult be a Csetátye Boli barlangba és útnyoma maiglan sem veszett el.

Az Oncsásza környékén álló sziklakő regéjét az Erdély folyóirat mondja el. Egy nem messze fekvő sziklatömeget „Ördög csűré"-nek nevez a nép, mert a Nyimoásza oldaláról tekintve, csűrhöz és megbontott asztaghoz hasonlatos. Azt hiszik felőle, hogy az ördög-fejedelemnek valóságos csűre volt az, de Isten haragja asztagostúl együtt változtatta kövé. Más rege egyenest ördögöknek tartja azokat a szikladarabokat és ördöglakodalomról szól, melyre tüzes szekereken sok ördög érkezett. Mivel egy közbejött felhő elsötétitette a holdvilágos éjt, az ördögvőlegény elnyelte a fölhőt; mire Isten villámokat küldött, szétcsapták azok a násznépet és kövekké változtatták; alig birt az Oncsásza barlangba menekülni nehányok. A szétszórt sziklák tehát ördögszekerek.

Az oncsászai barlang csont-törmelékeinek keletkezését pedig úgy fejti meg a rege, hogy egykor ördö-

gök birodalma volt a barlang, közelébe emberi teremtés nem jöhetett, mert elragadták. Egy napon nagy lakzit tartottak az ördögök; előbb a barlang fölött tánczolt a fölgyült sereg, s azóta kopár ott a hely. Megjött azután kétkerekű szekeren a fejedelmök is, keréknyomát ma is őrzi a szikla; akkor bementek a barlang ivei alá teritett asztalokhoz vendégeskedni s azt éltették legjobban, ki a legistenkáromlóbb felköszöntőt tudta mondani. Fölkelt Isten haragja ellenök, istennyila csapott közéjük, a barlangbeli csontok tehát az ott sujtott ördögök csontmaradványai.

Az erdélyrészi geologiai népregék gazdag tárháza a tanulmány, melyet Herrmann Antal dr. az Erdély folyóirat 1893-ki évfolyamában közzétett „A hegyek kultusza Erdély népeinél“ czimen, de azt a dúsan rakott kazalt nagyrészt húzogatatlan hagytuk.

Biharban a sólyomkői várbástya foka előtt alig 10 lépésnyire magános kőszikla meredezik, a Leánykakő; nevét föntartotta az emlékezet, de a róla szóló rege már feledésbe merült. A bihari visszhangzó „Beszélő szikla“ kővé változott tündér, kit az oncsászai barlang gonosz varázslója merevitett meg, midőn őt a tündér meghallgatni nem akarta, hanem inkább hajolt egy pásztorfiúhoz. A vers igy zengi a varázsló átkát:

Légy beszélő sziklakő,
Mig kedvesed visszajő,
Hivjad őt, de hasztalan,
A szóra légy nyugtalan.
Háromszor mondd vissza azt,
A mely beszéd fölriaszt.
Válj kővé, parancsolom.

És a föld népe ma is némán emelinti meg kalapját, süvegét, midőn előtte elhalad, hogy a fájdalmát föl ne ébreszsze.

A bihari románok a Tolvajkő porfir szikláiról mondják el a felhőnyelő ördög regéjét, de szintén a közel oncsászai barlanggal hozzák összefüggésbe. A Sárkány-barlang tulajdonkép csak fülke a sziklában. Ott a rege azt mondja, hogy egykor egész barlang volt és sárkány lakta s neki évente a vidék legszebb leányát kellett áldozatul adni. De találkozott végre legény, aki fejszéjével levágta a sárkány 7 fejét, mikor a szörnyeteg éppen az ő menyasszonyát akarta a barlangba hurczolni. Fájdalmában a vadállat olyan végvonaglásba esett, hogy összeomlott miatta a barlang belseje s őt magát is odatemette, csupán a földalatti üreg szádája maradt fönn a mai napig emlékül.

Arad vármegyében a radnai búcsújáró templom küszöbének belső részén egy kő van befalazva, sajátságosan csomósodik ki a lépcső köve; felőle azt mondja a legenda, hogy a törökvilágban el akarta a templomból rabolni egy szpahi a Szentszűz csodatevő képét, de gonosz szándékáért büntetésből szörnyet halt és a lova mancsa megkövülve maradt ott a kőben intő jelül.

Bánát és Erdély határán az almási hegységben álló kőcsoport egy banyát ábrázol, aki ártatlan menyét üldözte; ugyanott vált kővé meredve szivtelen fia egész nyájával együtt. Szintén a bánáti és erdélyrészi határon áll egy másik kősziklacsoport, kővé vált királynak tánczoló egész udvara; a lovagokat mind a király leánya tánczoltatta halálra, de ő rajta csak a

sátán birt kifogni, mert halálig tánczolva változott kővé a királykisasszony is.

Krassó-Szörényben, Resiczától délkeletnek, Ferencz falva felé áll a Muntye-Szemenik, rajta a havasi réten egész csomó szikla hever szétszórtan; az felőlök a rege, hogy egy vén banya vált ott kővé 14 bárányával együtt, mivel azért verte a menyét, hogy az a feketeszőrű bárányokat fehérre mosni nem birta. Az aninai barlangról az a néphiedelem, hogy a szerencsétlen véget ért bányamunkások ott karácsony éjjel szoktak összegyülekezni. Mert talán sehol sem okoz a viheder, a fölrobbantó bányalég annyi szerencsétlenséget, mint a közel Dománvölgy és Anina kőszénbányáiban.

Szászkabányán, melyet Chyzer Kornél 1886-ban „magyar Aussee“ névvel ruházott föl, a Malomvölgyben Ördög-szoros (Teufels-Schlucht) a neve egy pontnak, merőlegesen elvágott alakú sziklafalai miatt; a monda szerint menyasszonyt ragadott el ott az ördög és vele való szökésében a sziklához érve, megakadt, de varázs-szavára mégis csak ketté nyilott az. A Cserna folyó mentén, hol az út a mehádiai hid felé kanyarodik, Jorgován (a románok Herkulese) lova patkójának a nyomát mutatják a kőben, mert ott ugratta át a regehős a folyót, midőn egy szép hajadont a sátán körmei közül megszabaditott.

Az Alduna medrében, a kolumbácsi várral szemben áll ki a vizből egy szikla; azt regéli felőle a nép, hogy dunai halász felesége volt az, ki bújában ölte magát a folyóba, mert a férje eltaszitotta magától. Innen van annak Babakai (asszony keserve) neve. Griselini, a temesi Bánság régi leirója, szintén regés

eredetűnek tartotta, de mivel a babakai szót papagainak értette, benne óriási madár megkövesült alakját hitte fölismerni. Van is, aki papagály-szirtnek nevezi utána. Bőven foglalkozik vele Pesty Frigyes.

E szikla regéi között egy szép török nő is szerepel, ki magyar vitéz biztatására hagyta ott az urát, utolérték azonban a bosszús férj janicsárjai és a Dunából magánosan kiemelkedő sziklához lánczolták. A közel hegyek visszhangzottak a szerencsétlennek jajgatásától és onnan vette a szikla a nevét, mely szerbül „bánom"-ot jelent. Ismét más rege szerint egy golubáczi előkelő szerb vasaltatta oda féltékenységből a feleségét és úgy kapott a szikla Babakai nevet, hogy az jajgató asszonyt jelent. Mind eme mondák onnan eredhetnek, hogy mikor vihar van a Dunán, nyögnek és üvöltenek a sziklához vadúl csapkodó hullámok. Oly veszélyes volt hajdan ott a Klisszura kezdetén a hajózás, hogy a hajósnép megkeresztelt minden először arra menőt az ég haragja kiengesztelése végett, hogy valamiképen pogány ne találkozhassék a hajón. Szólnak erről a regéről ott ma is.

A szerbek szerint a bánáti sikot fehér vagy édes tenger boritotta egykor, hajók jártak rajta s azok a verseczi Vár-hegyen, meg Belgrádban az Avala-hegy oldalában megerősitett vaskarikák mellé kötöttek ki; és Hadrián római császár volt az, a ki áttörte Kazánban a szorost és az édes tengert arra csapolta le a Feketetenger felé. Mivelhogy sok az Alföld sik talaján szerteszét szórt csigahéj, amely ma már nem mind élő fajok képviselője, de a fövénytorlaszok is elhagyott tengerfenék képét tárják szem elé: megszülemlett, vagy talán mint homályos hagyomány maradt fönn az

alföldi magyarnak lelkében is, hogy ott hajdan édes tenger volt. Egyik ilyen kerek fövényhalomról azt tartja a néprege, hogy az a gazdag ember életes garmadája volt, a ki nem adott belőle a kérő szegénynek és azért fogta meg az átok, melynek emlékére az a domb „Kenyérkő“ elnevezést kapott.

Fiumei népmonda szerint az ördög hordta össze a világnak minden ártogató fölösleges kövét, sziklját a magyar tengerparti kikötő város és Fiume vármegye érintkező pontjára; a dalmát kősivatagokról pedig úgy szól a rege, hogy elvétette Isten a teremtéskor a mértéket, több követ csinált, mint a mennyi kellett, a fölösleget pedig Dalmácziába hordatta. A lipiki forrás fölött egymásra boruló két kőszikla kővé merevült szerető párnak az alakja, többet nem örökit meg felőlök a néptudat.

Pécs közelében a Jakab-hegyről meglepően látni Kővágó-Szöllős mellett az egymást követő páros sziklaoszlopokat, azok a rege szerint kővé meredt lakodalmas menetet ábrázolnak. Baranyában is van patkónyomos szikla Szent-László község határában, hol a hagyomány szerint sziklabarlangba menekült zivatar elől a szent király és a lova patkójának ott maradt a nyoma.

A nagy-harsányi-hegy eredetéről igy szól a monda: Vén banya lakott ott egykoron, kinek Harka nevű szép leányát feleségül kérte a sátán; bele is egyezett az anya, de a vonakodó leány azt kötötte ki, hogy vőlegénye szántsa föl egy tyúkon és egy kecskén a harsányi hegyet egy éjszaka. Az utolsó barázda megvonásával sietett már a gonosz lélek, midőn föltalálta magát a megszeppent leány és hangos torkú kakast

utánozva, hajnalt kukorékolt; erre az ördög bosszúsan hagyta abba a szántást, egyik saruját Beremend felé dobta, a másikat Siklós felé s a belőlük kihullott homok növesztette föl ott a másik két kisebb dombot. A harsányi nagy hegy pedig olyan külsejű ma is, mintha 0·9 részben föl volna szántva. Más változat szerint tüzes macska és kakas vonta a sátán ekéjét és hogy maga a vén banya ment a tyúkólhoz kukorékolni, mire felserkentek a falu kakasai mind; a hol pedig a gonosz lélek munkája félben maradt, ott a hegyből kénesvizű forrás buzog. Bámulatos szépen irja le a harsányi kúp regéjét Baksay Sándor.

Badacsonynál van a Rózsakő, azt tartja felőle a néprege, hogy kővé vált tündér s a mely legény arra valamely leánynyal ráül, a Balatonnak hátat fordítva, belőlök még azon esztendőben jegyes pár lesz. Ezt a regét Berczik Árpád használta föl nem rég. Székes-Fejérben Csákváron a Fradi-lyuk nevű barlang előtt is van patkónyom a sziklában; azt tartja felőle a néprege, hogy Rákóczy hadának menekült vitéze, Fradi a barlang előtt álló sziklára ugratott lovával és annak patkóhelye látszik meg ma is a kőben.

A Vértes-hegységben van Alsó-Galla vidékén a Szelim-lyuka. Felőle mondja a rege, hogy sok keresztény csontja porlik ott. Réges-régen, mikor a török fogyasztotta hazánk népét, e tájat csak magyarok lakták, ma nagyrészt németek és tótok; ellenség elől a nép abba az akkor támadt barlangszerű üregbe menekült, a nyilást sziklával, fával torlaszolta el s békén éltek ott, mig egy asszony kis gyermekével a karján titokban elhagyta a rejtekhelyet, hogy a hegy lábánál csörgő patakból a szomját oltsa. Az ott álló

malomban lesekedtek a pogányok s addig kinozták az asszonyt, mig elárulta honfitársai hollétét. Ekkor a vezérök, Szelim, rőzsét rakatott a szádához és füsttel fojtotta be a lyukban rejtőzőket. Ezért nevezik a malmot, hol a törökök lappangottak, Lappatárnak, a magyarok rejtekhelyét pedig Szelim-lyukának.

A költészet megelőzte minden népnél a tudományt és a spekuláczió a tüzetes búvárkodást, mondja Bernhard Cotta. Miért történt volna éppen nálunk máskép? A magyar nép talán abban különbözik egyebektől, hogy költői érben gazdag lelke a geologiai regéket is saját nemzeti hősével szereti kapcsolatba hozni.

Tájképi szépségek.

Nemcsak a képzőművészet föladata az, hogy képegésszé tömöritse az örökifjú természet itt-ott megkapóbb jelenségeit, de a leiró földrajzé is. Ha szerencsésen fog hozzá gondolata kivételéhez a festő ügyes ecsete, a rendelkezésére álló szinek gazdag változatosságával: nem csekélyebb sikerrel járhatnak el a földrajz mesterei, ha eleven szófestés művészete áll a rendelkezésökre. És midőn valamely táj leirásához fognak, az utóbbiaknak az a nagy előny is a részökön van, hogy nem kénytelenek mereven egyetlen nézőpontra helyezkedni; hanem övék a tér, valamint a képesség, hogy szinte ugyanegy időben több oldalról adhassanak áttekintést, a nélkül, hogy külön vásznat kelljen fölszerelniök másik képök alaptere beépitéséhez.

Sükerült leirások gazdag gyüjteményére bukkanunk a külföldi geografiai irodalomban, mely jellemképeket nyujt tudományos utazók és turisták szeren-

csésebb reflekszióiból, — hazánkról azonban keveset lelni bennök és olykor azok sem hivek, holott a képnek első elmaradhatatlan kelléke a természethűség, akár szinanyag, akár eleven szó a festő eszköze. Ilyenekből hazánkról ugyancsak vaskos albumot lehetne készíteni, mert nemcsak természeti kincsekben állja ki a versenyt a Föld kiváltságoltabb vidékeivel, de tájképi alakulása tekintetéből is. Mint Halász Mihály, az öreg útazó mondja, akárhány ilyent ir is össze hazánk ismertetője, el nem kerüli a koszorúkötő sorsát, ki az előtte szétszórt virágszálakból mindig a javát válogatta és mégis, midőn füzére elkészült, úgy látta, hogy sok szép, becses virág maradt asztalán befűzetlen.

Tegyünk körútat a hazában.

A dús lombú Mátra kacskaringós hegylánczolata kikönyököl Egednél a tiszai Alföldre, a hol hegy és domb megszakad, zúgó cser- és tölgyerdőnek fia sincs. Az ősvulkán enyésztő melege kipöffesztett a szemcsés homokföldön gránit és kvarczos sziklatömböt szélesen és magasan. Ez az Eged. A tetejét megrakta kiálló, élesszögű kopasz kövekkel, vad gyopárral, hegyes levelű boróka bozóttal, magyal cserjével, pusztább részeit szállingó árvalányhajjal, oldalait nagyterületű nyirkos földű halmokkal, a melyekről lemosolyog, mostanában már csak tarkázottan, templomos Egerre a bikavér-termő vessző gyümölcse. A nyugoti lábafejére oda bigygyesztette Dobó várát, tömör bástyafalai és romladékos alagútaival, meg fényes emlékeivel és puszta jelenével.

Alján, a hol megszűnik a zöldbe borult borházak és pavillonok világa, ott kezdődik mély, szinte siri

csöndben Eger város templomaival és pinczéivel. A hegytetőről, Eged ormáról szabad szemünk meglátja azt a sötétebb levegőt, a mely Budapest fölött terül; azok a vonalak, a melyek kékje átvilágol a sötét levegőégen, azok jelzik a budai hegyeket. Jó messzelátóval Tokaj magános hegye egy nyillövésnyire szökik elénk s a Tisza csak annyira kanyarog el előttünk, hogy szinte belefutnánk hűs szőke vizébe. S ha elbarangoltunk a hegytetőn, a hegyoldalokon, van a mi szomjunkat oltsa, kibugyogó forrás a sziklatetőn, kő és kavics között, földrétegeken és fagyökereken megszűrt vize a csörgő pataknak. Illatos viz, tele oxigennel és szénsavval.

Pest vármegyében a szentjakabi cserboritotta hegy gerinczén tárul föl pompás kilátás a veresegyházi és mogyoródi völgyre. Az Alföldnek végtelenbe vesző siksága és a fölvidék magasba kapaszkodó, kéklő bérczei egybe ölelkeznek. Nyolcz vármegyébe hagy betekintened messzelátó orma. Éjszaknak a Naszály emelkedik felül a nógrádi hegyek kúpos gerinczein. Déli irányban Pest vármegye buczkás pusztái érintik az óriási tájkép keretét, délnyugotnak Budapest épületei szűrődnek át a főváros párától terhes légkörén. A pilisi hegyek alját nyaldosó Duna óriási szalagként kigyózik lefelé, hátán gőzhajóival s partjain a Visegrádtól Haraszti-ig oly gazdag változatban sorakozó falvak és városok, szőlők és erdőségek kies szegélyével.

A buda-szőnyi vonal legszebb pontja az, a hol a Vértes őserdőiből kibontakozva, a komáromi siknak fordul. Jobbra mellettünk vonulnak el a hegyek a Duna felé; tömör, széles, erdőtakarta bérczfal ez,

melynek talapzatához jó bort termő szőlők lankásai támaszkodnak, a hegység bordáiból itt-ott hatalmas szikladarabok emelkednek ki s vadregényes jelleget adnak a képnek. Szemben a hegyvonallal hirtelen változik a terep. A bérczsorok szelid halmozattá simulnak, rajta túl sik róna következik. Szegélye egyfelől a Duna csillámló ezüst vize, másfelől halványkék hegyszalag a messzeségben, a Bakony. Közepén a halmok medenczét alkotnak, ott a Vértes hegyi vizei három tóban egyesülnek s ezek partján emelkedik a kies mezőváros: Tata.

Kiesebb fekvésű kevés van Magyarországon, mint a tavak e városa; félkörben övezi a vidék legnagyobb tavát, melynek közelében a várkastély Babilon nevű torony-csarnokából tiszta időben nemcsak a Dunát, de a Kárpátokat, Győrt, Pannonhalmát, a Bakonyt és a Vértes egész vonalát meg lehet látni páratlan szépségű panorámában. Minden olyan szinharmoniába olvad össze s oly festőileg hat a képzeletre, hogy fiatal képiróinkat, kik hatásos tájképekre anyagot keresnek, figyelmeztetnünk kell a Vértesek tava mellett viruló szép Tatára; a művészet itt méltó versenyre kelhet a legnagyobb képiróval, a természettel.

A látvány, mit a dombcsoportok az écsi vagy nyúli magaslatokról nyujtanak, mondja Győr monografiájában Fehér Ipoly, egyike azoknak, melyek egy enyhe látókép minden elemét kellemes összhangzatban tartják. A dombok játszi hullámzása merész ugrásban tör ki hirtelen fölmeredő csúcsokban; a szelid hajlásokat úgy, mint a gerinczeket kifehérlő házakkal, pinczékkel tarkitott szőlőtelepek boritják. Mint egy korona, úgy emelkedik az egész csoportozat fölé a pannon-

halmi főapátság föllegvára, melynek tornyáról messze szétragyog a kettős kereszt, hazánk keresztény polgárosodásának emlékoszlopa. S az egész látókép hátterét a Győrtől a Duna mentében Komárom felé terjedő sikság képezi, melynek végvonásai egyrészről a nyitrai hegyek szürkülő ködében, másrészt a Vértesek lánczolatában mosódnak el.

Szép egy ország a túladunai rész, erdős vagy bortermő hegyek változnak termékeny sikságokkal rajta. Hegyei nem vesznek el a fölhők között, nem imponálnak szörnyű magassággal és havas csúcsokkal, de kellemes változatokban hullámzanak végig az egész országrészben s gyönyörűségére vannak a szemnek; sikságai nem terülnek el fárasztó végtelenségben, a tekintetnek domb és hegylánczolat állja útját s a hol végződik a sárga kalásztenger, ott kezdődik a sötétzöld erdő, hogy az erdőn túl újra az aranyos szinű búzaföld vessen véget lombos birodalmának. Gazdag rétek és zúgó erdők zöldjéből csinos falvak fehérsége nevet az útasra. Zizegő sásos és szomorú fűzfa jelöli a gazdagon fakadó és keresztülkasul csörtető patakok folyását, melyek mesterséggel zuhataggá alakitva, egy-egy kelepelő malmot hajtanak, mondja Rákosi Viktor a Budapesti Hirlapban.

A bakonyi Pokolsziklánál egyfelől szédítő mészkőfalak meredeznek az élet minden nyoma nélkül, de másrészt kigyózó erdei patak csörgedez ott kristálytiszta vizével, katlanban fakadva mind szélesebb és mélyebb medert ás magának s környezetét smaragdszinű rétté varázsolja. Kék nefelejts, sárga liliom, vizi zsálya boritja a tópartot, vizében hófehér Nymphaea fürészti szirmait. A tó partjából sivár görely és omladék

mögött mered égnek törő szürke sziklafal. Nem egy vakmerő vadász és pásztor élete elvevője; csúcsán óvó szent hely, faragatlan kőből rakva mutatja az „elátkozott“ zugot, hol éjfeleken, úgy tartja a nép regéje, magától is megkondul a kis harang, hogy szerencsétlenséget jósoljon a környéknek. Alig van a Pokolszikla tövében a patak partszélén annyi hely, hogy gyalogösvényt adjon; egy oldalon a patak folydogál nesztelen, a másikon függő meredeken kapaszkodik égnek a vad sziklafal; egyfelől kihalt kopár kőtömeg, másoldalt a legbujább élet. E rejtett ösvény csak a bátrak útja, félve-loppal osonnak végig rajta, sietnek Isten szabad ege alá, hol nem zúg-búg a szél oly kisértetiesen a fák koronái között, hol nincs sötét délben is, nem visszhangzik minden lépés rémesen. (Tanos Pál.)

A Som-, de még inkább a Kőris-hegy gúláiról kinálkozó kilátást, festi Romer Flóris, méltán mondhatjuk egyik legregényesebbnek széles e hazában. Lábunk alatt délre húzódnak el a kékes-zöld bükkösökkel mezelt gerinczek, a mélyedések sötétebb csoportjaitól kellemesen árnyékolva; itt-ott hajló nyergeik között a fényben úszó Balaton ezüst tükrének és a sárga homlokú veszprémi partoknak némi kis tért engedve. Keletre az erdők sűrűségéből az elszórt falvak fehérlő tornyai és diszes úri lakok szines tetői bukkannak ki, a háttérben pedig az éggel egyesülő, határ nélkül való magyar sikság terül el. Délnyugotra emelkednek a Balaton partján festői alakban ama borágaikról hires ormok, melyek sélye (koporsó) idomukkal sajátszerűen tűnnek föl. Eme nagy hegycsaládnak elszórt tagjaiként jelennek meg a végtelennek látszó Rába lapály-

ból, mint óriás sirhalmok, vagy már elenyészett nemzetek által rakott határdombok, rögtön emelkedvén a remek-költőink által gyönyörűen megénekelt Somlyó, a testvér Ság-hegygyel; éjszak felé pedig a Kis-Kárpátok szalagszerűen terjedő előhegyei sötétlenek.

Nem képzelhető, mond Thirring Gusztáv, szebb látvány, mint Nagy-Marton és Fraknó-Váralja körül tavaszszal a sötét fenyveseké, melyeket a virágaik által egészen fehér mezbe öltöztetett gesztenyések öveznek. A fraknói és rétfalusi gyümölcsösök virágzásuk alkalmával olyan élvezetet nyujtanak a szemlélőnek, melyet felejteni nem lehet. A ki egyszer látta e virágtengert, elkivánkozik oda minden tavaszon. A Rozália-hegyet koronázó kápolnából olyan kilátás nyilik, melyhez nagyszerűségre s gyönyörűségre nézve kevés fogható. Három ország terül lábaink alatt. Látjuk egy felől a kis Magyar sikságot számtalan helységével, a csillogó Fertőt s azontúl Mosony vármegye termékeny rónáját; látjuk egész Sopron vármegyét, a Lajta hegységet s azon túl az osztrák lapályt, melyen szemünket messze fölfelé járathatjuk Bécs felé; látjuk a bécsújhelyi lapályt s mögötte impozáns háttér gyanánt a bástyafalul emelkedő sorát az osztrák és stajer alpoknak, közöttük a hótakarta Schneeberget s a széles Rax-Alpot. Odább délfelé egészen a kőszegi hegyekig látunk el, közvetlenül előttünk pedig a szép Rozália hegység erdős kúpjai terülnek el s azok között mélyen lenn lábunk alatt a büszke fraknói vár tűnik szemünkbe és mint nagyszerű multnak az utolsó emléke, bátran daczol az idő vasfogával s rég mult idők dicsőségét hirdeti a jelennek és a jövőnek.

Valoságos kis világ a szép Szepes vármegye.

Magyarország legmagasabb tetői fönséges komolysággal néznek a szédítő magasságból az alattok mosolygó arczczal szétterülő Poprád-völgy kertszerű lapályára s a sötét fenyvesektől komorképű lőcse-lublói középhegységre, mely szeliden ereszkedik a Poprád és Hernád folyók völgyeire. A Poprád lapálya sikság benyomását költi föl lelkünkben; a Gölnicz folyó csak hosszú küzdelem után bontakozik ki a sztraczenai völgy tekervényes folyosójából s nem tűri meg partjain a földmivelő békés hajlékát. A Hernád mentén zöldelő mezők, kavicsos dombsorok, sötét erdők és szürke mészkőhátak váltakoznak; a magas hegység közé szűk keresztvölgyek vezetnek, oldalaikon komoly fenyvesek susognak, a bőnedvű fűből kiváncsi virágok tekintgetnek, bátor szabású sziklák meredeznek, friss vizű patakok csevegnek.

A sztraczenai völgy torkában szűk kanyarulatok között folydogál a patak, majd zuhogva, majd lassan csörgedezve halad, mintha örök erőt képviselne az égbe nyúló meredek sziklák szomszédságában. A mohlepte sziklatömegek hasadékán kizöldült a karcsú fenyű, a lótusz és páfrány bemártja lenge termetét a vigan ömlő habokba s a bőbeszédű cseppözön oly andalitóan szól hozzá, hogy a hiszékeny növényke elmerül habjaiba, az ár tova ragadja s ki tudja, mely országban ébred föl, hogy csalódását fölismerhesse. Bozontos farkával akrobata ügyességgel kúszik föl a fák lombozatáig az evet, hogy a fenyűrigó hivó szavát meghallgassa. A szél megszisszenti a tűleveleket; miről beszélhetnek a galyak, a fák, ki tudná azt elmondani? A sztraczenai völgyet is látni kell, leirni nem lehet, mondja Szilágyi F. Lajos.

A Magas-Tátra fölső völgyeiben kő kövön hever, óriási sirkert, roskadozó falai maholnap összeomlással látszanak fenyegetni. A természet ez óriási alkotása előtt saját parányisága érzetében mélyen meghatva áll a szemlélő, szeme ragyog, szive fáj, elfordul, hogy a sziklatömkeleg nézésében kifáradt tekintetének a természet más alkotása adjon enyhe nyugvó pontot. Egy elhagyott csöndes tó, melynek sima tükrében a kék égboltozat fürdik s a magas sziklaóriások, a fejük körül enyelgő föllegekkel. Havasi kert terül szemünk előtt, piczi virágai ellentétet képeznek a ridegképű hógörgeteggel, az égig nyulakodó sziklafalakkal, melyek százszorosan verik vissza a menekvő marmota éles füttyét, az iramodó zergefalka karcsú lábai alatt fölébred a görgeteg s új pihenő helyet keresve, haragosan siet a völgy felé. Lenn moha, fű, virág, törpefenyű lepik őt, itt-ott mutatkozik a nyirfa szomorkodó lombjával, majd a vörösfenyű kifeszitett, nyúlánk sudarával s az uralomra termett lúczfenyű. A szép Magas-Tátrát látni kell, bájait leirni nem lehet. (Szepesi emlékkönyv.)

A Szepesség festői vidéke a természet fönséges alkotása. Olyan mint Armenia rózsaligete, mely a lejtők, vad meredekek agyagfalait rózsaillattal árasztja el, hogy a fakó agyag is hihesse, mintha a virágok királynéjának rokona volna. Látni merész úton a vad erdőt, mely Kis-Hnileczen túl emelkedik s belepi a Grajnár-hegyet. Tisztásra érve, pillantást vethetünk a szepesváraljai romra, ez egykori hirneves ostromfészekre; fölcsillan a Magas-Tátra csoportja, az égő Nap visszatükröződik hómezőin s megtörik sugara magasba nyúló csúcsain. Barátságos völgy ölén hegyek

aljában terül el Nagy-Hnilecz lakóházaival, költői rendetlenségben szétszórtan.

Pillantásunk, mond Münnich Sándor, leszállott a sötét völgyekbe, hol a Hinczói és Krupa patakok zúgnak; a köznapi élet bilincseiből kibontakozott lelkünk messze bolyongott Liptó fölött a zólyomi hegységig, mely lépcsőzetesen friss erdők fölé rengeteg magaslatokig tornyosul vagy csüggve maradt a Csorba-tavon, mely változatos partjaival mint sugárzó drágakő fénylik és tündököl a Nap sugaraiban; fölemelkedik szemünk a hótakarta szarvak és csúcsok labirinthusához, melyek mint hatalmas útvesztők környezik a Menguszfalvi völgyet s alattok tágas két katlanban a Békás- és a Hinczói-tavak feküsznek. Bájos ellentét a borzadályos vadsággal szemben, sima viztükrük gyönyörűen fekszik a smaragdzöld gyep között, ezüst fényű hómezők terülnek partjaik hosszában, szürke kőhalmok vezetnek az éles gerinczű tengerszemcsúcs hágójához s a Koprova-völgybe vezető szoroshoz.

Merész szabású szépségekben gazdag éjszaki havasaink gyöngye, a külföldiek által is mind látogatottabbá lett Tátrafüred. E vidék fenyves tengere, párosulva a hely geografiai fekvésével s a természettől pazarul ajándékozott előnyökkel, régen figyelmeztet, hogy minek járunk Ausztriába s még messzebb szép, egészséges vidéket élvezni, ha saját hazánkban páratlan szépségű és egészséges levegőjű bérczes vidékeink vannak? Milyen a Magas-Tátra 13 gránit óriása alatt fekvő tarpataki völgy, leirhatatlan bájú vizeséseivel s az ott elterülő nagy fenyveskert, melynek hótakart tetőin Magyarország apostoli keresztje diszeleg. Távol honából száll a fehér fölhő, mondja Vajda Péter,

ormot pillant meg, útjában állót s gondolkozik, kikerülje-e? Légnek gyermeke én, ekép szól magában, mikép kerülném ki a Föld fiát? Alant hagyom s kevélyen nézek rá, villám öcsémet küldöm fejére s megrázatom ősz moh szakállát. Szól és emelkedik és közeleg az oromhoz, de az orom még mindig fölötte van; szárnyal, erőlködik, tikkad s a kevély örvend végre, hogy a Tátra vagyon itt és ő elülhet ormára pihenni.

Azt irja Tahy Gáspár 1834-ben, hogy vannak Sárosban hegyi tájak, melyek oly meglepő szépek, mintha valamely tündér sujtotta volna rájuk varázsvesszejét. A ki fölhág a bérczek ormára s körülnéz, édes elragadtatással érzi a szépet, melyet toll le nem irhat. Alvidéken bizonyos szelid szépség ömlik el; itt egy kis patak zajong keskeny ágyában, mellette kövér fű s többszinű virágok, tovább vagy kis bokros, vagy kisebb-nagyobb erdő emeli zöld koronáját. Az egymáshoz közel eső helységek gyümölcsös kertjei, a csöndes hajlékok tetői s füstölgő kéményei, a templomok tornyai, az uraságoknak hol pompás, hol egyszerű kastélyai, majorjai, a nagyobb-kisebb legelők, a rajtok elszéledt csordák a juhnyájakkal és a zöldelő gazdag mezők gyönyörű vegyületet alkotnak, melyek egyszerű szépsége kedvesen illeti meg a szemet.

Hazánk regényes vidékeihez méltán sorozható az, mely Munkácstól föl a Latorcza mentén a galiczai határig terjed. E ponton Bereg legszebb panorámája nyilik. A frigyesfalvi völgyet tekintve, gyönyörű tájképpé avatja, háttérben és oldalain égbenyúló roppant trachit tornyok a mindenható szobrász és festő remek műveit mutatják s itt a legpompásabb diszitményül szolgálnak. A buja növényzet erdőiben, a sötétzöld

szinű magas hegyekből csörgedező patakok ezüst szalagja kigyózik, az olvasztó gép, a kohók és malmok kerekeit forgatja; a kohók vigan verik a vasat, a malmok kerepelése úgy zeng, mintha a győzelmes hősök térnének vissza diadalzenével s ismét itt pihennének meg 40 napig. Vidor zsibaj zengi azt a tájat körül, hogy szinte a szemlélőnek is jó kedve kerekedik.

Halaszy József „Szatmár vidéke jelességei"-ben 1831-ben azt mondja, hogy méltó figyelembe venni hazánk sok szép vidékét, melyek festői ecsetre érdemesitésök mellett a nemzeti szorgalom s kereskedés ébresztésével a nemzeti jólét forrásaivá is válhatnak. Mint egy Jóremény-foka, úgy tűnik föl Szabolcs untató sikja s homokos lapályain nőtt nyiresei mögött Szatmár, melynek televényes tereit keletről és keletdélről gyönyörű hegylánczok köritik. Bájolóbb a hegyes-völgyes vidék, de hasznosabb a sik; szerencse, hogy itt mind a kettő egyesitve van, hol a vad bérczeket mosolygó sik terület váltogatja, hol hegyeket völgyek, folyók s gabona hullámzásai alatt ingó dombok messze elnyúló domborodásai öveznek; s ha fölhágva a szomszéd hegyre, onnan széttekintesz, elibed egy más világot látsz varázsolva, mely látóhatárodat a végtelenbe terjeszti ki. Itt erős tölgyek, suttogó nyár- és jegenyefák hintenek oldalt enyhitő árnyékot, amott a sűrűn kisebb vizesések törnek át, majd a cserjésben a fülemülék énekétől visszhangzó lomb-boltozatok nyitnak ösvényt egy kigyózó patak nyargalta völgyre.

A Kapnyik folyó tündérvölgyét Teleki Sándor ekép festi: Meredeken ereszkedünk lefelé az út kanyarulatán a viz partjára. Nagy szikla áll, mintha karfául lenne oda téve, hogy ember neki ne hajtson a magas

partú, sebesen zuhanó kristálytiszta viz medrének. Ki tudja, hány ezer éve annak, hogy ez a monolith a szomszéd magas hegy csúcsairól oda gördült? A fényes tiszta viz nagy zajjal töri magát sebesen lefelé s belécsapódik a nagy vörhenyes kavicsokba, melyekkel medre telve van s hol mondhatni, több a kő, mint a viz, mely tajtékzó habokban a kigyózó partokhoz csapkodva rohan. A szemhatár végén a távol Kapnyik első házai látszanak, melyek aljában magas faboronákból kötött gátról zuhan lefelé a fönn fölfogott viz s zuhogása a szomszéd zúzónak sokszavú zakatolásával egyesülve, a jövő zenéjét pompásan utánozza. A viz tulsó partján magánosan, elszigetelten czukorsüveg alakú, sugár magas hegy áll, mely aljától tetejéig haragos zöld és ősszel vörös, megrakva óriási bükkfákkal, melyek törzsei a tömegből kifehérlenek.

Magas, sziklás hegyektől vagyunk környezve, melyeken bámulatos a növényzet. A sziklák repedéseiből folyondárok, kúszó növények csüggnek alá, sok helyütt egész lugasokat alakitva, buján nő a nagy bükkfák tövénél az ördögborda, a marti és keserű lapu, málna- és szederbokrok, dúsan megrakva gyümölcscsel, vörös bodza, sok szines bogyójú cserjék, fönn az afonya, a medve és a pakulár (juhász) csemegéje. A hegyek oldalán helyen-helyen, ide s tova sűrű fekete füst emelkedik vagy száll alá a völgybe: a szénégetők millérjei ezek, ennek a tüzével olvasztják ki az aranyat, ezüstöt, ólmot a kőből s készitik a gelétet, a cserépedények mázául szolgáló üvegsimaságú ólomsalakot, melyből a sárgának aranygelét, a fehérnek ezüstgelét a neve. A levegő mindig nyirkos, lenyomja a nap melege a földre, innen van az a bámulatos növényzet.

Az alj mindig árnyékban van, csak dél táján hatnak a magasan álló Napnak sugárai. A meredek hegyről számtalan patak csörgedez vagy zuhan lefelé, hogy beomoljon a Kapnyik vizébe; a talaj kavicsos sárga agyag, mely minden szint játszik a napsütés alatt s opalizál, mint a kameleon háta. A völgyben kigyózó viz valaha folyását változtatta s a völgy közepéről átcsapott a túlsó hegy aljába, mély medret mosva magának. A katlan végén szép tér nyilik, a vidék fénypontja, neve Szehelbe.

Alig hagyjuk el Borz falut, mond K. Nagy Sándor, egy kanyarulatnál a Fekete-Körös túlsó partjából pompás hármas szirt emelkedik ki, mintha egy család volna; a büszkén álló apa és házifejkötős élettársa középre fogják kettős ölükbe ültetett gyermeköket, — az anya, mint akit titkos bú emészt, mereven bámul a lábainál himbálódó viz sötétzöld tükrébe, mintha azon ábrándozna, nem volna-e jobb ott lenn a viz mélyében, annak puha kebelén? Egy új kanyarulatnál pompás sziklavár tűnik elénk, merészen emelkedve négy karcsú tornyával. Azt hihetnők, hogy ezt ide hajdan, az ingyen munka s emberi rabszolgaság fénykorában rakták, de a századok rombolták össze, csak a derékban kettészakitott karcsú tornyok maradtak fönn korunkra.

A bakonybéli bűvös kilátásnak párja Arad vármegyében van. A radnai templomtól délnyugotra kis hegyormon áll József császár emléke, mely 1768. évi április 15-iki ottlétét örökiti meg. E helyütt mondta a császár, hogy a radnai kolostor a legszebb fekvésű az egész világon. Versenyez vélök az a tájkép is, mely a tihanyi templom hátsó falától a Balaton tükrén tárul föl. A kik az emberi társadalomból kiszakitották ma-

gokat, föl tudták keresni a szabad természetben azon pontokat, hol a szépség dolgában az ég és föld versenyre kél egymással.

Tündéri szép vidéke van Anina-Stájerlaknak. Oraviczától folyton a legvadregényesebb tájakon vezet keresztül az oda épitett hegyipálya, melynek gépe ösz-vér biztosságával halad föl a legmeredekebb sziklaösvényeken s 14 alagúton búvik át. Ezt a pályát a szemeringihez szokták hasonlitani, de a mi a vidék szépségét, vadregényes voltát illeti, az aninai pálya részén van az elsőség. Midőn a vonat a kis állomási épületben megáll, azt hiszed, Plutó országába jutottál, tűz és füst mindenütt s ha a botodat a földbe ütöd, a nyilásból füst és láng tör elő. Óriási faviaduktok emelkednek szédítő magasságba, hová a kutyák (sineken futó talicskák) szenet vagy vasat visznek, hogy újra a mélységbe rohanjanak, hol szorgalmas kezek várakoznak rájok. Anina szép és borzalmas hely egyszerre. Közelében csodaszerű barlang van; óriási vizi növényekkel benőtt üregből emelkedik öblös kapuja oly szabályos formában, mintha emberkéz vágta volna a kőbe s rajta oly kegyetlen szél süvit ki, hogy megdermeszti tagjainkat, belsejében vad vizesés zuhog alá a mélységbe.

A Dunaszoros minden kis területén, mondja Tömösváry Ödön a kolumbácsi légy leirásában, festői ecsetre méltó tájat, megragadó panorámát találunk, hol a szirteket erdők és orgonabokrok koszorúzzák, melyek lombja között a fülemüle dalol, fölötte pedig a szürke keselyű kering nagy köröket irva a levegőben, mig végre a sziklatömegek valamelyik, embernek elérhetetlen üregébe száll. Nemcsak a Duna szorosa tár a szem elé nagyszerűen szép képeket, de

a vöröstoronyi szoros is, melyen az Olt Romániába alá siet; meg a bájoló Sebes-Körös völgy, mely Nagy-Váradtól Feketetóig 60 km. hosszúságban olyan részleteket tár az utas elé, hogy méltán kár más hazák tájképeivel ékesitgetnünk szobáink falát.

A ki egyszer járt Erdélyrészben, nem utoljára volt az ott. Van valami varázsa annak az országnak, a mely elfelejthetetlenné teszi és a mely évek multával is visszavonzza magához az embert, mondja dr. Szendrei János.

Biharországon át Nagy-Váradtól kezve emelkedik a talaj. Az Alföld tengersikján túl szelid halmok s üde berkek szakadatlan lánczolata fogja be a látóhatárt. A Királyhágó elején önkéntelen tisztelet fog el, a mint a vonat merészen neki ront a sziklatömegnek, átgördül a sötét alagúton és Csucsánál egyszerre elénk tárul a rengetegek gyönyörű országa. Mig azután a gőzgép bátor rohanással röpül tova, ki volna képes számot adni a benyomásokról, melyeket a pillanatonkint változó táj tere a lélekre tesz?

A hódolat érzete az első, a tiszta szent természettel szemben, mely úgy áll itt, a mint évezrek óta maga az őserő megalkotá. A bükk, tölgy, fenyű s fehér derekú nyirerdők sötétzöld sátora árnyékolja be a völgyeket s a messze elfutó hegylánczok oldalát. Minden, a mint az erdei völgyek mezője szinével egybejátszik, végtelen sorozatát adja a zöld szinnek, mely a messzeségben egybeolvad az erdei folyam fölött párázó ködděl, a távolba vesző sziklák kékjével, a havasok vakitó fehérével s az ég naptól ragyogó felhőtáborával. A sas, mintha az ország czimerét példázná, méltóságteljesen úszik el fejünk fölött; lassan

ereszkedik alá s azután ott ül meg az egyik várromon, mely merész tornyaival, mint valami régi diadém emelkedik ki egyik fokán a halmok fölé.

Ezerévek óta tesz és alkot itt maga az ember is s mégis ma sem tudta megváltoztatni e vidék arczulatát. Ott állanak a kettészakadt óriási sziklák, a mint azokat a viz roppant ereje szétválasztá. Maga a nagy hatalom, mint csevegő patak most is ott kanyarog a ledöntött szikla tövében, kaczérul öleli át a mohocskával benőtt köveket s még talán mesét is suttog a multról, észrevétlenül ássa ismét alá s zuhogva lopódzik a megásott barlangokon át a titkos mélységekbe. Másutt ismét roppant sziklalap hever magában a völgy közepén, ki tudja, mely hatalom vethette ide? Sima lapjának trachit fölületén hasztalan ügyekezünk kibetűzni titkait. Amodább egész cseppkőből álló hegy omlott le; sziklái, a mint alázuhantak, eltéritették a folyót is medréből s az most kénytelen tiszteletteljesen kitérni neki. A hegy szive pedig most úgy áll ott föltárt karokkal, cseppkő oltárokkal, kristály virágokkal, jégkoronákkal, a mint a hegyi tündérek álmai sok századon át megvalósultak.

Távolabb magas sziklás hegy meredek oldalán szintén barlangok tátongnak, azokat is viz alkotta. Ki tudja, mikor járt ott fönn a folyó, vagy itt lenn az a hegy? A sziklák oldalán valami vörös agyagföld válik le; a mint az eső vize lemossa, olyan mintha csupa vér volna, mult idők annyi hősének a megkövesült vére, kik e hegyek szabadságát védelmezték. A gyorsan változó út mentén a patak mint tündérszép vizesés hull alá s nemsokára, mig vonatunk mind fölebb a szédítő magasba kanyarog, lenn a mélységben szik-

lák között mormol a folyó. A barlang titka sem szent a gőzszörnyetegnek, fölhasználja azt is alagútul s mire azon is átérünk, a rengeteg tulsó oldalán fausztatók, gránitbányák, szorgalmasan dolgozó mészégetők, kohók s fűrészmalmok között aláereszkedve, Bánffy-Hunyad táján újra mezőséget és szelid halmokat lelünk. Ezt is megkülönbözteti sötétzöld szine s a mi fehér nyájaink helyett fekete bivalycsordái, melyek Erdély ősállatai s jól illenek bele e vadregényes ország erdei legelőibe.

Torda-Aranyos vármegye havasaiban frisebb a lég, csörgőbb a patak, zengőbbek a dalok. A természet mind a két kezét használatba vette, hogy fölcziczomázza a tájat széppel, jóval, borzasztóval. Folyó, forrás, patak ezer alakban és változatban. Sziklacsúcsról vizesés, a melynek zaja messze tájról elhallatszik; búvó patak, szeszélyesebb a nőnél, eltűnik a föld gyomrába, hogy ismét megmutassa magát; a forrás, mely csak bizonyos órában bugygyan föl, hosszasan megvárakoztatja a bámuló útazót és a szenvedő beteget, ki gyógyitó erőt tuiajdonit habjainak; a jég-barlang, minőt nem látott a világ. Meredező óriás sziklákon százados fenyvesek, havas lánczolatokon sziklacsapatok egymás mellett és egymáson, mintha óriások keze dolgozott volna ott; az ember megnémulva áll s megbámulja a természet ezen csodás, remek alkotásait.

Napfördőt vehetsz s hóval bedörzsölheted testedet egyszerre a legforróbb nyárban. Fülemüle nem szól, a pacsirta is csak néha-néha ad hangot, nem is való ide a gyönge dal; nem illik az a fenyvesek zúgása és a vizesések morajához. Fajdkakas sipol itt és viv élet-halál harczot a fenyű derekán vetélytársával, meg

a félénk őz fut el a hetedik határba a legelső ostorcsattogásra. Négyezer láb (1265 m.) magasságban ennyi csoda! Itt a község nem község. Négy mértföldnyi (220 □ km.) területen fekszik egy-egy falurész. Itt-ott a havas mélyedéseiben vagy kiálló orman házcsoport, minden csopornak neve van, mint nálunk az utczának, csakhogy a család után nevezik el a falurészt, a házcsoportot, a mely lakja.

A torjai Büdös barlang már fekvésének szépsége, környezetének csodaszerű bája, önmagának titokszerűsége által is megragad, lebilincsel, igézete alá von. Rengeteg őserdők közepéből tolakodik előre egy óriási bércztömeg, egymásra hányt düledező sziklák romhalmaza, mintha bedült tűzhányó volna. Oldalait kiégett lyukacsos surlókövek födik, ércz-salak maradványok. Mogyoró, galagonyabokor csenevészik a hasadékok között, azokon is öt a levél; csak a pemetfű látszik itthonn lenni s a sirok és romok két virága, a kövi rózsa (Sempervivum) meg a sárga szaka (Sedum), a halál országa ez. A bércz oldalán, fönn a magasban ásit egy sziklaodú, félredült gulák képezik óriás kapuját, májszinű rozsdavörös sziklák fekete erekkel; hanem a barlang szája körül sárgán van zománczozva a szikla és padmaly, mint a penész, úgy lepi be a halványsárga nyirok az egész környéket. A bejárat előtt reszketni látszik a lég, mint a délibáb; a kövek tánczolni látszanak, az örökké nyitott kapu reszket és a föld maga is libeg-lobog. Itt van a pokol tornácza. Mi leheli föl azt a haláladó léget onnan a szikla mélyéből, a mitől még a fölötte átrepülő madár is leesik; kinek a szavára nyilt meg ez az üreg, a mibe ember ha belépett, többé vissza nem tér? (Jókai.)

A tömösi szoros szépsége szebb a legszebb álomnál, irja Benedek Elek. Jobbról-balról egetvívó sziklák, titokteljes vadrengeteg, gépzakatolás, havasi patak csörgedezése, sűrű fenyvesek suttogása andalitó harmóniában olvad össze. Itt-ott vadul csörtet le a magasból egy-egy havasi patak, meg-meg áll, majd átbukfenczezik egy lábatlankodó sziklakőn, lerombolt fatörzsön. A fölkelő Nap kemény tusára kél a ködděl, mely makacsul megszállva tartja a sziklaóriások kopasz fejét, majd kibukkan a fényes világító öreg csillag, előtörtet diadalmasan s a sűrű ködlepel foszlányokban hull szét. Mintha csak millió zászlót látnál rongyokba tépve, megsemmisülve. Az áldott Nap sugárai bearanyozzák a magyar határszél mogorva óriásait, a fenyűk balzsamos illatot lehelnek s irigykedéssel gondolsz a téltúl elszórt házak lakóira, kik itt születnek, élnek és halnak.

Fiume hátterét Balog Pál a tenger felől igy irja le: Hosszában a kiterjedt partvilágnak föltárja lassan a perspektiva törvénye a táj egész rejtett hátterét. Óriási félkörben tornyosulnak egymás tetejébe, titánok számára épült arena karzataihoz hasonlón a dalmát és isztriai bérczek. Bizarr alkotású kupolák, piramisok nőnek ki egymásból, a tengerből s a fellegekből. Az őserdő sokféle zöldje, a sziklaképződés szinfokai a hamvastól a márványvörösig, a rozsdabarnától a bágyadtkékig, bércz-szakadásokból messze kivillogó hó maradványai az utolsó télszaknak, csodálatos akkordokban rezgenek össze az alkonyi égboltozat biborával, lángoló felhő szegélyeivel, melyeket a tenger belátható medenczéje a hullámmező homorú tükreiben megtörve, ezerszeresen ragyogtat vissza.

Megérinti izzó korongjával Cherso-sziget kopár

hegyhátát a Nap, leszáll onnan egy keskeny földnyelv mögött a siktenger szineig. A felsőbb szférák áramlata végig kerget előtte egy sötét karaván̈t, melynek foszló szegélyeit, rongydarabjait aranyba foglalja a szertesugárzó naptűz búcsúfénye. A horizont perczek alatt megy át a kihülés, fényveszteség és szincsere válságain. A tenger átörökli ezt az égtől. Opál, ametiszt és rubin csíkok kigyóznak végig rajta. Az ezüst hullámvonalak húrjaiból egész zenét csal ki a haldokló nappal zomotora.

Sokszor gondolkodtam a fölött, mondja Halász Mihály, minek kell tulajdonitani azt a kellemes érzést, vagy ama kimagyarázhatatlan gyönyörélvezetet, mely a nagy és szép kilátásoknál egész lényünket átjárja; végre azon meggyőződésre jöttem, hogy ennek titka csupán és egyedül a kimért és meghatározott távolságtól föltételezett szinpadi csalódásban rejlik. Gyönyörű is mindenütt a természet, a hová az ember a maga baját el nem viszi.

Hazánk tájképi szépségeiből kötött ez üde csokor csupán azt igazolja, mit Csaplovits már réges régen elmondott: Königreich Ungarn ist Europa im kleinen, mely gondolatot Petőfink eképen részletez:

.... legszebb ország hazám
Az öt világrész nagy területén.
Egy kis világ maga. Nincs annyi szám,
A hány a szépség gazdag kebelén.
Van rajta bércz, a mely tekintetet vét
A kaspi tenger habjain is túl;
És rónasága, mintha a föld végét
Keresné, oly messze, messze nyúl.

Magyarország Dunája.

Az őstermészet óriási erejű démonja a Duna, mely változatlanul végzi munkáját, míg államok és nemzetek születnek, pusztulnak a partján, mond Herczeg Ferencz. Egyszer a hajnali orkán szárnyán vijjogó partifecskék csapata érkezett messze keletről, kivájták a folyó agyagos partját, fészket raktak és szitakötőkre kezdettek vadászgatni a habok fölött s azt mondták: Ez a mi vizünk és mienk marad örökre. Alkonyatkor újra vihar támadt, a szél elsöpörte, szétszórta a gyorsszárnyú kalandorokat; másnap hajnalban pedig új raj érkezett keletről. Hunnok és avarok után a magyarok megitatták lovaikat a folyóban s nekik is visszatükrözte sátorvárosaik fantasztikus képét. Ezóta a Középduna Magyarországé.

Ha pályája hosszát 2900 kilométernek vesszük, úgy belőle a Feketeerdőtől Dévényig 964 km. jut, onnan a Vaskapuig 976 km., a Feketetengerig nyúló

szakasza pedig 960 km. És e nagy folyónak, mely 817,000 □-km. területű birodalmából másodperczenkint átlag 9180 köbm. vizet szed össze, minden évszakra más szine van. Tavaszszal sárga, nyáron zöldes, őszszel szürke, télen az utóbbit fehér szinekkel ékesiti föl.

	Tengerszín-magassága	Szélessége	Esése
Feketeerdőben	832 m.	1 m.	160 mm.
Ulmnál	463 „	67 „	92 „
Passaunál	280 „	188 „	56 „
Nuszdorf (Bécsnél)	155 „	395 „	25 „
Budapesten	100 „	356 „	20 „
Zimonynál	67 „	698 „	13 „
Kazánban	43 „	151 „	9 „
Silistrianál	20 „	3710 „	4 „
A deltában	1 „	96000 „	1 „

Plinius azt irja felőle, hogy 60 mellékfolyót szed föl és azok nagyrésze hajózható.

Vizet néha még Csehországból is kap, mert van ott két pont, a hol kinálkozik alkalom arra, hogy valamicske viz abból az előle természetileg elzárt medenczéből szintén jusson belé, tehát a Feketetenger vizvidékébe. Ezek egyike a Schwarzenberg-féle fausztató csatorna a Cseherdőben, hol mesterséges úton délnek vezetik a felső Moldva vizét; a másik pedig a Pocsátek mellett terülő Bor-tó az ország délkeleti részén, a mely rendes vizállása mellett ugyan az Elbe-felé folyik le, tavaszszal azonban, ha tükre bizonyos magasságig emelkedik, a Dunának is juttat valamit a vizéből.

Áttörésén fölismerhető, ott, hol a Cseherdő délnyúlványait keresztül metszette, hogy a folyó idők foly-

tán 40 méternyire véste már be ágyát a talajba, mond dr. R. Hődl, és egy méter vastagságú talajréteg lehurczolásához a Dunának Bécs fölött való szakaszában 15—16 ezer esztendő szükséges, mai koptató ereje mértékéhez viszonyitva. Útiránya ott is kanyargós, mert a talajhajlás legcsekélyebb módosulását legelőbb megérzi a gördülékeny viz és követi ezt a billenést a Duna, midőn kivált már nálunk, a délnyugati és déli hegyvidék lába alá szorul és folyásában azokat az ivkarajokat formálja ki, a melyek medrét girlandszerű hajlatokkal jellemzik.

Oly közel járt Rajkához a középkorban a Duna, hogy ott kikötőhelye volt. Penck bécsi tanárnak azonban önkényes fölfogása az, hogy Dunánk a pozsonyi szorulat helyett inkább használhatta volna föl a szélesebb nyilást, mely Hainburg és Lajtha hegység között kinálkozik neki; valamint az esztergom—váczi átjárója helyett azt a völgyet, melynek vaáli horpadás a neve.

A 188,520 hektár kiterjedésű Csallóköz a hatalmas Duna folytonos geologiai munkájának a teremtménye; a mai összefüggő egész földdarab a XIII. században még szigetcsoport volt. Hajdan az érsekújvári ágon hömpölygött több viz, a régi térképek is azt tűntetik föl főbb folyókarnak s korunkbeli emberek is emlékeznek még rá, hogy a tükrén hajók jártak, ma pedig oly sekélyes, oly iszapos, hogy közönséges hajó usztatásra sem alkalmas, a jobboldali ág kapott azóta erőre.

A kisebbik magyar Alföld Dunája valóban ősidők óta jobbra tart, a Csilizközt szemmel láthatólag nagyobbitja; de a mily arányban növekszik ez, úgy fogy a Szigetköz. A Kis és Nagy Csallóköz szigete között

Rajkától—Vénekig a Duna főága még ma is vagy 295 kisebb-nagyobb szigetet, zátonyt számit, a mosonyi ág külön 44-et.

Azt tartják a Rábáról, hogy balra tér a torkolata, mert Győrött a Káptalan-dombon, a Fehér-bárány czimű szállónak falán föliratos emléktábla azt mondja: „Itt folyt a Rába 1271.“, holott a Duna tért ki nyugotra s mintegy élibe ment a Rábának.

Alább veszi föl a Duna a Vágot, hazánk legsebesebb folyóinak egyikét, mely gyakorta árad ki s ilyenkor félelmet okoz, nyomort hagy maga után mindenfelé. Az 1813-iki nagy árviz alkalmából Mednyánszky báró „lehetetlennek tartja, hogy az iszonyú viztömeg, mely a szerencsétlenség három napján (augusztus 26—28.) az egész Vágvölgyben összegyült, egyedül az 56 óráig tartó esőnek eredménye lenne. Csak az elemek földalatti forradalmának tulajdonithatjuk tehát, melynek következtében nagy viztömegek törhettek föl a föld mélyéből.“ Alig fektethetni súlyt ilyen föltevésre, de Siegmeth Károly viszonyt nem tartja bizonyosnak, hogy a Csorba-tó, mely az európai egyik nagyobb vizválasztó magaslatán (1350 m.) székel, nem küld-e vizet titokban a Feketetenger felé is; megerősiteni látszik ezt a gyanút a Zelezna-voda forrás is, mely a Csorba-tó közelében támad s a Fehér Vágot táplálja.

Vág erősen képez szigeteket; igy alkotott 1817-ben Komárom alatt egyik zátonyból olyant és azt három év alatt buja füzes lepte el. A folyó egyik ága egykor a városon is keresztül folyt, úgy hogy Komáromnak azt a részét jó ideig Velenczének hivták. Azonban mikép a Duna a jobb, a Vág állandóan a

balpart felé törekszik és idők folytán nemcsak a várost hagyta el, hanem hozzá még azt a jókora területet is csatolta, mely az ó-vártól a folyó mai medréig terjed. Az Ipoly vize lassúbb folyású ott, hol a Dunát eléri, miért annak a torkolatát a főfolyó nyugotról keletnek nyomja.

Magyar földön a czimer-folyók közül először a Drávával találkozik a Duna, a leggyorsabbal és legrakonczátlanabbal, mint Baksay Sándor ragyogó tolla festi. Tirol havasaiból eredve és a Somogyság délnyugoti sarkánál a Murát is magával ragadva, kigyózva kanyarog le Bélyéig (Eszék), hol a Dunába rejti nyughatatlan fejét. A merre megy, mindenfelé ágyat vet magának s jobbra-balra holt Drávák szegélyezik útját, melyekkel — mint egy pajkos gyermek a nevével — telefirkálja a partokat: „Itt járt a Dráva;“ fölszaggatja vagy eltemeti a két ország határczölöpeit; most innen, majd onnan csap el egy szeletet a másikhoz, aránylag jóval többet a tulsó részből, mint megforditva. Innen van, hogy a horvát-szlavon királyság szélei mértföldenként sűrűn átszögellenek a balpartra, Magyarországba, s Csurgó és Berzencze alatt például körülbelül 60 □-km. terület, a Répás-sziget mintegy ölébe esik Somogynak; innen van az is, hogy partja egész hosszában sehol község nem épült partjain.

Gyors és váratlan áradásainak játékszer a védgát, a kitépett fákat széles árteréről fölgyüjtve sodrába hordja, fejjel buktatja mélységeibe, ágaikat fövénybe temeti; fölszinén éveken át rothadoz a fölül került gyökérzet, végre csak a kopasz törzsök sötétlik a vizszin alatt a hajók veszedelmére. Nem oly szép mint a Száva, nem oly nyilt mint a Tisza, nem oly élénk

mint a Duna; erdők között bujkáló, hajókra ásitozó, hidakat áskáló, útonálló folyó. Még fördésre sem jó; zátonyt vet ma ott, hol tegnap még örvényezett, s a hol tegnap még gyermekek lábalták, ma mélység kiált mélységet; kivált egy kis áradás után a parti lakó alig ismer a tegnapi Drávára.

Nem egyesiti, hanem külön választja melléke népeit. Még a malom sem összekötő kapocs, nem találkozó helye a parti lakóknak, mint a Dunán. Rideg unalommal kél s merül iszaptól zöldülő kereke a zúgó habokba, mig bent a molnár fehér halat szárit rostélyon, azután fölsöpri a parazsat és sós pogácsáját unatkozva süti a publika (nagy fekete cserépboritó) alatt. Harangszót ritkán hall, tornyot keveset lát; mindennapi ismerősei a halászmadarak, egy-egy ritka vidra, vagy körültekintő róka, tűzi vagy épületfákkal és rohitsi vizzel megrakott hajók, melyek vigyázva lejtenek Eszék felé s óvatos gőzösök, melyek a két part dús terményeit emelik tovább.

A Dráva-melléket Jókai tolla úgy festi, hogy az ott terülő végtelen lankaságokban a vad is eltéved. Mindenféle erdők, százados ihar- és égerfák és az erdők tövében viz. Nagyszerű mocsár, melyből vizi virágok és sás helyett óriási szálfák nőttek elő, miknek lehajló galyairól gyökeret húz az élőviz szine. Ide épiti rejtett fészkét a hattyú, itt tanyáz a koronásgém, a vakvarjú, az aranylile s egyéb fajai az emberkerülő vizivadaknak, miknek alig téved ritkaságul egy-egy példánya a lakottabb vidékre. Néhol egy-egy dombosabb helyen, honnan késő nyáron a viz aláapad, virágok nőnek föl, minőket tán csak az özönviz után mutatott föl a föld, oly buják, oly ismeretlenek, minden fű,

rekettye óriásira nő az iszapos földben ; a tölcséres folyondár, a téli zöld repkény oly vastag indákat hajtanak, mint a szőlő venyigéje, s egyik fáról a másikra kapaszkodva összefonják azok derekait, lecsüggenek virágos sarjaikkal a sötétkomoly iharfákról, mintha valamely hamadryad koszorúzta volna föl a neki szentelt berket.

S ha alászáll az est, akkor kezdődik a vizek országainak élete; egész falkái a vizlakó madaraknak szállanak föl a légbe s az ungok egyhangú brekegései közül kiszólal a vizibika szomorú kürthangja s a zöld teknősbéka fütyülése; a hattyú megszólal, elmondja négy hangos énekét, melyet már a mesevilágba számitanak; mert hisz itt nincsen ember közel, e hely még az Istené. Akadnak ugyan néha merészebb vadászok, kik messze be mernek hatolni ez úttalan, fűzfa és nyárbokrokkal ellepett tömkelegbe; néhol csónakon kell a fák között bujkálniok, melyet minden pillanatban fölfordithatnak a vizek alatt messze elnyúlongó szakálas gyökerek; pedig ott alant több ölnyi a viz mélysége, s a sötétzöld hinár és a sárga mocsárvirágok és a kis feketepiros gyikok, mik köztük futkározva oly közel látszanak, mintha kézzel le lehetne értök nyúlni, mind oly magas viz alatt vannak, mely a legszálasabb férfit is elnyeli.

Másutt a sűrű rengeteg állja útját a naszádnak, a fák, miket ember soha sem irtott, ezredek óta halomra düledezve ott rothadtak; a lehullott törzsököt kővé változtatta a viz, a hinár gyökerei, a fűnyűg fonalai, az iszalag indái össze-vissza nőttek, erős, szivós bürüt képezve a viz szine fölött, mely hajlik ingadozva, de le nem szakad a léptek alatt. A tórongy fodros szöve-

vénye azután folytatni látszik a bürüt, tovább futva a viz szinén, de már az nem tartja föl a rálépőt; még egy lépés és ott a halál. Délfelé egyedül a Dráva szab határt e lankaságnak, az erdőszélen levő fák bele düledeznek a habokba, miket sokszor medrébe sodor a kiáradt folyam a hajósok veszedelmére.

A mint a szőke Tiszát magába ölelte az öreg Duna, roppant viztömegével egyenest délnek tör, mintha el akarná Belgrádot söpörni, — a Száva pedig szintén tetemes vizmennyiséget hordozva medrében, keleti iránnyal jön eléje. Birokra kél a két folyó, a nehéz küzdelemben a Száváé a győzelem, útjából még az öreg Dunát is kitériti és a saját irányát erőszakolja rá. Mintha önállóságát féltené, szép sötétes zöld szinével különválni igyekszik a Duna sárgás, szennyes árjában. Meg is tartja üde szinét a szerb partok mentén jó darabig, de végre elvegyül. Egyes zöldes foltok föltünedeznek még, mint az őszi hervadt rét tenyérnyi foltjai, de lassan megsemmisülnek e haldokló oázok is a szürke nagy vizsivatagban.

Az ős Duna Zimonytól Báziásig nyugodalmas mederben hömpölygetheti négy ország vizét, útjában nem zavarja semmi; ha a szerb parton itt-ott alkalmatlankodó gyermekhegyek akarják bosszantani, áttekint a magyar oldalra, hol kényelmesen nyújtózkodhat, a meddig csak kedve tartja. Azon a kiteritett sik lapon látogatásának mi sem állja útját, ősbirodalma volt az neki föl a Kárpátok aljáig. S mintha csak azt a nagy hatalmát akarná megmutatni, mikor még odáig terjedett, évente átnyujtja vizét több ezer holdnyi területre, mondja Gecser Béla.

A pancsovai 38,000 holdnyi mocsár, melyet a

Duna közvetlen hatalma alól csikart ki a szabályozás, 1364 millió köbm. viznek adott helyet és elraktározta áradáskor, mig annak nyugodt lemeneteli ideje elérkezhetett és a mint kisebb árvizeknél a Csallóköz a magyar főváros megmentője, hol a viztükör 1775-ben 7·71 m. volt, 1809-ben 7.53 m., 1838-ban 9·36 m., 1876-ban 7·76 m., 1897. augusztus 4-én 7·73 m., azonképen volt Szegedre nézve villámháritó a szokatlanabb viztorlódások alkalmával a pancsovai természetes reservoir; mert hogy a Duna feneke a Kazánban 9 méterrel fekszik alantabb, mint a Feketetenger tükre, az még a bajokon nem segit, miket a szorulatok okoztak, melyek a tengernyi vizet 189—186 méterre szoritják össze, sőt Stefanovics 1879. május 12-én a Magyarországi Szukar Mik és a szerb Mali Strbacz függőleges hegyfalai között csak 151·7 m. szélesnek mérte a Dunát.

Partjai Báziásnál elkezdenek nőni, fölfújja arczát a föld s egyszerre oly magasra emelkedik, hogy a hatalmas óriás engedelmes gyermekként hajol meg előtte. Duzzog bár magában, de haragja ott csak azt mutatja, hogy tehetetlen. A mennyit meghagynak számára a hegyek, azt birtokba veszi s nyugodt, fönséges komolysággal hömpölygeti hullámait tovább; egyikmásik kanyarulatnál mérgesen csapja oda hullámfodrait, hanem azután arcza újra kisimul, mintha semmi sem történt volna.

Sok szépséggel, sok bájjal gyönyörködtet a Duna Belgrádtól Báziásig is, de ez egy kitűnő munkának csak halaványa forditása még, irja Gecser Béla. Bármi kedves, bármi mosolygó a folyó-szakasz addig, mind elenyészik a fönséges szépség előtt, mely azontúl a

szem elé tárul. Olyan vidéken megy lassan, óvatosan a gőzhajó, a milyennek a másával Európa nem dicsekedhetik. Emberkéz a Duna ezredéves szépségeit nem törpitette el, nem tolakodott mindenüvé, mint a Rajna partján. Az ős, illetetlen természet áll előttünk a maga megdöbbentő, megragadó fönségében.

Szépsége kincseit apránként tárja az emberszem elé, nehogy elszédüljön azoktól. Megijeszt, megdöbbent magasztos arczával, hogy féljünk tőle; bámulatba ejt, hogy a csodálkozás legmagasabban föllobogó lángját gyujtsa bennünk; áhitatot ébreszt szivünkbe, hogy ajkunkról az ima szavai lebegjenek föl ahoz, kinek szózatára született; magához von, lelkesit, hogy örömmel töltse el szivünk. És oly nagy aztán a mindent átölelő gyönyör, hogy nagysága elfojtja a szót, ajkunk néma lesz, mint az a sok szépség a maga némaságában is beszédes. Csakhogy azt a lélek érti meg, a nyelv elmondani nem képes. Ha azután mégis megnyilik az ajk, Isten neve lebben el róla és ebben mindent kifejezett a szegény nyelv. Fokozatosan vezet be remekeibe a természet, hogy megbirja lelkünk a gyönyört és teljes mértékben élvezni is tudhassa azt.

A ki a Herkules-fürdő fölött meredező Domogled tetőről nézi a Dunát, napfényben csillogó ezüstszalagot pillant meg a büszke hegyóriások között, mondja Herczeg Ferencz; de nem a békóba szoritott, hidakkal átvert, engedelmesen megjuhászodott folyót, hanem az őserejű Isztert, mely már karjai közé szoritotta nemcsak a szőke Tiszát, a rakonczátlan Drávát, de a zöldszemű Szávát is és diadalmas harsogással erőszakol magának a hegykolosszusok között átmenetelt, hogy anyjához, a Feketetengerhez érjen. Szikla-

padjai egymásra törekszenek, óvatosan kerüli azok élét a gőzös, mint a pisztráng, ha a halász varsájába tévedett. A norvég sötét fjordok mása a vidék; nem volna olyan, ha a kazáni szoros helyett azt a völgyet kereste volna föl, mely a bánsági hegység és az erdélyi havasok választója.

Mintha a hajónak magának kellene útat fúrni, hogy tovább haladhasson: oly lassan, óvatosan indul be a szorosba, melynek 3—400 m. magas hegyei, sziklafalai mintha most a hajó orra előtt nyitnának szűk sikátort, mely kigyózva, tekergőzve nyúlik odább, mindig csak egy-egy darabot mutatva magából. Tölgygyel, bükkel buján boritott hegyek ereszkednek csöndesen, titokzatosan a lánczra vert óriás arczáig, váltakozva szürke szinű mogorva sziklákkal, melyek itt-ott merész tornyokként emelkednek ki a fák koszorúja közül; másutt egymás fölött foglalnak helyet, mintha valamely óriás palotájához vezető lépcsők volnának.

Az egymás fölé emelkedő erdős hegyek, kopasz sziklák bosszantó játékot űznek a rabbá lett folyóval; elibe kerülnek, útjába futnak. Ilyenkor aztán megharagszik s habokká törve, zajongva ront neki az egyikmásik elibe tolakodó sziklabástyának. Előttünk hegysorok, sziklafalak; hátunk mögött ugyanazok. Hová lesz a Duna?, hová megy a hajó?, nincs út se ki, se be. Mindenütt ott vannak az incselkedő hegyek, melyek el akarnák fogni a vizet, de a Duna hirtelen kanyarodik egyet, mi közben bőszült haragjának szabad folyást enged, de azután elsimulnak habjai. Ez a Klisszura pitvarának képe.

Tovább azonban megváltozik a folyó arczulata. Rettentő harczra kel a sziklapadokkal, a medrébe be-

nyúló hegyfokokkal; harczol évezrek óta, de hasztalan. Erősebbek a sziklák, mint ő, a győzelmet nem birja kivivni, de nem adja meg magát; bőszült erővel tör a gátakra, ássa, fúrja azokat, az el nem múló küzdelem föl nem emészti, hanem edzi erejét. De hiába a végnélküli harcz, az óriási erő nagyobb hatalommal áll szemben s mint az ember, ki vereségét palástolni akarja, mosolyt erőltet arczára. A Duna is játszani kezd azokkal a sziklákkal, melyeket előbb meg akart semmisiteni; nekik ront teljes erejével, de mintha mutatná, hogy csak játék, visszaszökik rólok s ezer szivárvánnyal ékesiti föl magát; elkezd előttük tánczolni, forogni egy helyben és szépen átsimul rajtok.

Néhol csöndes komolysággal lopja magát odább, diadalmasan tekint föl a zordon sziklákra, e könyörtelen elvénhedt ősökre, melyeknek születésök nincs, haláluk sem; egy-egy vigasztaló mosolyt küld a sziklafalakon félénken megkapaszkodó cserjékre, az elhagyott árva virágokra, s aztán mintha sokáig vesztegelt volna egy helyen, nekiiramodik, hogy minél hamarább kényelmesebb, nyájasabb tájékra kapjon, hol ő az igazi úr.

Az alsó Kazánban mélységes csönd borul a hallgatag vidékre s az embert is úgy hatalmába ejti, annyira lebilincseli, hogy a szoros elhagyása után is csak később bir megszabadulni tőle. A folyó roppant viztömege rendkivüli erővel nyomul be a szorosba, de annak keskeny sikátorában el nem fér, földagad és visszafelé omlik, duzzadása nagy vizálláskor a Jucz-ig is elhat.

Ilyen pontról irhatta 1697-ben Komáromy János,

hogy „csuda dolog, holott (hová) lesz ott az az fölöttébb széles viz. De én azt, mint a históriákból olvastam, azt irják, hogy egy része a hegyek alatt másfelé szakad s az Adriai tengerbe megyen.“ K. F. Peters 1876-ban ad kifejezést ennek, szerinte „a magyar Dunának a báziás—orsovai szorosán át csak fölszini viztömege foly a daco—mysiai (moesiai) medenczébe, nem pedig a pannoniai medenczének iszonyú talajviz folyama is.“ Hogy valóban lel-e útat az Adriai tenger felé, sejteni sem lehet még.

Bécsnél a Duna vizbirodalma $5^1/_2$-szer kisebb, mint itt és a csekélyebb vizkörnyéknek épen $5^1/_2$-szer tágasabb medre van, mint a Kazánban. A mélysége ott tengeri, alacsony vizállásnál is 56 m., de a mint a fölséges Kazánból kilépett, egyszerre nagy tóvá szélesül a magyar parton. A hegyek hátrább vonulnak, a sziklák eltűnnek, itt-ott nyájas völgyek nyilnak, belőlök mindenünnen dús növényzet integet s a küzdelemben kifáradt hajó üldözött galambként lapul meg az orsovai kikötő ölében.

Az Alduna ilyen szép leirását Gecser Béla adja. Jókai tolla meg a Magyar Föld-ben remekel meg vele, a Vaskapu rajzában.

A kazáni szoros két fala között foly alant kőmederben a Duna. A nagy fenséges folyam-ős, mely megszokta a magyar sik lapályon 1000 ölnyi mederben haladni méltóságos csönddel, partján a behajló fűzekkel enyelegni, kilátogatni a szép virágos mezőkre s csöndesen kelepelő malmokkal beszélgetni: itt összeszoritva 140 ölnyi sziklagátba, hah mi haraggal tör rajta keresztül! A kik idáig jöttek vele, nem ismernek reá.

Az ősz óriás szilaj hőssé ifjul, hullámai szökellnek a sziklás meder fölött, egy-egy roppant bércztömeg ül ki néha medre közepébe, mint valami rémoltár; az óriási Babagáj, a koronás Kazán szikla; azokat fönséges haraggal ostromolja, rájok zúdulva elül s mély forgatagokat örvényitve mögöttök, feneketlen árkot vájva a sziklamederben s azután csattogva, zúgva rohan alá a kőlépcsőkön, mik egyik sziklafaltól a másikig nyúlnak keresztül.

Néhol már legyőzte az útját álló torlaszt s a szétört sziklákon keresztül omlik tajtékozva, másutt megtorlik a kanyarodó szoros bérczfalánál s a ráhajló szikla alá ássa magát örök habjaival. Másutt pedig új szigeteket rakott le a legyőzhetetlen sziklák mögé, a hol szilaj futása meglassúdott s a rólok leszedett törmeléket elejtheti.

A sziklák, a szigetek több ágra osztják a folyamot, mely Ogradina és Plaviszevicza között már óránként 10 mértföldnyi sebességgel rohan, s a szűk folyamágakat ismernie kell a hajósnak, mert az emberi vaskéz csak egy csatornát vágott a meder sziklapadjaiban, melyen nagyobb hajók járhatnak, a parthoz közel csak apróbbak számára van út.

A kisebb szigetek mentében, a szűkebb Dunaágak között sajátszerű emberi művek szakitják félbe a természet nagyszabású alkotását; kettős czölöpzetek erős fatörzsekből, mik V betű alakban mennek össze, nyilt végökkel visszafelé fordulva. Ezek a vizafogók. A tenger vendégei fölfelé úsznak a folyón; fejöket vakartatják a vizzel csiklandó parasziták miatt, azután belejutnak a kelepczékbe; visszafordulni nem szokásuk, mindig előbbre haladnak a szűkülő fogóban, mig

a legvégén belejutnak a halottas kamarába, a honnan nincs menekülésök.

S e fönséges helynek a hangja is isteni. Egy örökké tartó egyetemes zúgás, mely hasonlit a némasághoz, oly egyforma s az Isten szavához: oly érthető. A mint az óriás folyam a kőzátonyokon végig hömpölyög, a hogy a sziklafalakat korbácsolja, a hogy a szigetoltárokra harsogva rohan, a hogy az örvényekben fuldokolva elmerül, a hogy a zuhatagok hanglépcsőin végigjátszik, s a hogy az örök hullámcsattogást az örök visszhang e kettős fal között a túlvilági zene fölségéig emeli, mely csupa orgona és harangszó és elhaló menydörgés — az ember elnémul és saját szavát meghallani retteg e titáni zengés közepett. A hajósok csak jelekkel integetnek, a halászok babonás hite tiltja e helyt a szót: a veszély tudata mindenkit magában imádkozni készt. Mert valóban, a ki itt végig halad, a mig a sötét falakat látja itt maga mellett, mintha saját kriptája falai között evezne végig.

Hát mikor a hajósok félelme, a bóra (koshava) megjelenik, a kitartó hetes vihar. Ez járhatatlanná teszi a Dunát a Vaskapu (a kazánfalak) között. Ha csak egy bérczfal volna, az védne ellene; de a kettő között megszoruló légnyomás oly szeszélyessé válik, mint egy nagy város utczáiban kódorgó szél: majd elől, majd hátul támad, minden kanyarodónál más irányból tör ki; egyszer-egyszer tökéletesen megszűnik, aztán megint egyszerre valamely völgyzugolyból, mint a lesből rohan elő, megkapja a hajót, kicsavarja a kormányt, dolgot ad minden kéznek, belerántja az egész vontató lócsapatot az alattságnál fogva a vizbe;

azután megint egyet fordul s oly sebesen tolja előre a megkapott faalkotmányt, mintha vizmentében úsznék; a hullám úgy porzik előtte, mint az országút, mikor végig söpör rajta a vihar. A templomi zengés oly itéletnapi zajjá magasodik itt föl ilyenkor, hogy az elmerülő halálkiáltása nem hallik ki belőle.

A Duna átlagos szélessége Bécsig 72 m., onnan Orsováig 680 m., azon alul a torkolatig 981 m. E három érték átlagosa a folyószakaszok hossza figyelembevételével 444 m. széles vizszalag. A medre mélysége Bécsig 19 m., Orsováig 13 m., azontúl 12 m., átlag-számokban ezekből 14 m. középmélység áll elő. És akkor tűnik elő egész nagyszerűségében a Duna technikai munkája, ha e meder kimunkálását emberi erőre számitjuk át.

Kiemelt és elfuvarozott a nagy folyó 30 milliárd, 209 millió, 760 ezer köbméter földet; ha ennek a kiásására köbméterenként csak 15 krt, az elszállitására 20 krt irányozunk elő, a Dunameder elkészitése 4,531.464,000 frtot nyelne el, a törmelék eltakaritása pedig 6,041.952,000 frtot, összesen 10,573.416,000 frtot. Ha e munka elvégzésére 100,000 embert állitanának s egy munkás 365 munka napon 3 frtjával 1095 frtot keresne : ez esetben 32,426 munkanapra volna szükség s ez majd 300 esztendőt követelne meg. Holott fejre esik a számitás, ha csak az aldunai sziklamunkát, meg az alacsonyra fölvett munkaárakat vesszük is tekintetbe. Mi ehhez a munkához képest a fáraók piramis épitő vállalkozása?

A Duna Európa szivének ütere, mond dr. Platz Bonifácz, s mint ilyen, mindenkor világjelentőséggel bir. Ősidőktől fogva a Duna völgye volt a népek ván-

dorútja. Rajta vonultak a czimberek, Attila hadai, magyar eleink nyugot felé; rajta vonultak a kelták, Nagy Károly s a keresztes hadak kelet felé. Minden talpalattnyi föld vérrel van itt áztatva; vajmi gyakran itt döntötte el fegyver a népek sorsát. E világjelentőségét e dicső folyam ma is birja; köteléke nyugotnak és keletnek, a művelt Európának s a barbár Ázsiának, fővonala a nemzetközi kereskedelemnek s mint ilyen, a földkerekség legfontosabb folyama. Annál büszkébbek lehetünk rá, mivel a leghasználhatóbb része, a dereka, a magyar szent korona birtokát képezi.

Az öreg folyó oldalmozgása.

A folyók medrének helyváltoztatása kétségtelen. Nemcsak a néphagyományok szólnak róla meggyőzően, hanem a régibb térképek és helyrajzi leirások, sőt az ásatások folytán eszközölt föltárások is. Ma Légrád zalamegyei város egész területével túl fekszik a Dráván, innen van ellenben három horvátországi község, köztük a tisztán magyarajkú Zsdála, vagy somogyiasan Posta móna (Posta malom) és a félig magyar lakosságú Góla. Ez oldalmozgásoknak különféle okok lehetnek inditói. A Tisza tulajdon mellékfolyói elől hátrál; a Dráva pedig hasonlóan a spanyolországi Ebrohoz, nem képezte ki medrét még kellően, miért gőzhajózásra a nála jóval kisebb Mura is alkalmasabb, mert megállapodottabb folyásirányt tart. Gőzhajóval való műszaki bejárása pár év előtt meg is történt. A Száva éjszaki, vagyis balpartja szintén alacsony és jobbára ártér, azért ott csak néhány jelentősebb hely-

ség van, mely ténynek oka a folyó medre oldalmozgásában keresendő.

Ezuttal azonban Dunánknál csak azt a jobb oldalra való fáradhatlan törekvést kivánjuk kimutatni, mely a Baer-féle folyó kitérülési törvényben leli magyarázatát, noha 1882-ben Zöppritz, Königsbergből czáfolni igyekezett, hogy a föld tengelyforgása hatást gyakorol a folyók pályájára. Meglehet, egy pár olyan eset alapjára támaszkodik, mely ellentmondani látszik Baer elméletének, mit pedig nemcsak az igazol, hogy az éjszakdéli irányú vasútakon erősebben kopik a nyugoti sinvonal, mint a hamburg-harburgi, de a vonat kisiklások statisztikája is.

Maga a Duna szintén mutat föl egy-két törvénytelenséget, de ezek számtalan ellenadattal szemben csak annyit bizonyitanak, hogy nem egyedül a földrotáczió hatalma szabályozza a folyók medre fejlődését, hanem esetenkint más természeti erők is. Vályi Magyarország leirásában Győr vármegye szélén, a Duna mellett emliti Ásvány falut, mely ma attól egy órányira fekszik. Egyik regéjében Tompa igy kezdi róla énekét:

Volt egy falu hajdan a Duna mentében,
Ma is megvan, pedig ott, hol régen;
Mégis akkor éppen a folyóra dőle,
Most egy órányira van a Duna tőle.

Itt a Duna a balpartja felé hatolt.

Ha igaz az, a mit némelyek állitanak, hogy hiányzott egykor a Dunának az a nagy kanyarulata, melyet most Komáromtól Váczig és onnan Adonyig leir; hanem e helyett Komárom fölött vagy alatt kiindulva, a vaáli völgyön folyt végig, mivelhogy a neve-

zett völgynek sok hasonlatossága van egy elhagyott folyómederhez: ezt csak az esztergom-váczi hegyszorulatnak megnyilakozása után hagyhatta el, midőn ennek folytán viztükre alább szállott, mert a vaáli völgy feneke mintegy 126 méterrel magasabb a Duna mai felszinénél. Oldalnyomás keletkezhetett tehát a meder szintáj megváltozásából és a folyás sebét délkeletiből keleti irányba terelte. Schneck Károly utászezredes 1899-ben Pozsonytól a Balaton utbaejtésével adott tervet hajózható csatornára Fiumeig az Adriai tengerhez s ez a csatorna az Odera közvetitésével az Éjszaki tengerhez is elvezetne.

Dubraviczánál is a gőzhajók az Osztrovo sziget éjszaki oldalán húzódó folyóágat használják, mert szélesebb és hajózásra alkalmasabb az, mint a szerb Dunaág, melybe délről a Mlava folyó ömlik és törmelékével töltögeti. Az európai nemzetközi aldunai bizottság mérnökei legutóbb azt tapasztalták a folyó deltájában, hogy most kiválóan az éjszakibb fekvésű ágak iszaposodnak el; különösen észrevehető pedig ez Ocsakovnál és a sztarisztambuli torkolatoknál, minek oka az, hogy a Duna fősebe ma az izmail-ocsakovi ágban a kiliai torkolatban van.

Sok helyt van ellenben a Duna mentén olyan pályaszakasz, hol közvetlen megfigyelés alapján tömérdek anyag áll rendelkezésre, mind azt bizonyitó, hogy valóban engedelmeskedik ez a nagy vizér a szükségességnek, mely őt jobb partja felé tereli. Igy felső folyásának Regensburgig való szakaszán dél felé törekszik helyet foglalni; a másik a nagy magyarföldi pálya szakasz, hol a Duna, a mint a váczi könyökképződés folytán létrejött röpitő erő hatása alól megszabadul,

azonnal nyugoti partjai felé hatol mindenütt, egész a Bácsbodrog vármegyei könyökeig és pedig olyan eredménynyel, a minőt a jobbparti kőzetek ellenállásképessége megenged; holott még egy nehézséggel kell megküzdenie, mely oldalmozgására ott bénitólag hat, az, hogy hazánk dunántúli vidéke a százados emelkedés stádiumában van.

P. Lehmann a Duna magyarországi mellékfolyói közöl a Vág és a Garamon konstatálja a Baer-törvény hatását. Szerinte a Garam különösen igyekszik jobb felé helyet foglalni, a Vág ellenben látszólag figyelmen kivül hagyja ma, mert alluviális laposának folyton balján marad, — de mint a geologiai nyomok világosan föltűntetik, idő folytán cserélkezett meg a folyó laposában ez a viszony; és a Vág, mint sok más sebes folyású vizér, annyi törmeléket hord magával, hogy azzal saját mederfejlődésére nézve is képes a rotáczió törvényt egyidőre hatályon kivül helyezni. Valamint a Lajtának sem hiányzik hasonló meder módosulása, elég a térképre tekinteni, elárulja az a folyó szeszélyes járását.

Kutatásai nyomán Stefanovics lovag annak a kijelentésére érzi magát följogositva, hogy az időben, mikor a pannoniai tenger még megvolt, a Duna esztergom-váczi szorulata elhagyása után délkeleti irányban érte el Gödöllő tájékán torkolatát, hol a talajnak soknemű megmunkáltatása után is fölismerhető még a régi meder. És mivel hajlandók a folyók egy-egy szorulatuk odahagyása után rugalmasságuknál fogvást szétágazni, e módon keletkezett nyugoti mellékágával előbb a mostani öreg Duna, mint az egykori keleti főágnak párhuzamosa; csak később állt elő a mai

bogdány-szentendrei mellékág, mely a dunántúli hegység lábánál simul végig és mely a folyó sebének idővel nyugotra való átszökése folytán arra van hivatva, hogy főág legyen.

Bogdánynál olyan mély vizet talál a gőzös, hogy minden hid nélkül közvetlen a meredek part mellé köt ki. Ó-Budánál a mai szigetek csak később támadtak s Aquincum nagy részét a Duna temette el. A főváros Dunájának helyváltoztatása kérdésével tüzetesen foglalkozik Salamon Ferencz; szerinte vissza kell gondolatban hóditanunk, a mit a Duna $1^1/_2$ ezer éves szakadatlan ostrommal Aquincumból medre és szigetei számára elvett. Észrevétlen lassú volt a foglalás, de újabb időben mégis rajtakapták. A hajógyár szigetén több nevezetes római emlék mellett egész épületeket, egy fürdőházat találtak. A Duna amaz ágában, mely az ó-budai szigetet ma a száraztól elválasztja, két tetemes kőfal fekszik keresztben a vizszin alatt. Egyik a kis lánczhidon fölül 228 méternyire, a másik azon alul 70 méternyire; mi elárulja, mit művelt itt a folyam. Ezek egyikén a kotró gép megsérült és mivel nem folyóhosszant terjednek, nem tartozhattak a római vizszabályozáshoz. Ugyanitt nem egy érdekes római régiséget meritettek már ki, köztük egy tiszta ezüstből öntött szép Mercur-szobrot, mely észrevétlenül külföldre került.

Abból, a mi ezelőtt $1^1/_2$ ezer évvel szakadatlan kontinens volt, még pedig kőépületekkel megrakva, elszakasztott egy jó darabot szigetnek. Némelyek sejtelmei szerint nemcsak az ó-budai Nagy- és Gyárszigetet lehet egykori száraznak vennünk, hanem a most már elenyészett Fürdőszigetet is. A mult század ele-

jén Bél Mátyás még fűzfa-bokrokat látott a szerinte 200 lépés hosszú és 60 lépésnyi széles zátonyon, melyet azonban a magasabb vizállás elboritott akkor is. A Margitsziget felől, melynek mintegy felső folytatása volt, csak iszapból állott, hol több meleg forrás fakadt. Mondják, itt meleg fürdők voltak hajdan s mutatkoznak is nyomai; mert a melegviz tavat képez és romok is láthatók. Az öt melegforrás közül, melyek miatt Buda a rómaiak részéről Aquincum nevet kapott, a harmadik most csak a Duna apadásakor látszik a Duna közepén a pesti és Margit, azelőtt Nyulak szigetei közt, mondja Németh János. Hogy eme fürdőkhöz, melyeket a nép ma is „Römische Bäder in der Donau“ néven ismer, de a Duna eltemetett, a Margitsziget szögletéről el lehetett jutni, bizonyitják az 1823-ban még föltűnő, egy ölnyi (2 m.) szélességű romok.

Mind ezen margitszigeti, mind az ó-budai, a Dunába itt-ott benyúló omladékok azt a régi hagyományt látszanak megerősiteni, hogy a rómaiak idejében a Dunának nem ez, a mely most, volt a folyása és ágya, hanem hihetőképen Kerepes helysége felé. A Tud. Gyüjt. szerkesztője megerősiti s szabatosabban közli azt az adatot, mely szerint egy vizalatti, 1½ öl (3 m.) széles kőfal tartott a Margitsziget éjszaki csúcsától a Fürdősziget déli csúcsa felé. Ez az 1874. óta már nem létező zátony a Margitszigeten valamivel fölül a mult években csekély vizálláskor még hosszan, keskenyen nyujtózott el a fölszinen és 126. cm. magas vizállás mellett a 700 lépés hosszú és mintegy 150 lépés széles szigeten nem kevesebb mint 50—60 melegforrást számláltak meg a zátony Buda felöl való részén.

Ma már a szabályozás kotrógépe a Duna fenekével egyenlővé tette ezt a szigetet s a rajta fakadt források a folyó ágyában buzoghatnak föl. Ekkor több római emléket találtak, bizonyságul arra, hogy azt is lakták a rómaiak. Ama vastag fal a Margitsziget csúcsánál mutatná az összeköttetést. E jelekből azt következtethetjük a római korbeli Duna térképére nézve, hogy a budai part magában foglalta, mint szárazt, a Margitszigetet is a Fürdőszigettel, a Nagy- és Gyárszigettel együtt. Kárpótlásul mély folyómeder lehetett az újpesti sziget. Ez később képződött, mikor a Duna ama szigeteket alakitva, a budai part felé húzódott; lejebb pedig folyt azon az egész traktuson, melyet ma Vizafogónak neveznek. Maig is ingovány az és kedvelt medre a nagyobb áradásoknak.

A mai váczi országút s a Dunapart közti tér igen tetemes folyamágynak elegendő, — lévén ez a mai félig száraz szalag középszámitással legalább 500 m., holott a lánczhidnál az egész folyam 190 m. széles, 1848-ban pedig november 28-án a Rákos torkolata mellett munkába vett sánczolások alkalmával egy nagy négyszögű római erőd alapfalait födözték föl. E kasztrumról az a hiedelem, hogy nyilván nem is a Duna balpartján feküdt, hanem a folyónak akkor egyik nagyobb vagy kisebb szigetén. A Duna tehát azt a törekvését, hogy mindinkább a jobb partja felé foglal s a mennyit ezen nyer, ugyanannyit elveszit a balpartján, hogy csak nagy árviz idején szálljon meg rajta néhány hétig: itt históriailag is bebizonyitotta.

Hogy a Duna sebe a soroksári ág rovására már a budafoki folyóágba szökött át s a nagy folyó a fővároson alul oly mereven ölt jelenleg déli pálya-

irányt, Stefanovics a „kosava“ szerb nevű délkeleti szél uralmának rója föl eredményül és e nézete külföldre is megtalálta útját, a kosavát Magyarország klimájában számottevő jelenségül kezdik emlegetni; pedig kellő alap nélkül. Stefanovics nézete szerint ez hordta föltartóztathatlanul a viz alól kimaradt fövényt a Dunába, mig annak folyását mindinkább nyugotra sikerült szoritania.

Hogy a Duna olyan rögtön kanyarodik ma délnek, a mint a nagymaros—visegrádi szorulatból kilép s mintegy megijedve a Duna—Tisza közén elterülő homoktengertől, mely őt elnyeléssel fenyegeti, délre csap át s ezen irányát megtartja egészen odáig, hol a beléömlő Dráva őt délkelet felé tereli, inkább messzebb okokban lelheti kielégitő magyarázatát, mint a kosava szélnek eltéritő hatásában; mert a 650 m. magas Naszályhegy előmbjai miatt mehetne a Duna délkeletnek, mint hajdan, ha megfogyatkozott vizeinek mai tömegével a Baer-féle törvény ereje nem rendelkezne: mit igazolni látszik még ma az is, hogy Gödnél 10—12 m. magas partot mos a Duna s annak tövénél csak alacsony vizállás mellett szárazon lehet járni.

A glacziál korszak idején ugyanis Európa felületének 115,000 □-mértföldnyi (6.325,000 □-km.) területét tartotta fogva a jég és ekkora kiterjedésű jégmezők olvadékvizöket a mainál hasonlithatlanul nagyobb mennyiségben kellett hogy öntötték legyen a Dunába, melynek ekép erőszakosabban hullámzó árja nagyobb erővel indult át a jelzett szoroson, és fokozottabb röpitő erejének eredője volt az a délkeleti irány, melyet Stefanovics avatott szeme Dunánk régi medre

gyanánt fölismert. De a kik a több helyt könyököt alkotó folyók pályáját egyes pontokon fölakasztott kötéllel szeretik összehasonlitani, nem ellenzik azt a nyilatkozatot sem, mely a hasonlat továbbfűzése folytán önként keletkezik, hogy a bővebb vizű vagy nagyobb esésű folyók könyökénél a szöglet nem igen képződhetik ki mértani pontossággal. Dunánknak váczi könyöke is találóbban hasonlit a térdhajlathoz.

Számtalan az olyan kisebb-nagyobb folyók menynyisége, melyek, mint a Duna, egy-egy keresztvölgyet használtak föl, hogy rajta, bár irányuk megváltoztatásával, de mégis keresztül csuszamoljanak, mihelyt azonban a kibúvót elhagyták, ismét irányt változtatva lejtenek odább. Olyan folyó meg alig találkozik, mely útjában valahol erős könyököt ne alkotna, mit a térképek figyelmes szemlélete eléggé igazol. Európában a Volga, Etsch, Mura egészen olyan alakú pályát irnak le, mint a Duna, csak pályaszakaszaik hosszúságában mutatkozik egymásétól különböző arány. A Pecsora, Ural, Ipoly, Olt szintén hivek e törvényhez, csakhogy irányuk ellentétes az előbbiekével.

A mint azonban Dunánk a magyar fővárost elhagyja, mindinkább erőt vesz rajta a nyugotnak való törekvés. Mértföldköveinkben, mondja Salamon Ferencz, a tanúknak elegendő száma van előállitva annak a bizonyitására, hogy Aquincumnak egyik, még pedig saját országútja Eszékig a mai Dunaparton vezetett el, összekötvén egymással az ottani erődöket és telepeket. Sőt még azon eszmére is vezetnek, hogy a római korban a Duna, ha nem is oly nagyon, mint Ptolemaeus képzelte, de valamivel keletiebb folyású volt, mint napjainkban s az az út, mely mértföldkö-

vestől együtt vizfenék, egykor nemcsak magasan kiemelkedett a vizszin fölött, hanem a jobbparttól némi kis távolságra húzódott el. A Duna több mint $1^1/_2$ ezer év alatt nemcsak sokat mosott a magas jobbpartról, hanem medrét fölebb töltögette. Ercsi és Adony közt, mint dr. Szabó J. irja, magas kőút áll a magas lőszpart és a Duna vize között az ártérben.

Az is föltehető, hogy a jobb partból, melynek szakgatásában meg nem szűnik, kitartása talán 100 öleket (200 m.) mosott el oly sok idő alatt. Igy azt legalább bizvást föltehetjük, hogy Pakson alul Eszékig folyamunk csallóközi szeszélyei egészen más konfiguráczióját mutathatták a szigetek és erek labirintjának, s hogy az lehetett több vonalon akkor a legnyugotibb ág, mi most a legkeletibb. Korántsem tartozik a lehetetlenségek közé, hogy egykori római városok és erődök romjait ma a Dunában, sőt néha a balpart iszapja és homokja alá mélyen temetve találhatnók. De mértföld-köveinknek a balparton való előfordulását nem tartom valószinűnek. Duna-Szekcsőn római romok vannak, egy kasztrum maradványai, ezek egy része már a Dunába nyúlik be.

A hajdani ős Dunának útja Gödöllőtől a Besnyőérben, a Tápió és Zagyva medrében lehetett, később a főváros keleti oldalán elvonuló ingoványokban, a gubacsi, pusztapéteri, halomegyházi, gyáli és pótharaszti laposokban s a vecsési kavicsbánya tájékán. De az utóbb kiképződött soroksári meder sem volt mindjárt olyan délnyugoti görbületű, mint ma, hanem délkeleti, mint még ma is Soroksárig; és folytatását lelte a harasztinál belőle kiszakadó Turján érben, mely Alsó-Némedi mellett „Lófürösztő“ nevet visel; követ-

hető ez tovább Ócsa, Sári, Dabas, Gyón, Tatár-Szent-György, Sarlósár, Kerekegyháza, Ágasegyháza, Orgovány felé.

Kecskemét és Izsák között számos régi folyómedert lát az utas, azok mindannyia több-kevesebb görbülettel délkeleti irányú; némelyikben még ma is itt-ott viztükrök csillognak a ház magasságú homokbuczkák között, széleiket bőven növi be susogó nád, bókoló káka, ernyős elecs (Butomus), tavaszi gólyahir (Caltha), sulyom, e nálunk már pusztulni indult vizi növény. Tovább menve, folytatásukat nyerjük eme laposoknak Bugaczon, Móriczgátján, Majsa, Kömpöcz, Csólyos, Átokháza, Dorosma környékén, hol a fölszaporodott hóolvadék és esővíz a Maty hidjánál éri el a Tiszát. A Maty medre Csólyos határához közel a pálosi puszták ötlik föl, 75—80 m. széles, 8 km. hosszú útja után elágazik, ez ágak egyike a dorosmai határnak tart, hol számos vizállással egyesül; a másik, a szegedi földeken vész el, a harmadik a Szegedtől 22 kilométernyire eső Péteri tóba szakad, majd ezen át egyes erek közvetitésével a Dunával lép összeköttetésbe. Ez az oka annak, hogy a Duna vize egy része némely évben Szeged alatt kerül a Tiszába.

A Dunának újabb ága volt a másik ingoványsor, mely az előbbitől nyugotra Bugyi, Ürbő, Peszér, Adacs, és Izsáknak menve, a Kolumtóban éri végét. E 22 □ km. (4000 hold) kiterjedésű viztükör, melyből a halászok Kecskemét piaczát „tiszai“ csukával látják el, a nép előtt Kolontó nevet visel és folytatását képezi a régi Agyagos nevű kunszentmiklósi Duna keletibb ágának; inkább „löszös“-nek volna nevezhető ez a meder, melynek nyugoti karját az Örjeg képezi; ez

Szabadszállás, Fülöpszállás, Akasztó, Kis-Kőrös, Hajós, Nádudvaron át Szent-Istvánig követhető; átlag 4 km. széles és mint tó, ingovány, nádas, turfás vonal időnkint az Agyagos, Bakér, Kigyós, Nagy-ér, Sós-ér, Kis-ér, Vajas, Sárviz nevű mélyedés szálakon kap a Duna magasabbra duzzadt vizeiből táplálékot.

Kun-Szent-Miklóson a Bakér megy keresztül, Szalk-Szent-Márton belterületét is megkeresi olykor az ár s a Kigyós-ér vonalán turjános rétség van. Mint Stefanovics mondja, Paks irányában a mai Dunától 20 km.-nyire Kis-Kőrösnél látszik a régi meder, mely egyúttal széles árterületének is keleti peremét alkotja; alább pedig a mohácsi folyó-szakasztól 26—35 km.-re keletnek Gara mellett fekvő saliti tó sem egyéb, mint a Dunának egykori maradványa. Csak miután ezt a vonalat elhagyta, akkor ért a folyó a Dantova és Szántova közti morotvába s utóbb a baracskai ágba. Egyik elhagyott, sarló idomú görbületében ma is Rika vagy Reká-nak nevezik, mi szláv nyelven folyót jelent.

Minden jelenség oda mutat, mondja Galgóczy, hogy itt hajdan a Duna folyásának egy ága volt, mely ezelőtt 45—50 (ma 20-szal több) évvel is az egészen folyam meder idomú, hosszan, keskenyen nyúló, állandó vizű tónak alul világosan észlelhető közlekedése volt egyik oldalról a Dunával, másikról a Tiszával. Sőt még régebben, mig az árpartok a két oldali iszapolás folytán föl nem teltek, a két folyónak árja itt érintkezett is, mikép a kétfelöl kanyargó meder lápos vonalai igazolják. Petrovits abban a nézetben van, hogy a Mosztonga és Kigyós folyók eredete Kecskeméten föllebb is követhető, az elhagyott folyó

medreket tehát ezek látták volna el az őshajdanban vizzel; de ennek ellentmondanak régibb térképeink és a folyómedrek iránya.

Simonyi Jenő szerint legalább is valószinű, hogy az Örjeg mocsár és a többi Sárrét, mely tőle nyugotra van, mind a Dunának egykori folyását jelöli. Az Örjeg is részint tiszta tükrű tó volt még a XIX. század elején, de most csak náddal, sással benőtt sárrét; és ilyen a többi állóviz is, mely ezen a környéken van. Kelet felé az Örjegnek meglehetős állandó partja van, nyugot felé folyton változik a szerint, a mint nedves vagy száraz az időjárás. — A Vajas, melybe a Sárviz szakad, aránylag nem régen a Dunának élő ága volt; jelenleg csak igen nagy vizálláskor telik meg vizzel, különben alig 80—100 m. szélességű, hosszan elnyúló tavak jelölik a helyét.

A Dunához közelebb eső régi folyóágyak közül némelyik még e század 4-ik tizedében is hajókázható volt, mint Kalocsánál a Vajas, mely a XIV. században Baracskáig ért el, ma nyugotnak való törekvése folytán már Bajánál jut a Dunába. A Vajason, mikép Mindszenty Antal a Tudományos Gyüjteményben mondja, „lábos fahid visz által a tulsó félre.“ Ez a Vajas vize meglehetős széles, Fokthő helységnél foly be a Dunából s Bátya és Dusnok faluk mellett alá felé menvén, Bogyiszló és a régi Sükösd faluk között foly ismét a Dunába. A törökjárás előtt Kalocsa városának nagy virágzására volt ez a folyó, mert akkor apró hajók jártak rajta a város alá, melyek annak kereskedését nagyon fölemelték, most már apró hajókat sem bir el.

Kalocsától Bajának még csak 1831-ben is ritkán

és csak száraz nyáron lehetett járni, mivel áradásokkal a Duna erre a határokat még el-elöntötte, azonban ha nagy viz nem volt is, annak, a ki nem jártas erre, nem igen volt bátorságos a járás, mivel a vizereken hidak nem igen levén, mélyre mehetett az utas. Miske felé is csak száraz időkkel lehetett járni, áradásokkal pedig nem, — legbátorságosabb volt a halomi pusztának vezető út, de mikor nagy viz volt, erre sem lehetett járnia, csak annak, a ki ide való s minden dombos hátat ismert. Ha az utas Kalocsától egyenesen Miskének ment, mindenütt lapályokon s vizeken, melyeken néhol magas hidak voltak, vitt az út, melyen $1^1/_2$ órai kerülgetés után elérte.

Hajós hajdan a vizek országa volt és csak hajókkal járhattak körülötte, mindjárt alatta egy tóság nyúlik el, áradásokkal pedig halmok alatt fekvő határát a viz elboritja, mely a Vajasból és a Dunából önt ki erre. A mint Hajósból a Baja felé vivő úton az utas kimegy, az út egy hidon visz át, mely a fönebb emlitett mocsáros tavon átvivő töltésen van. Száraz idővel a lapályon termő nádas között majd $^1/_2$ órával előbb lehet Nádudvarra érni, melyet hajdan Nádvárnak neveztek, mert itt a posványok közt valaha vár volt. Mikor nagy az áradás, Nádudvarig kiönt a Duna vize.

Sárköz környékét a szem alacsony vizfenéknek látja, melyet a régibb időkben viz boritott. Egész minősége azt mutatja, hogy ingoványos alapja még nem száradhatott ki a vizektől, s meglehet alig 1000 esztendeje, hogy innen a vizek a Duna árkába vonulva folytak le, mondja Vályi, Bél Mátyás szerint „Sárköz a solti járásban a Duna mellett nagy, meredek és a

Dunán is átható partokkal környezett hely, lapályos a földje s hihető, hogy hajdan nagy állóviznek helye lehetett, mivel Nádudvar helységénél mai napig is kézimunkával és emberi szorgalommal csinált s e vizben levő hajóknak menedékhelyül szolgált kikötő maradványait szemlélhetni. Ó-Sükösdbe a madarakon kivül senki más be nem mehetett száraz lábbal."

Kis-Hartától délre a Sárköz kezdődik, mely a Duna baloldalán Sükösd vidékeig terjed, kelet felé az Örjeg nevű turfás mocsárok szalagja határolja, mely a Duna balpartját 14—21 km. távolságban kiséri. Legszélesebb és legsekélyebb a mocsár éjszakon, legkeskenyebb Kalocsa és Keczel között, odább délre hol kiszélesedik, hol ismét összeszűkül, néhol folyót képezi, mely malmot is hajt, igy Hajóson. E helységtől nyugatra a Dunáig egyik sárrét a másikat váltja föl, éjszakra Miskéig és innen Kalocsáig és Kalocsától mindenfelé árkok, posványok és zsombékok terjednek szét. Néhol a zsombék széles csikot képez a szántóföldek között, másutt terjedelmes rétté szélesedik ki.

A belső vizek részint állók, részint folyók. A Sárviz mindig folyik. Hilye puszta felöl délnyugotra kanyarodik és a Vajasba szakad. Ez a Dunának egyik holt ága, Foktőnél szakad ki s kelet felé Kalocsáig húzódik, onnan délre fordul s Bátyának tart, innen délkeletre Miske felé, innen pedig Dusnokon át a Duna felé vonul. Bátmonostor mellett már a XIV. században holt ága volt a Dunának, ma mint baracskai még tovább nyomult nyugotnak. Bukin falu azelőtt egészen a Duna partján volt, ma jó 3 kméternyire tőle.

Dr. Ortvay T. „Vizek vándorlása" czimű czikké-

ben nyilt kérdésnek jelezte a Duna nyugotra való törekvésének okát, azért tehát a részéről ott összegyüjtött gazdag anyagkészletet még némiekkel inkább kiegésziteni törekszünk. Például szintén a Duna nyugot felé vonulása lett a kényszerítő ok arra, hogy a Baja és Bezdán közti kisegitő Dunacsatorna létesüljön, mivel az öreg folyó nem birt már elegendő viztáplálékot nyujtani a Ferenczcsatornának. A Duna szlavoniai partja, tehát a jobboldali, mindenütt magasabb, mint a magyarországi, miért a szerémségi nevezetesebb helységek mind a Duna partján épültek ott; a baloldali laposokat viz járja, az egész Fruskagora mentén pedig a part omladozása jelöli a folyónak ügyekvését jobbpartja felé; ugyanez áll Zalánkeméntől Zimonyig mindenütt. Vukovár katasztrofának néz eléje, a menynyiben a városon fölül annyira behatolt már a folyó a jobb partba, hogy egész városrész templomostul együtt könnyen áldozatául eshetik.

A Dunának emez oldalmozgása méretét Stefanović ki is számitotta. József császár egy évszázad előtt a Szerémséggel való összeköttetés fönntartása végett Szurdukon alul hajóhidat épitett és a Dunától Orsováig erős töltést emeltetett 14 kisebb-nagyobb fahiddal. Hogy a 22 m. magas és meredek jobb partra föl lehessen jutni, kigyóútat vágatott bele; a régi út, mit a törökök szurduk (talán szurdok?) néven ismertek, egyenesen mint valami mély árok keresztezi. Az új szerpentina szélessége 7 m. volt, de azóta omladozott úgy, hogy csak fölületes körvonalai láthatók, sőt pontonkint több is leszakadt, mint a mennyi az út szélessége volt. Zimonynál a Gárdoshegy a Radetzky vendéglőn fölül 1835-ben 18 m. széles volt. 1872-ben pedig már be-

zuhant a Dunába legutolsó maradványa is. E két esetből évi 45 cméternyi átlagos oldalmozdás jön ki.

Dunánknak eme nyugatra való nehézkedéséről dr. Szabó J. „Egy continentalis emelkedés és süllyedésről Európa délkeleti részén“ czimű munkájában már 1862-ben szól. És igazat adnak neki az újabb vizsgálatok, mint Issel-éi, ki gondosan megkülömbözteti a Földközi tenger medenczéjében a történet előtti időkben és azóta beállott százados emelkedéseket és süllyedéseket. Szerinte a praehistorikus korban mindenütt emelkedés volt, mely a quaternaer korszak vége felé kezdődött; ma pedig a Földközi tenger egész medenczéjében gyönge süllyedés mutatható ki Sziczilia nyugati végének kivételével, hol Fischer kutatásai kétségtelen emelkedést jeleznek és ugyanez mondható talán Kréta-sziget nyugati csúcsáról is.

Calabria, Kelet-Sziczilia és Éjszak-Afrika, úgy látszik, nem igen szenvedtek változást a történeti időben, de Malta határozottan süllyed. Issel a százados oscillatiók jelzésére a bradysismus (bradys = lassú és seismos = rendülés) szót hozza javaslatba és talán fog is az elfogadtatást nyerni, mert jól jellemzi a százados emelkedéseket és süllyedéseket. Dr. Szabó kimutatja, hogy a Duna a maga régi medreit szigorú következetességgel olyan időrendben hanyagolta el, a mint e folyóágyak nyomaira kelettől nyugot felé egymás után rábukkanunk; pedig a siksági folyók, csekély esésök következtében, midőn szerpentinákat alkotnak, rendesen fölváltva törekszenek hol jobbra, hol balra kitérni.

Suess Ede 1863-ban „Ueber den Lauf der Donau“ czimű értekezésében már világosabban szól s azon

véleményének ad kifejezést, hogy a Tisza, legalább Földvártól kezdve, a Dunának régi medrében folyik; hogy tehát a Duna a Föld forgásának hatása alatt onnan lassan jobbra vonult mostani medrébe. Ezt a telecskai fölsik déli párkányának vonalából következteti, mely Stanisicstól Csonoplyán és Szirácson át délkeletre a Ferenczcsatorna mentén a Tiszának tart; az ottani római sánczok bizonyitják, hogy a Duna azon területről már régen eltakarodott s a verdniki hegység tövéhez simult; ha e hegység utját nem állná, akkor talán már a Boszút és Száva medrében folyna s a Tisza csak Zimonynál szakadna bele.

K. Ferd. Peters határozottan a Baer-féle törvényhez ragaszkodik, mely azt mondja, hogy a délkörök irányában haladó folyók a Föld forgása következtében az éjszaki félgömbön jobbra, a délin balra ássák medröket. E tétel, melyet Baer nagyrészt a szibiriai folyók tanulmányozása s a délkörök irányával párhuzamosan haladó nagyobb sebességű, kivált éjszakamerikai vasútvonatok kisiklásának statisztikája alapján állitott föl, bebizonyitható a Duna folyásán, a melyre különben ezt az elméletet Suess tanár már 1861-ben alkalmazta. A Duna, mint tovább mondja, szembetűnően jobb partja felé hat s a hol szigeteket képez, mindig a jobboldali a főág. Kivévén persze, ha a talaj geologiai szerkezete oly akadályokat gördit eléje, melyek a jobboldalra való hatás erejét csökkentik vagy egyelőre le is rontják és azon véleményét fejezi ki, hogy a Duna hajdan az alsó Tisza medrében folyt, úgyszintén szerinte azt is meg lehetne jósolni, hogy egykor a pécsi hegység előőrseig előnyomulva, a Dráva medrét és végre a délfelé előnyomuló Drávával egye-

sülve; az alsó Szávát fogja elérni, melylyel a belgrádi sziklát, mint félszigetszerű nyulványt elvésendi.

Simonyi Jenő azt mondja, hogy a Duna még most is, bár igen lassan, de folyvást nyugot felé húzódik. Stefanović számitása szerint évenkint átlag 47 cm. széles partszalagot veszit a dunántúli vidék. Promontortól (ma Budafok) lefelé Szegzárdig mindenütt alámossa a nyugoti oldalán emelkedő hatalmas lőszagyag partokat és nyomról nyomra halad nyugotnak. A Duna e változásainak okai ugyanazok, mint más folyamoknál. A nyugotra törekvést más folyamoknál is tapasztalták az éjszaki féltekén és az általános mechanikai törvények alapján elég valószinű magyarázatát adták. Még most is évről évre jelentékenyen változik a Duna medre, öreg kormányosok tudnának róla beszélni.

Ha összehasonlitunk egy mai térképet Balla Antalnak 107 évvel ezelőtt készült térképével, meglepő változásokat találunk. Valahányszor alacsony vizállás volt a Dunán, fölakadtak a gőzhajók a szalk-szent-mártoni sziget fölső csúcsa mellett, minélfogvást az volt a hiedelem, hogy ott kővel rakott hajó sülyedt el; a búvárok azonban kideritették, hogy ott római épitvények vannak, mert római feliratú köveket és római téglákat hoztak föl. Mint Max Schimeknek 1788-ban készült térképe bizonyitja, akkor még Solté volt a Duna, ma pedig Földváré. A hartai sziget, mely akkor a Duna közepén volt, azóta szomszédot kapott a nyugoti oldalán, mind a kettő pedig a keleti parthoz húzódott, nem sokára betömi a viz azt a kis csatornát, mely még elválasztja a két szigetet a parttól s akkor a sziget megszűnik sziget lenni.

A mult században a Duna nem egyenesen Paksnak folyt, hanem azon innen, minélfogva Tolna vármegye politikai határa Pakssal szemben a Duna balpartján ölel át egy területet, mely hajdan a folyóé volt. A mint a „Tolnamegyei Közlöny"-nek Paksról irták, az 1882-ik évi rendkivül alacsony vizállás miatt az imsósi zátony déli részén majdnem egy hold területű kolosszális épitmény bukkant ki a Dunából. Az ölnyi (2 m.) vastag falak kivül faragott kövekből, belül égetett agyag, rendkivüli szilárdságú téglából, a kövek pedig szétzúzhatatlan mész- és kavics-öntvényből állanak. Az iszapolás nem engedi mélyebb kutatás eszközlése nélkül megvizsgálni ez óriási mű alakját, beosztását, megbirálni rendeltetését, mert a falak igen mélyre épitvék.

Magának Paksnak hajdan nagyobbik része, mig a Duna ki nem szoritotta, Kömlőd felé fölebb és a Duna felé belebb terült. Sokan az élők közül 1829-ben még jól emlékeztek, hogy a hol most a Duna közepe van, mintegy 30 ölnyire (57 m.) házak voltak, mondja a Tudományos Gyüjtemény (1829. II. 69.) és másutt (1828. VI. 40—42.) ismét igy szól: „Paksnak keletről a Duna nyalogatja partjait, szakgatja is, a szomszéd szigetet a ragadozó hullámok a város fogyasztásával szüntelen nevelik és ha gát nem vettetik e rossznak, hol most Paks áll, idővel hajók hasitják a habokat." Az 1880-iki nagy viz alkalmával Pakson egy éjjel 7 ház dült a folyó medrébe. Pakson alul 90 év előtt egy sziget volt, mely hosszan nyúlt a keleti part mentén, azóta a sziget teljesen a keleti parthoz csatlakozott; a viznek helyét még most is látni, mert a homokon, melyet hátrahagyott, még most sincs növényzet.

Uszodnál volt egy kis sziget a keleti part mellett, most van egy jókora sziget a nyugoti part mellett. Foktőnél akkor nem volt sziget, most egy nagy sziget van a keleti part mellett és a part annyira eliszaposodik, hogy a gőzhajók kikötőjét át kellett tenni Uszodra. Alább is a szigetek részint megváltoztatták alakjukat, részint eltűntek. Áradáskor Tolna félszigetet képez s partjait a ragadó habok koronkint fogyasztják. Tolna hajdan nagy és virágzó keritett város volt, honnan is régente Tolnavárnak nevezték, hanem nagyobb része a Dunába eltemetve fekszik, úgy hogy a viznek nagyobb apadása alkalmával némely nagy épületek nyomai látszanak; nem csoda, mond a Tudományos Gyüjtemény (1824. X. 49—50.), mert a Duna elhagyván régi folyását, magának Tolna alá új árkot vájt és a városnak napról napra való beszakadását hozta és okozta. A régi Tolna még a török időkben került viz alá.

A Bogyiszlónál történt átmetszés nem sikerült, mert a Duna nem hajlandó visszatérni oda, a honnan egyszer már elvándorolt, de Tolnánál, meg Bátánál három helyt tért ki már a vármegyék határainak megállapitása óta Pest-Solt vármegye területéről. Bátaszék legelőjét ma a Dunának minden kis áradása viz alá temeti, mondják 1828-ban; Bátáról pedig azt, hogy a Duna kicsinyenkint elsodorja a várost, áradáskor legelője és kaszálója viz alá kerül. A baracskai Duna-ág Pestvármegyének még 1834-iki térképén csak oly vastagra van ábrázolva, mint a szekcsői, holott már Hátsek Baranyában egész vékony vonallal, szinte morotvának jelzi, a szekcsői ágat ellenben, mely csak a mohácsi dombok elől tér ki könyökszerűen délkeletnek: anya-

folyóhoz mért vastagságban. Daczára, hogy a mohácsi pályaudvar egész hosszában ezer meg ezer kocsiteher kővel törekedtek biztositani az állomásházat a Duna árjai ellen, az folyton veszélyeztetve van; Apatinnál meg a Duna jobb oldali partja annyira ki van téve az áradásnak, hogy Apatinról néha csónakon mentek már a földeken keresztül Eszékre.

Ujabban Gilbert és Ferrel nyilatkoztak úgy, hogy a folyók kitérését eredményezi Földünk tengelyforgása. Azt mondja Peschel-Leipoldt, hogy a Baer-féle folyó-kitérülési törvény oly megczáfolhatatlan igazság, hogy annak még az esetben is érvényben kell maradnia, ha vele minden eddig tapasztalt tény ellenkeznék; mihez mi hozzátehetjük, hogy kivált a magyar nagy Alföld öreg Dunája becsületet szerez Baer fiatal (1860-ban kelt) elméletének, mely a folyók kitérülésében nyilatkozó tüneményeket a rotáczió törvény alakjába öntötte.

Fölolvasás a Tiszáról.

(A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXV. vándorgyűlésén Nagyváradon, 1890. aug. 17-én.)

Jelen évi februárban előterjesztést tettem a Magyar Földrajzi Társaság meghivása folytán Budapesten „A Duna egyik oldalmozgásá"-ról, közvetlen közelében a nagy folyónak ott, a hol békésen simul szőke hullámaival a Magyar Tudományos Akadémia palotája alapköveihez. Nagyváradon a Tisza vizbirodalma területén vagyunk, azon a ponton, hol a Sebes-Körös törtet elő a Király-erdő rengetegéből; oly kicsiny, szelid vizér, hogy gyermek is átlábolhatja, de hirtelen hóolvadás vagy nagy esőzés idején vad, gátat nem ismerő, mint a Tisza, melynek kebelére siet, mondja Várad történetirója, Bunyitay Vincze. Középső hidja balfelén 1878. decz. 22-ről és 1879. decz. 6-ról följegyzett adatok is szólnak róla. Méltó tehát a Sebes- és Körös-erekből egyesült folyóikernek itt, fejedelmeink sirjaitól megszentelt partján a Tiszáról szólnom, — arról a vizérről, melynek a Berettyóval erősödött Hármas-Körös

csak oly hű adózója, mint a Szamos, mely innen nem messze támad, vagy a távol Székelyföldön született Maros.

Itt Biharországban van egymástól alig 5 kilométernyire, a Petrosz havas két oldalán a Fontina Rece és a Drágán; egyik a Hév-Szamos feje, másik a Sebes-Körös egyik főpatakja, mely szemcsalódás szerint fölfelé hömpölygeti kristálytiszta vizét, mint K. Nagy Sándor, Biharország jeles topografusa mondja. Azt beszéli felőlök a nép regéje, hogy e két szép gyermeknek tündér anyja, a Tisza fönn lakott egykor a havason és boldogan nézte, mint űzi gondtalan játékát lábainál az egymást szerető két testvér, megirigyelte azonban hármok boldogságát a gonosz szellem és arra tört, hogy őket egymástól elszakitsa. Midőn a vadvirágos hegyoldalon vigan szökdelve hangos örömzaj között fűztek anyjok homlokára koszorút, legsötétebb föllegruháját öltötte magára ellenségök és ádázan csapott közéjök; a fiút messze nyugotra, a leánykát keletre dobta. Megkönyörült sirásukon a tündérkirály, folyóvá varázsolta a bús anyát, gyermekeit patakokká: a daczos fiúból lett a Drágán, mely alább a Sebes-Körösbe siet, a szelid lánykából a Hév-Szamos, a könyűi árjában fölolvadt tündéranyából a Tisza.

Ellenirányba taszitott árvái azóta folyton egymást és anyjokat keresik a havasok oldalán, fenyvesek árnyában, egymást kérdezik a beszélő szikláktól, a kopár hegyoldalaktól, a szelid völgyektől, egymást keresve mennek át Erdélybe, visszafordulnak Magyarországra, de hasztalan; végre neki erednek a beláthatatlan rónának, tovább futnak ott is lankadó erővel, elhaló reménynyel. Mind a kettőt napáldozat felé viszi

vágya, — az anyai szeretet varázsa ez, a szőke Tiszáé, mely magához édesgeti tévelygő gyermekeit. Előbb a leánykát öleli keblére, a fáradtabb Szamost, azután a Sebes, de utóbb szintén megszelidült Köröst. Hogy pedig a hosszú útban ellankadt fiú előbb érhessen anyai ölelő karjába, hirtelen hajol el a Tisza-anya éjszaknyugoti útjától és eléje lejt a nagy magyar róna közepére.

Hasonló, de nem ily csinos regéket másutt is teremtett a nép költészete a folyókról, a melyek forrásfeje közel szorult egymáshoz, de áthághatatlan vízválasztóik ellentétes irányokba terelik. A Hargita keleti lejtőin eredt Maros és Olt atyjoktól, a Tarkőtől vesznek búcsút, hogy közös anyjokat, a Fekete-tengert keressék föl. A Balkán-félsziget Rilodaghjában fölbuzogó Iszker és Maricza, mely utóbbit a török épen úgy Merics névvel illet, mint a mi Marosunkat, szintén tengerlátás végett válakoznak meg, noha testvérek, mert eredetök alig 500 lépésnyire van egymástól. Keskeny vízválasztóra több példánk is van. A Muntilor havas oldalán eredt Apacumpana jéghideg forrásról azt tartják Biharban, hogy belőle ellenkező két irányban folyik le a viz; egyik a keletnek induló Szamosba siet, a másik a nyugotra tartó Petrosz patakba, mely a Fekete-Körösnek tart. A Kraszna és Ér folyók között Mihályfalvánál alig egy km. (700 öl) széles a lapos gerincz és mégis az Ér 252 km., a Kraszna 400 km. hosszú útat tesz meg, hogy a csongrádi Tiszánál találkozzanak.

De szóljunk már a Tiszáról is.

Tény az, hogy minden folyó külön individuum, melyet saját és neki egyedül tulajdon egyéni jegyek-

kel ruház föl környezete, a talaj minősége, lejtősödésiránya, hajlásszöge, a légköriek helyi különlegességei: de ez egyéniesség a viszonyok olyatén összességén alapul, mondja Humboldt, melyet a helyszinén könynyebb fölismerni és megérteni, mint leirni. És mégis megpróbálkozom szőke Tiszánk különleges életviszonyainak festésével, mert azok kiválóan speczialitás gyanánt élesen tolakodnak előtérbe. De ha egészen úgy nem volna is, hazánk czimere 4 folyója között ő az egyedüli, a mely egészen a mienk tetőtől talpig, fejétől lábáig, születésétől haláláig.

A Dunára nézve kimutattam, hogy magyar alföldi pályája egész hosszú vonalán engedelmeskedik Baer rotáczió-törvényének és nyugotra törekszik annak hatása alatt folyton; hasonlót cselekszik a Tisza is, de nem egészen ugyanazon oknál fogvást, — mert a mint ugyanolyan természetű élet-tünemények nem mindig ugyanazon motivumok alapján nyilvánulnak egyformán minden szervezetnél: úgy a folyók életében fölötlő tünetek sem vezethetők vissza minden esetben ugyanazon mozgató erőkre. Ezért várja el a Tisza is, hogy őt se a Rajnával, se a Póval ne azonositsuk.

Valóban különlegesség a mi Tiszánk, mely úgy jelentőségét, mint vizvidéke nagyságát tekintve a Kárpátok második hatalmas vizere; csak a Viszló (Visztula) előtt hátrál meg, melyet „éjszaki Nilus"-nak is nevéznek. A Deneszter ugyan tengerbe ömlő folyó, de a hossza 277 kméterrel csekélyebb, mint a Tiszáé, mely 1380 km. volt szabályozása megkezdése előtt; a ruthen-orosz viz hajózásra sem válik be úgy, mint magyar folyótársa. Ámbár a Tisza szabályozása kér-

désének helyes megoldása egyértelmű hazánk jóléte biztositásával, elméletileg nálunk mégis keveset és nem épen szerencsésen foglalkoznak szőke Tiszánkkal. Lafranconi pl. úgy formulázza annak életnyilvánulása módját, fejlődése törvényét, hogy azon folyók közé tartozik, a melyek pályájokon folyvást öblözeteket, szerpentinákat mutatnak föl, — de a „miért"-tel adós marad.

Igen önálló fölfogással jellemzi a Tiszát Patzkó György. Szerinte fiktiv hit az, hogy a Tisza Titelnél véget ér, sőt inkább a Szulina mellett való deltában keresendő annak a torkolata. Azt feleli erre a fizikai összehasonlitó földrajz, hogy bajos is a tributariust a maga főfolyójától elválasztani akarni; mert úgy torkollik az abba, mint a hogy a keresztvölgy a hosszantiba nyilik; valamint az is igaz, hogy Titelnél tulajdonkép a Duna kigyózik be a Tisza ágyába, mert a Duna medre attól kezdve Zimonyig csak folytatása a nagyobbik magyar Alföld legmélyebb barázdájának: de nem irhatni alá azt az állitást, hogy a Tisza valóban a Fekete-tengernél éri végét, mert a Zalánkeménynél egyesült folyóviz-tömeg, mely előbb mint beltenger alig tűntetett föl mozgást, a Száva fölvétele után a Karas és a Nera egymáshoz közel eső torkolataiknál előbbi magatartásától egyszerre teljesen elütő sajátságokat ölt, mihelyt a hegyszorulatba lép, — ott ugyanis zajongó hegyi folyóvá változik át és életnyilvánulásában másnemű törvényeknek hódol, mint előbb.

A mint a Saône folyó Lyon városnál új életstádiumba lép és a Rhône-nal való egyesülése után nevét, természetét veszíti: úgy cselekszik a Dunába ömlött Tisza is Titelen alul. Sőt miután a Vaskapu szikláin

együtt átszűrődtek, Romániában olyan jelleget öltenek, hogy rájok nézve magyarföldi egész vizrendszerök fölső folyás számba megy, vagy ha jobban tetszik a régi geografusok kifejezésmódja, forrástó, melynek azonban a feneke már föl van töltögetve. Ennélfogvást a baziás-orsovai szorosoktól behurkolt, csaknem ketté szakitott folyótest vizállása nem függ oly szigorú következetességgel egymástól, mint a Tisza, Temes, Béga vizállása a Dunáétól, — úgy hogy a moesiai Duna külön áradása nem okoz torlódást a magyar medenczében. Ha a svájczi Rajna, a wallisi Rhône vagy az éjszak-itáliai tavakon keresztül ömlő folyók olynemű kihágásait, a milyeneket pályájok fölső szakaszán követnek el, alsó folyásuk mentén kivánná valaki óvó intézkedésekkel elháritani, nem ütne a szög fejére.

Elismeri ugyan Patzkó György, hogy a Pó és a Tisza viszonyai különböznek egymástól, de mégis úgy érvel, hogy a Pónál azért nem áll be oly könnyen vizhalmozódás, mivel nincsenek akkora mellékfolyói, mint a Tiszának. Helyesebben érvelt volna azonban, ha azt mondja vala, hogy az Alpok, honnan vizei túlnyomó részét a Pó szedi, nem egyszerre zúditják alá árjaikat, a hólevet, mint a mi erdőktől ma már letarolt hegyeink, melyeket havasokká nem az örök hó avat, hanem csak a havasi jellegű növényzet, mely magasabb bérczeinken előkerül. De a tulajdonképeni Pó-szabályozók, a Lago-Maggiore, Como, Iseo, Idro, Garda is hiányzanak a Tiszánál, mint jótékony vizreservoirok, melyek között a legkisebb is, az Idro 130 m. mélység mellett sokat el bir nyelni az árból, hogy a vizek lefolyását megkéstesse.

Dóczy József szerint 1830-ig a Tiszát ama folyók közé sorolták, a melyek eredethelyét homály födi, mert annak forrásait némely irók Huszthoz, mások Mármaros-Szigethez tették közel. Beza német krónikás is azt mondja 1664-ben Husztról, hogy mellette van a Tibiscus vagy Theissa forrása. De már Dóczy örvend, hogy Cseremiszky Miklós mármarosi születésű orvos értesitése alapján helyesen oldhatja meg a magyar Nilus eredete kérdését. Nevezetes, hogy a Tisza forrásainak holléte felől tisztában volt már 63 évvel azelőtt Timon Sámuel, jézustársasági atya, ki munkájában igy szól: Duo ejus fontes, alter niger, alter albus. Nigri supra pagum, qui Fraxinus Campus (Körösmező) appellatus, in monte Nigro (Tserna), unde nomen trahit, tres scatebrae; albi vero ad orientem spectantes quinque, in totidem Alpibus. Disjunguntur sesqui altero milliario; sin extrema alpium adjicias, tribus. Concurrunt supra Salinam Rahoniam (Akna Ráho), fluuntque M. pass. nullo commisti rivo.“ Vagyis „két forrásfeje van a Tiszának, egyik a Fekete, másik a Fehér. A Fekete három csermelyből azon falu fölött ered, melynek Körösmező a neve, a Fekete (Cserna) hegyben; a Fehér-Tisza ellenben onnan kelet felé öt csermelyből szedődik össze, ugyanannyi havasról. Egymástól való távolságuk $6^1/_2$ mf., de ha az alpok széleit tekinted, csak 3 mf. Ráhó sóakna fölött ömlenek össze és 1000 lépésnyit haladnak együtt anélkül, hogy egyéb patakkal keveredtének.“

Ehez csak annyit tehetünk hozzá, hogy a két Tisza-ág közül a hosszabbnak, a Feketének forrása az okola-csúcsi menedékháztól pár lépésnyire, sűrű erdőbozót között, a legmélyebb erdei magányban 1203

m. magason buzog s egyszerű favályúból folyik; a Fehér-Tisza pedig Bogdánynál számos hegyi zuhogó egyesüléséből származik, de legvékonyabb vizér-szálai az 1655 m. magasra nyúlakadó Sztohi határhegy oldaláig követhetők. Ma már a Tisza eredete fölött vitázni meg is haladott álláspont, noha Hátsek Ignácz a Fekete- és Fehér-Tiszát megcserélve hibásan adja megyei térkép-gyüjteménye átnézeti lapján, de mind a mellett Cseremiszky nevének megőrzése kegyeletszerű dolog, mivel ő saját utánjárása alapján mutatta ki kettős forrásfejét annak a folyónak, mely hazánk főere.

A Tiszának adózó vizterület ugyanis, melyet Strelbitsky 153,560 □ kméterre számitott, nagyobb, mint magáé a Dunáé hazánkban; és mivel abból a vizbirodalomból 75,960 □ km. a nagy magyar sikra jut, jellemzőjévé válik e folyó a nálunk legszembeötlőbb földirati egységnek, a nagyobbik magyar Alföldnek, melyet hazánk sorsa intézésében az első és döntő szavazat illet meg. A hegyvidékre a Tisza folyó vidékéből bár 1,040 □ kméterrel több esik, mint a rónára, tehát a nagyobbik fél, de e terület földrajzilag nem egységes, mert a Mátra, a gömör-szepesi hegyvidék, meg az Erdélyrészek, melyek szivébe adózói völgyein a Tisza vizrendszere mélyen benyúl, úgyhogy a Galga és a Maros forrásfejei majd 500 km. távol esnek egymástól, nem vonhatók természetszerűleg egy kalap alá. Olyan a magyar folyó alföldi vizbirodalma, mint maga a magyar nép; alig adja hazánk lakosságának 50%-át, de mivel egy a nyelve, egy a multja, uralomra és kifelé való képviseletre van hivatva a túlnyomó számban vele együtt élő egyéb ajkú lakosság mellett, melyet az anyanyelv és a történeti multban

gyökerező különbözés soha sem enged egygyé tömörülni.

Ha a folyók pályáját úgy, a mint azt Ritter Károly, a nagy geografus fölső, közép és alsó szakaszra osztva, külön jellemző jegyekkel különböztette meg, általában véve az emberi élet korszakaihoz hasonlitjuk, nem lesz a kép a valóhoz hűtlen. A fölső futás ugyanis, a hol a keskeny vizér még mint csermely szikláról-sziklára csörögve, zajongva, merész ugrásokkal ront alá, a játszó gyermekkor analogiája; a közép folyás pedig, mely már virágos rétek, zöldelő szántóföldek között, rendesen kimunkált mederben, szelid görbületekkel méltóságosan hömpölyög tova, a használni képes férfiú életszakának felel meg; a folyópálya ama része végtére, hol a már elszélesült viz lomhán terjeszkedik szét és bizonytalan körvonalú partok között jobbra-balra holt ágakat hagyogatva halad, a tehetetlen, elgyöngült öreg kornak az eleven példája.

Alkalmazzuk e kaptát a Tisza futására és szembeötlik azonnal, hogy neki bár zajos, örömteljes, de nagyon rövid ifjúsága van. Ráillik, a mit a spanyol czigány (gitano) mond, hogy a mely folyó lármát csap, vagy kevés a vize, vagy sok a köve. A Tisza is, a mint a hozzá csatlakozott vig gyermekfolyó-társakkal együtt szebnél szebb vidékeket barangolt be s a Borsa, Latorcza, Csopán, Laborcza, Bodroggal villás elágazásokat alkot, melyek lerajzolása fejfájást okoz a térképkészitőnek: még szülőföldjét, Mármaros vármegyét el sem hagyva, hirtelen komolyodik meg, sőt a Bodrog- és Taktaközben már a kora vénség nyomai tünedeznek föl rajta, mert ott belső deltát épit.

Ilyen helyeken a főfolyás és annak mellékesei több ágra oszlanak, áradmányos lapályukon legyező alakban sugároznak szét, sőt néhol valóságos érhálózatban egymáson keresztül-kasul fonódnak. E fejlődési proczesszusra mintát Amerikából és Ázsiából hoz E. Reclus a Mississipi, az Amazonas és az Eufrat folyók közép szakaszáról; nekünk ellenben egész közel példákat szolgáltat Dunánk Csalló-Csiliz-Szigetköze, hol a folyó Pozsonytól Komáromig 121 km. hosszú szakaszán közel félezer szigetet, zátonyt, homokpadot alkot; valamint a Tiszának Bodrog-Taktaköze, hol a folyóágak, erek, morotvák, kelők kúszált vizér fonadékot szőnek, hol ugyancsak tájékozott legyen még az ott született halász is, ha abban az útvesztőben eltévedni nem akar, vagy valahogy be ne bódorodjon a holt Tiszába s különösen, hogy Kenyézlőnél el ne vigye őt a csalóka áramlat abba a Tiszaágba, mely az anya folyóval nem egyesül többé, hanem elmegy a Bodrogba. Megesik a Tiszán járó gőzössel nem egyszer, hogy elveszti maga alól árvizes időben a medret és kitéved a rétekre. Úgy mondják ilyenkor, hogy keresni kell a sok viz között a Tiszát.

Megszűnik bár Tokajnál a Tisza belső deltája, hol némely pontokon 93, vagy csak 90 m. a tengerszin fölött való magasság, mig a magyar síkságé átlag 100 m., de új esést nem kap, mint a Duna Komáromon alúl; hanem tovább is oly lomhán kigyózik Szeged felé, hogy malmai kerekeinek mozgását csak úgy veszi észre a szem, ha előbb jól fixirozta. Csépánál ezért úgy tették csúffá a Tiszát, hogy mivel lassú folyása elég hajtó erőt a vizi malomnak nem ad, a partjára épitettek száraz malmot s azt ökör haj-

totta, mondja Jókai. Sőt Szegedtől Titelig épen zsákutczába jut, melynek alsó nyilását a Duna sebesebben és sokszor magasabban is mozgó vizei zárják el. Ott azon édes tengernek, a mint a nép nevezi, csekélyebb esésű a vize, mint akárhány tóé, a melyen folyó megy keresztül. A genfi tó tükre pl. ott, hal a Rhône bele ömlik, 371 m. magasan fekszik a tenger szine fölött, a hol pedig belöle kijön, még 368 m., esése tehát 118·72 km. hosszú vonalon csak 3 m., miből minden kméterre alig jut több 25 mm. esésnél. A Tiszáé sokszor még csekélyebb; ilyenkor történik az meg, hogy visszatolja a Duna vize a hajókat a Tisza ágyába, vagy a Temes hullámait föl Botosig. A mindszenti halászok is megkülönböztetik a fölülről jövő Tiszaáradást attól, a melyet a Duna dagadása okoz, — pedig Titel légtávolban is 144 kméternyire van Mindszenttől.

Ez az a fölfelé való folyás, melyről Reclus „La Terre“ czimű munkája magyar forditásához külön irt előszavában csodálkozva emlékszik meg. Lamm Jakab mérnök ez alapon természetellenesnek mondta a Tisza folyását, mi ha nem áll is, mert a minek természetes oka van, természetellenes nem lehet, — de hogy valóban rendkivüli és példátlan, az tény és ez oknál fogvást megérdemli a különlegesség elnevezést. Nagyobbik magyar Alföldünket elnevezte egy olasz tudós „Földtenger“-nek és nem helytelenül, — mert ha a „Steinerne Meer“-ek, mint Vesztfáliában a sundwichi, Iserlohnhoz közel, vagy a berchtesgadeni a salzburgi Alpokban, vagy a krajnai Karst plateau-inak megmerevült tengeri hullámokhoz hasonlitó alakulású kőmezői megszerezték magoknak a „kőtenger“ elnevezést: úgy páratlanul csekély lejtősödésű Alföldünk

fölülete is kiállja a hasonlatot a nyugodt tengersikkal, melyet a Tisza, mint az egész Alföld hosszán végig nyujtott lejtőmérő, szemmel láthatólag igazol; mert midőn e folyó Mármarosból kiindul, másodperczenkint 65 cm. sebességgel halad bár, de Újlak mellett már csak 5—6 cm. a sebessége, 45 kméterre alább meg már csak 2 cm. gyorsasággal folytatja útját Csapig, hol 1 cméterre száll le és e sebességet is felére, meg harmadára olvasztva halad a Duna felé. Úgy hogy Herrich szerint, a ki a fölső Tiszáról beszél, azt mosolyognunk kell, mert olyan nincs.

Elkezdi kanyargásait már Visknél, a mint a 200 m. magast meg nem haladó sikra leérkezett. Újlak és Námény közt csak fél akkora esése van, mint a Pó vizének a tengerbe való beömlésénél, hol azt az olaszok holt Pó-nak (Po stagnante, Po morto) nevezik; Török-Becse és Titel között ellenben közel 7-szerte kisebb az esése, mint a Po mortoé. A Po vonala Casal-Maggiore táján, mely pont a Tisza szolnok-vidéki szakaszának felel meg, 11-szerte nagyobb esésű, mint a Tiszáé ott és 22-szerte gyorsabban ömlik, mint a Tisza Török-Becse és Titel között. A Duna és a Mississippi azon folyamok közé tartoznak, melyeknek esésök torkulatoknál igen csekély és mégis 7-szeresen haladják meg ott a Tisza sebességét, sőt a Rajna 22—25-ször. Ez az oka annak, hogy számtalan a Tisza görbülete, sebes esésű folyó nem is ér rá jobbra-balra kitérőket tenni. Mások meg azt mondják, hogy folyása azért oly szertelen lomha, mivel szerpentinái túlságig hosszabbitják meg pályáját, — minél hosszabb pedig ugyanazon két pont közt a lejtő, annál enyhébb annak a meredekje. És ez is igaz, mert akár

a bagoly fejét ütjük a kőhöz, akár a követ a bagoly fejéhez, egy az eredmény.

A Tisza hossza Újlaktól kezdve a Dunába való beömléséig, a viz sodra szerint mérve, 1034 km., völgyének hossza ellenben csak 600; a Körös és Maros-torkolatok közt a folyó 100 km. útat tesz meg 50 km. hosszú völgyben. Midőn Széchenyi István 1820-ban az ország vizszínmérését eszközöltette, mely művelet 18 évet vett igénybe, az tűnt ki, hogy a Tisza az összes európai vizek között a legcsekélyebb esésű; csavarog is annyit, a mennyit alig egy-egy folyó a földtekén. A vezsenyi görbületről beszélik, hogy annak öblözete fölső része partján rendesen kikötöttek estén-kint hajdan a fausztató mármarosi románok és ruthének, megfőzték ott vacsorájokat, betakarták a parazsat, fölültek tutajaikra, úsztak azokon lefelé egész éjjel és másnap reggel az isztmusz másik oldalára kikötve, ugyanazon eleven zsarátnokból szitottak tüzet, hogy mellette reggelióket megfőzhessék. Ezt a görbületet a jenői (78. sz.) átmetszés $^1/_4$ résznyire rövidítette meg.

Annyi a Tisza kanyarulata, hogy pálya-görbéjének a húrja, vagyis a torkolatától forrásáig vont egyenes, csak $^1/_3$ részt ad valóban megtett útja hosszából, alig 460 klmétert. Ezeket a görbületeket a csongrád vármegyei nép geologiája magának a következő regével magyarázza meg: Meg volt már egész világ teremtve; a hegyek, völgyek, kisebb nagyobb folyók mind a saját helyökre kerültek, csak a Tisza állt még várakozva az Úr zsámolyánál. „Hát veled mit csinálják, szegény fejeddel?“ kérdé tőle a Teremtő. „Csak bizd rám, Atyám, mondá Jézus, majd eligazitom én a sorsát“;

elővette pedig arany ekéjét, elibe fogott egy szamarat és az mondá a Tiszának, hogy menjen mindenütt az eke barázdájában utána. De mivel szerteszét sok volt a mezőn a czötkény kóró, mit a szamár nagyon szeret, hol az egyikhez kapott, hol a másikhoz, ide-oda rángatta az ekét, azért lett csavargós a Tisza barázdája, folyása.

Ugyancsak szokatlan lassúságának kézzelfogható bizonyitéka az a rendkivül vastag iszapréteg, melylyel, kivált a zöldár idején, a partszegélyét beteriti és a mely kiszáradva, össze-vissza hasadozva meglepő analogiát szolgáltat a Szahara tavainak feneké hez, hol a megszikkadt iszap csaknem szabályos hatszögű alakokra pattogzik föl; szebkhának nevezi az ilyen koczkásodó tófeneket a puszták fia, de ilyen a Tisza árvizei részéről lerakott iszaprétegek repedezése is, egy-egy hasadék 30—35 cm. mély, 8—10 cm. széles, úgy hogy vigyázatra van szüksége, midőn az ártérben koczkáról-koczkára ellépdel az ember rajta. Olyan sűrű vizből ülepszik az le, hogy benne, mint a szegedi ember mondja, meg nem látni a kerékszöget, ha pohárba töltik; a folyóban fürdőzőnek pedig a haja, szakálla sárga iszappal rakodik meg.

Patzkó György 2 méterre becsüli az iszapréteg vastagságát, melylyel 1856. óta ágyát a Tisza megemelte, 20 évi megfigyelése folytán ugyanis azt tapasztalta, hogy évről-évre 5—20 cm. közt változik különböző pontokon medrének a magasodása. Ez az oka annak, hogy volt már Szegednél a Tiszának magasabb vizállása is, mint az 1879-iki, mely a katasztrofát megcsinálta; de a jövőben is lesz, kivált a rohamos erdőpusztitás folytán, mit a fölső völgyekben az ember

vandalizmusa véghez visz. Aliquis kimutatja, hogy az 1830-iki nagy függőjét meghaladta a Tisza áremelkedése

1855-ben	27	cméterrel,	1879-ben 110 cméterrel,
1860-ban	47	„	1881-ben 140 „
1876-ban	70	„	1880-ban 180 „

Jó lenne tudni, hol lesz a megállapodás? Oda ügyekeznünk nem tanácsos, pedig aligha el nem jutunk, a hol az olaszok a Póval vannak, mely, mint Cuvier mondta, Ferrara városnál a házak első emeletével folyik egy magasságban; de még Lombardini szabatos lejtméréseiből is kitűnt annyi, hogy a folyó legmagasabb vizjárása 2·75 méterrel haladja meg ott a várkastély udvara szintáját.

A Mississipi is számtalan görbületet alkot Kairo és Új-Orleans között való pályáján, melynek légtávolban vonható hossza 777 km. volna, de belőle szerpentinái 1956-ot csináltak. A „folyók atyja“ azonban, a hogy az indiánok őt nagysága miatt nevezik, e hosszú útját folyton röviditeni törekszik, mert görbületeinek keskeny nyakát, isztmuszát, sokszor váratlanul metszi át, legfölebb a deltáját tolja évenkint 80—495 m. közt változó hosszúságban előre a mexikoi öbölbe. Vele ellentétben a magyar folyó mind tovább nyujtózkodni törekszik, a mely életnyilvánulás különbözésnek oka kétségkivül az, hogy az oczeánon túl való folyónak erős az esése, a mienké ellenben szokatlanul csekély.

Ha szőke Tiszánk mederváltozásaiban nyilvánuló élettüneményeit, mondhatni fejlődése történetét vesszük vizsgálat alá, fölötlik, hogy nyugoti partjait tépni kezdi már Tisza-Ujlaknál, hol a Batár-patak őt Tisza-Becs

községre szoritja rá és azt a pusztulás szélére juttatja; mint 1888-ban a lapok hirül hozták, nemsokára már a templomot és a paplakot vette ostrom alá a folyó. Folyik pedig ehhez hasonló munka egész Tisza hosszant, de, mint Stefanović mondja, szemeinkre nézve szinte észrevehetetlen kis méretekben, évente átlag alig 2 cméternyivel; a folyó mellett épült városok és kivált a falvak azonban olyanok, mint a fecskefészkek, kevés évszázat mutatnak föl mult gyanánt, kevéssé is érzik tehát a folyó előnyomulását. Ha ugyanis 10—20 évi időközökben egy-egy házat elmos, annak a gazdája a község másik felén épit magának hasonlót.

A Tisza mederváltozása általában véve úgy történik, hogy Vásáros-Náménytól Csapig éjszaknyugotra, azontúl állandóan egyenest nyugotra törekszik teret foglalni és a tapasztalás, megfigyelés azt mutatja, hogy ezen irányokba való fejlődésének oka csaknem egyedül abban rejlik, hogy baloldalról jövő mellékvizeinek hatalmas lökésereje készteti őt ez oldalmozgás megtevésére.

Hogy a főfolyók nagyobb sebességök esetén módositólag hatnak adózóik pályairányára, sok példát szolgáltat rá földgömbünk szárazulatának vizrajzi áttekintése. Hogy távolabbiakat ne emlitsünk, a fölső Duna mellékfolyói, bár valamennyien derékszög alatt indulnak meg a hegyvidékből feléje, mindannyian megkisebbitik a szöget, a mely alatt bele ömlenek; a Drávának mindkét oldali mellékvizei még szembetűnőbben igazodnak és simulnak oda főfolyójok irányához. E tünemény a folyóviz eleven erejének a nyilatkozata, — de ugyanezen oknál fogvást az is megvan, hogy a hatalmaskodó mellékfolyók szabják meg sok esetben

a magok főfolyójának irányát, mint a Dunánál hazánkban láthatni.

Európának nagyságra nézve ezen második folyama a Rába, a Vág, a Dráva, a Tisza, a Száva beömlésénél egyenkint és következetesen veszíti el a maga eredeti irányát és a helyett fölveszi a bele torkoló mellékfolyóét; Titelnél azonban nem a csöndes folyású Tisza lökése az inditó erő, mely a Dunát délszaki irányú csapásba tereli, hanem maga az öreg Duna lejt be a nagyobbik magyar Alföld legmélyebb barázdájába, melyet Titelig ágyul kizárólag a Tisza használ.

A Tiszára nézve azonban jóval fokozottabb mértékben nyilatkozik a mellékfolyók behatása, mint a Dunánál, — miért ő kiváltképen alkalmas annak a föltüntetésére, mily pajzán játékot visznek végbe a fékök veszitette adózó vizerek, ha őket főfolyójok kellően fegyelmezni nem birja, mert ez esetben azok erőszakoskodása a szó szoros értelmében kiüti a sodrából.

Ennek egyik főokát Stefanovics abban leli, hogy a naptüzésnek (insolatio) és az esőhordozó déli vagy délnyugoti légáramlatoknak nyiltabban kitett oldalról a hóolvadás meg a nyári záporok erősebben duzzasztják meg a mellékvizeket, azok tetemesen több törmeléket (detritus) hordanak; e nyomással szemben pedig a nyugodtabb lejtésű főfolyó engedni kénytelen és a lökő erő hatásával arányban oldalt kitérni. Példa gyanánt fölhozza a monarchia másik feléből a Möll folyócskát, mely a mühldorfi patak elől délnek hátrál; az Innt Mühlau és Baumkirchen között való 13·6 km. hosszú pályáján 2·275 kméternyire szoritja délnek a hegyi patakok vizével rázúduló törmelék; nagyobb és előttünk ismeretesebb példákul emliti Dunánk bécs-

komáromi, valamint romániai szakaszait; ezek mellé ráadásul a Po és Ganges folyókat, melyek mindannyian délre lejtősödő hegysorok mentén vonulnak végig s az onnan lezuhogó zavaros vizű folyók nyomása elől délfelé hátrálnak meg.

Ha egy-egy sebes oldal-vizér törmeléke, midőn a csekélyebb esésű főfolyót eléri, akkora kiterjedést ölt és oly szivós állományúvá fejlődik, hogy azt a főfolyó sodra elmosni képtelen: úgy az ekép keletkezett törmelék-kúp, előre tolt delta magát a főfolyó sebét tereli a túlsó oldalra és ha a folyó ugyanazon oldalon alább is hasonló képződménynyel találkozik, megtartja kitérült irányát továbbra is, sőt esetleg még fejleszti. Ezt ugyan Sonklar von Instädten a Sill folyócskára olvassa rá, mely főfolyóját, az Innt Innsbrucknál egészen a Solstein hegyláncz lábához szoritja, de egészen ráillik a Tiszára is, melyet különösen balparti mellékvizei kormányoznak útján, a jobboldaliaknak ebben észrevehető szerepök alig van.

Hogy Tiszánk valóban ilyen kényszerűség hatása alatt él, szolgáljon bizonyságul a geologok amaz indokolt nézete, mely szerint évezrek előtt a magyar folyó, a mint Husztnál a hegyvidékből kilépett, azonnal délnek csavarodott és Fertő-Almás, Szatmár-Németin át az Ér folyó medrében Arad felé lejtett. Igazolta ezt 1877-ben maga a Kraszna folyó is, midőn magas vizeit az Ér, a Berettyó és a Körösök völgyén Szarvasnak vitte le a Tiszába. Hajdan azonban Ér-Diószeg és Arad között majdnem egyenlő közökben derékszög alatt 4 ragadó folyó támadta oldalba, melyek a hegyvidékből sok törmeléket szállitottak alá, hozzájok pedig 5-ik társ gyanánt Aradnál a Maros csatlakozott, alább pedig

a Béga és a Temes, — de ez utóbbi azóta eltorlaszolta önmaga előtt a régi útat s ma déli irányba csavarodva, a Dunának tart.

Mig a Tisza a maga rendes $^2/_3$ méteres mérföldenkint való sebességével, mely kméterenkint 88 mméternek felel meg, csöndesen kigyózott tova, a hatalmaskodó Maros kméterenkint 3·3 méternyi eséssel lökődött oldalába és ez az eleven erő, a többi 4 folyóéval egyesülten, melyek összes vizvidéke 69,740 □ km., a Marosé külön 43,807 □ km., évezrek óta folyton működik; nem csoda tehát, ha oly hatalmas és egy czélra törő szövetségesek támadásától derékszög alatt oldalba kapatva, annyi kőtörmelék és fövény elől, a mennyit ezek a magas Erdélyrészekből és Biharból rázúditanak, folyton nyugat felé ügyekezik kitérni és menekülni, — gátszakadásainak nagyobbik százaléka szintén épen a jobb partjára esik. Különösen pedig a Maros dolgozik akkora erővel, hogy vidéke már magasabb is lett, mint a Körösöké, melyet keletindiai származású homologia folytán Stefanović Körös-Pentshabnak nevez.

Sőt, úgy látszik, hajdan a Tiszának több ily hatalmaskodó mellékfolyója volt, mint ma. A mellékvizek között, mondja dr. Szabó József, melyek az erdélyrészi hegyekről szakadnak alá, találni nagy számmal olyanokat, melyek a Körössel, a Marossal párhuzamosan vezették egykor vizeiket a Tiszába. Hajdú vármegyében Nánás és Balmaz-Ujváros között sok elhagyott folyómeder van, melyek egyes erei voltak a Tóczó, a Kodár, összeömlésök után a Kondoros, alább a Kösüly, mely e vizeket a Hortobágyba vezette, — a Kodár azonban valamikor Derecske felé tartott és a Kálló-ér

fölső folyását képezte, melynek egyes mélyedéseiben ma is viztükrök csillámlanak. De most, mint Békessy László mondja, kisül ott a mező, mióta a Tisza árja a hortobágyi pusztát nem járja.

Egy régibb folyás medre a világosi hegyeknél kezdődik, Elek és Kétegyháza mellett a kigyósi és eperjesi pusztán keresztül Gerendásra megy, hol egy éjszakibb ággal egyesül, Gerendástól Csorvásnak tart és Hajdú-völgy nevet kap. Szélessége itt helyenkint 570 m., Csorváson alul elágazik, egyik fele délnek irányul és a Szárazérrel egyesül; a másik nyugotnak tart, Tornyán és Ujvároson keresztül jut Derekegyházára, hol ismét ketté szakad, egyik Szegvárnál, a másik Szentes táján vész el a tiszai kiöntésekben. Egy másik elhagyott meder ugyanazon vidéken az említett Szárazér, mely a legtöbb térképen legalább részben föl van tüntetve, mint pl. a melyek Kogutowicz Manó ügyes keze alól kerültek ki. Kezdődik Paulisnál, tart Csanád vármegyén keresztül Tompa és Mezőhegyes között Tót-Komlósnak, Orosházának s Ujvároson túl a vásárhelyi pusztákon enyészik el. Temesvár és Buziás közt 1882. juliusban magam is 5 elhagyott folyómedret olvastam meg, melyek valamikor a Bega és a Temeséi lehettek.

Ha e folyómedrek mindannyiát külön vizek pályáinak nem akarjuk is tekinteni, — pedig a hajdan magasabb Erdélyrészek kétségkivül több csapadékot élveztek és ehhez képest bővebben is ontották vizeiket, melyek maradványa a tósorozat, a Maros és Szamos vizvidék ez összekötője Torda-Aranyos, Kolozs és Szolnok-Doboka vármegyékben, — hanem csak olyad „vadi"-knak, a hogy az arabok ázsiai és afrikai

sivatagaik elhagyott folyómedreit nevezik és a milyeneket a Tisza mai mellékfolyói időnkint használtak ágyakul: még azon esetben is igazolnak annyit, hogy főfolyójokat különböző korszakokban különböző pontokon támadták oldalba, minélfogvást annak nyugot felé való kitérítésén eredményesen munkálkodtak. Ma is csak e módon, de már kiképzettebb mederben működnek a Tisza baloldali mellékvizei.

A Szamos, mely 21,780 □ km. kiterjedésű vizbirodalmából másodperczenkint 53 mm. sebességgel és 4000 köbm. vizzel lép be Vitkánál a Tiszába, azt éjszaknyugotnak szoritja. Dier Lajos szerint a Szamos annyi, mint szája a mai Erdélyrészeknek és ezen a szájon ömlik ki a bérczes haza földtörmeléke a magyar mélysikba s ezt folytonosan töltögeti. Szatmár ma a Szamosnak jobb partján fekszik, de hajdan nem az volt a folyóhoz való fekvése. A most egyesült Szatmár és Németi külön két város volt, őket a folyó egyik ága választotta el egymástól; a régi Szamos-ág helyén ma utczák, kertek, házak vannak, csak a föltöltődött talajnak némi alacsonysága mutatja még, hogy ott hajdan folyóágy volt. Az Ombod falu alatt ketté vált Szamos jobb partján feküdt Németi, mig Szatmár, a királyi vár a szigetben, a Szamos kisebbik ága mentén volt, a hol most a kálvária áll.

Sőt már Tisza-Becsén alul, a Szamos beömlése előtt észrevehető, mint szoritja a Tiszát éjszaknak a Túr patak. Azt mondja bár Petőfi róla:

„Ott, hol a kis Túr siet feléje,
Mint a gyermek anyja kebelére“

de biz a kis Túr úgy neki ront, hogy ledönti anyját a lábáról. Bereg vármegye határa 8 ponton került Tiszán túlra, pedig föltehető, hogy a folyó képezte határát, mikor a vármegye kikerekitése végbe ment. Kerecseny és Mogyorós között Bereg határáról bement Szabolcsba és pedig régen történhetett ez, mert mai morotvái is már Szabolcs területén vannak. Timon Sámuel a XVIII. században azt mondja, hogy áradáskor a Tisza Kis-Váradot körülveszi. A Tisza völgye áradmány talaját itt-ott 90 méternyire tehetni s benne mindig olyan csiga- és kagylóhéjak kerülnek fölszinre, a minők a jelenlegi folyó és álló vizeket lakják.

Igy dolgoznak a Berettyó, Körösök, Maros, sőt a Béga is; valamennyien a Tisza bal partján rakják le törmelékeiket, ő enged a nyomásnak, de adózói mindenütt a sarkában vannak. Kimagyarázható ebből a sok állóviz, tó, mocsár, ingovány képződése. A debreczeni artézi kút fúrásánál iszapot, homokot, édesvizi csiga- és halmaradványokat hozott föl a fúró. Bihar vármegyének vannak még mocsárai nagy számmal. A bácskaiak térképét adja Petrovits és azt mondja felölök, hogy a Duna árjaiból nem kapnak vizet, mert áthatlan agyagréteg választja el őket tőle, hanem észrevehető rajtok a Tiszának minden viztükör változása és ingadozása, noha a Dunához esnek közelebb.

Ott, hol a jobbról jövő vizerek a Tisza nyugotnak való hátrálását meg nem engedik, mint a Zagyvától a Sajóig és Tokajon fölül: ott a mocsárképződés a jobb parton is előkerül, — tovább délnek ellenben a Ferenczcsatorna torkolatáig inkább csak a balfelén, úgy hogy az emlitett bácskai tavak kivételekül válnak be, de egykor a Tisza ágyába fognak kerülni. Mindenütt

hagyott vissza mocsárt, lápot a Tisza, a merre csak valaha huzamosabb ideig folyt; sőt áradásai alkalmával ma is ellátja azokat vizzel tehetsége szerint, noha ugyanazok a mellékfolyók bőkezűségéből is nyernek táplálékot, mely azután csaknem kizárólag elpárolgás útján juthat be a vizek nagy körfogalmába. A Tiszának nyugot felé való vándorlásához adatokat szolgáltatnak ama már régesrég elhagyott folyómedrek, sőt helyenkint mivelés alatt álló lápok és árkok, melyek a Tisza balfelén a folyótól 30—50 km. távolságra keletnek minden jobb speczialis térképen föllelhetők, különösen pedig a régiebbeken.

Ezek összehasonlításából fölötlik, hogy nem rég idők óta bement a Takta Zemplénbe, az anya Tisza Borsodba Tisza-Lúcz alá. Polgár és Csege között a Sejpes lehetett a régi Tisza ágya. Hajdani leírásokban nádasokat, tavakat találni a Hortobágy pusztán, mocsári vadak, különösen kócsagok otthonát, nagy Tisza áradásakor csónakokkal járták a pusztát s a Hortobágy folyón kétkerekű malma volt Debreczennek, — most nagyrészt legelő, sőt aszályos években épen koplaló az gulya, ménesnek egyaránt. A Kösüly vagy Kösi folyásnak is gyakran hiányzik ma a vize. Csege és Tiszafüred között egész sor C meg S alakú morotva (mortua) görbület jelzi a Tisza egykori kanyarait. Tisza-Szőlős ma már csak holt ág szomszédságában van, még tovább maradt az anya folyótól Tisza-Szent-Imre.

Régi térképek szerint Tisza-Örs még a folyó öblözeténél áll, mely Halászitól nagy kanyarulatban Dersig halad és Tinórd nevet viselt; Kun-Madarasnál is van elhagyott folyóágy, mely mindkét végén el van

vágva, — kunhegyesit Kakat vagy Kakadnak nevezték és a Tiszának egy másik Mirhó nevű fokából a taksonyi pusztán folyt ki. Szolnokon a vár utolsó maradványa egy nagy kőtuskó volt, azt a Tisza árja 1879-ben mosta ki és le is döntötte. A Szajol, Czibakháza és Csépa melletti ágak már rég kihaltak. Mint a Tudományos Gyüjtemény 1826-ban mondja, gyakran megtörténik, hogy Mezőtúrról Szarvasra csónakon lehet menni, mert nemcsak a Berettyó, de a Tiszának Kis- és Nagyszeg nevű ága is nedvesitvén lapos mezejét, esős időben inkább tónak látszik, mint folyóviznek és a mezőket néhol fertős helyekké változtatja. Tisza-Várkonynyal szemben egy gyűrűszerű elhagyott folyóágy van. Földvár még nemrég a főfolyó mellett volt. Tisza-Ugnál egész patkóforma mélyedés található.

Kecskemét törvényhatóság határterületéből elmosott a Tisza már vagy 8 holdat és a város ugi révháza ma már harmadik helyen épült, kettőt elnyelt a folyó; a fölső alpári átmetszés ellenben, hol a Tisza keletibb ágat kapott, nagyon nehezen fejlődik. Csongrádon már egész ház-sor dült be a Tiszába lassankint. Szentes mellett Tisza maradvány a Lapostó, melyet ma Lapistó vagy Fertőnek neveznek. Mindszent község éjszaki oldalán „tófenék"-nek neveznek egy nagy lapost, melyen 1857-ben láttam még a Tisza fölhasadozott száraz iszapját, de, mint mondták, mélyebb viz járta azt hajdan, — most természetes, hogy csak kelői vannak, mert az ártértől 1860. óta töltés választja el. Vele átellenben azonban 1876. április 8-án óriási gátszakadás esett, és a Pallavicini uradalomnak 18000 holdra terjedő rétségét és szántóföldeit boritotta

el a viz a Tisza jobb felén Csany és Ányás között; és csak nagy nehezen lehetett szakértelem közbejöttével is az árt régi medrébe visszatériteni, még 1877-re is maradt belőle 2000 holdnyi vizfölület, mely partjain egész ősrét (prairie) keletkezésére nyújtott alkalmat. Hódmező-Vásárhely hajdan a Hódtótól téli napkeletre volt a tó görbületénél, hol még 70 év előtt is láthatók voltak templom- és sánczromok, 1809-ben egy kripta, valamint egy kút került szem elé. Maga a Hódtó egykori Tisza meder maradványa.

A Tudományos Gyüjtemény azt mondja, hogy ezelőtt mintegy 25 (ma 98) esztendővel Szegeden a prófontház mögött levő vizállás közepe táján régi templom alapjait ásták ki; szintén úgy a város mostani majorja belső végének átellenében, az Eugenius sáncza oldalában hasonló épület széles és mély alapját hányták ki a földből. Ezen helyek is azt mutatják, folytatja tovább, hogy a hol régenten a földnek száraz és magas szine volt, ott most már részszerint vizállás, részszerint alacsony hely van a többi környékre s a Tisza vizének szinére nézve. Nagy kérdés, nem alkotott volna-e az 1879-iki katasztrófa után a folyó magának állandó medert a városon keresztül, ha ember fölött való erővel nem iparkodnak a szegediek a Maros oldalnyomása alatt ott erősen sinylő folyót régi medrébe visszaterelni? A Tiszának itt erre való hajlandóságát már régebben fölismerték.

Mint a lapok hozták, megmondta 1889-ben Lóczy Lajos, hogy a szegedi bedült rakodó partnak mi a legfőbb baja; az, hogy a Maros egész erejével neki fekszik, — a Tisza fejlődés törvénye ismeretében járatlan politikusok pedig az országházban egyszerűen

geologiai processusnak, a nehézkedés hatásának rótták föl. Ugyanazt mondták tehát, a mit a jeles geolog, de csak határozatlan kifejezéssel jellemezték a tünetet, a melynek annyi közelfekvő oka és foka van. Ennek korrektivuma gyanánt a szegedi új hid alatt és tőle lefelé 130 méternyire, a Stefania sétatér előtt 180, a pénzügyi palota előtt 50 m. hosszúságban 1800 waggon koczkakövet szóratott a folyammérnökség a Tisza sodrába. 1889. évi deczember végéig a kőpartba 19000 köbm. terméskövet épitettek be, a 20-ik ezret jégről hányták a folyóba és mint Hajagos Imre, az épitő munkát ott vezető kir. mérnök mondta, meglátszik a Tisza sodra munkáján ennyi korrektivum hatása a jobb parton.

Jó is volt a magyarság metropolisát igy biztositani és egyidőre talán fog is annyi szilárd kőanyag ellenállást kifejteni a Tisza nyugot felé való törekvésével szemben ott; de hitünk az, hogy hasonló műveletet időnkint a jövőben ismételni kell. Példa rá maga a szegedi vár, melyet a rekonstrukczió alkalmával lebontottak. Ez az Árpádház királyai idején a folyóval szemben biztonságban épült, Zsigmond császár-király felesége, Borbála gyakran farsangolt falai között; a XVI. században újra épült és mint Tinódi Sebestyén énekelte:

Csuda-bölcsen rakták,
Kinek párja nincsen,
Mondják, az országban;

de bizony a Tisza alapjában támadta meg a csodabölcs épitményt és birt vele, 1860-ban már egészen az alapját törte. A sámson-apátfalvi csatorna bogárzói

része 10 km. hosszúságban 1890. áprilisban dült be és a Szárazér szabályzó társulatnak mintegy 50000 frt kárt okozott.

Zenta fölött a régi keleti öblözetet nem épen rég iszapositotta be a Tisza, minek következtében a budsaki félsziget, mely azelőtt bácskai föld volt, most torontáli lett; a város alatt 1889-ben a 93. sz. átmetszésnél 1800 m. hosszú vonalon partsülyedés keletkezett. Ezen alul 1/2 óránnyira volt Bátka falú, melyet Homann térképe (1720—1730) még föltűntet, de ma ott csak téglatörmeléket találni: a falu nagy része már a Tisza medrében van, mely mindig jobbfelé terjed. Azt tartja a nép, hogy Zentánál a Tiszában levő kis sziget alapja azoknak a harczosoknak tetemeiből keletkezett, kik 1699-ben ott az ütközet alkalmával fúltak vizbe. Szekér Joakim 1805-ben, mint mondja, önnön maga személyesen megnézte, midőn Erdélyből Olaszországba útazott.

Torontálban Csóka, Tisza-Szent-Miklós az anyafolyó mellett voltak, ma attól távol keletnek egy hosszú holt-ág mellett vannak. Nagy idők előtt a Tisza ágya Nagy-Kikinda mellett vonult, látni Ludasnál későbbi morotváját, ma pedig Adánál folyik. Visnofszky Sándor, a fölső torontáli ármentesitő társulat segédmérnöke Nagy-Kikindán a humusz-réteg alatt kavicsot látott s azt a Tisza elhagyott medre maradványául tekintette ott mindenki. Kiszáradt folyóágyak vannak Ó-Becse és Basahid, Csurog és Melencze között. Török-Becsén 1885. nyarán az úgynevezett Beregben, a borjasi (96. sz.) átmetszés szélesitése alkalmával 1 1/2 m. mélységben Constans és II. Constantius római császárok korából érmeket találtak egy

urnában, pár lépéssel odább pedig történelem előtti tárgyakra bukkantak, köztük egy őskori vadkecskének megmunkált, de már átkövesült szarvára. Ez utóbbi lelet sokkal mélyebben feküdt, mint a római maradványok és a szarú petrificatiója azt bizonyitja, hogy a Tisza sok századon át rajta keresztül hömpölygeté hullámait.

Ez adatoktól függetlenül Salamon Ferencz azt mondja, hogy Priscusék idejében, az V. században, a Tisza keletibb folyású volt, mint ma, de ágya éjszaknak sem vala annyira elszoritva a Szamostól. Hajdan Kis-Várda még a Tisza jobb partján állott, de már Max Schimek 1788-ban készült térképén meglátszik a várostól nyugotra a keskeny folyómeder, mely azóta anya Tiszává fejlődött, minek folytán Kis-Várda mintegy varázsütésre tiszántúli várossá lett. A 40-es évek kezdete előtt még Fényes Elek is fölpanaszolja, hogy sokat szenved annak a határa a Tisza kiöntéseitől. Hasonló fenyegeti Szegedet a Maros részéről; ha az ott lakó kemény, viz-veszedelem edzette szegedi ember megengedné, a Maros nyugotra téritené a Tiszát a városon felül és azt tiszántúlra varázsolná át szintén, — pedig az Aranka, mely a Marosból Fönlaknál szakad ki és délnyugotnak indulva átfogót képez a Maros-Tisza háromszögében, hasznos leeresztő volt, megakadályozni képes azt, hogy a Maros és Tisza egyesült árjai ne Szeged utczáin keressenek magoknak lefolyást. Hibáztatja is Stefanović, hogy ma az Aranka medrében aranyos repczevetés sárgállik.

Elhagyott folyómedrek, morotvák figyelembe vételével adtak külföldi szakértők véleményt III. Ká-

roly királyunknak egy tiszai csatorna épitése iránt, melynek terve az 1722-iki országgyűlés előtt fordult meg és Dob, Debreczen, Csongrád lettek volna érintő pontjai. Századunk 40-es éveiben készült Beszédes József műszaki támogatása mellett József nádor biztatására a Fehér-Körösből kiszakadó Nádorcsatorna $1^1/_2$ millió frt költséggel. A szatmáriak Vécsey báró érveire hallgatva, Lamm J. mérnök terve szerint, mely szintén útba ejtette a rég elhagyott pályaszakaszokat, úgy kivánták volna vizveszélyeik elháritását eszközölni, hogy a Tisza-Szamos-Krasznából 20000 kbm. vizet az Ér völgyén és a Berettyó Sárrétjén akartak Csongrádig levezetni. Ugyanezen módon tervezett Stefanivić árlevezető csatornát a Szamosból; Szatmártól az Ér völgyére menne az, keresztül metszené alább a Berettyót Nyárád mellett, a Sebes-Köröst Gyéres és Ugra között, a Fekete-Köröst Nagy-Zerindnél, a Fehér-Köröst Kis-Jenőnél, a Marost Hódosnál, a Begát Temesvárnál, a Temest Csákovánál, a Berzavát Denta mellett s a Podporány völgyön áthaladva, a Karas medrébe lépne és úgy érné el a Nera torkolatán keresztül a Dunát.

Remekházy Károly 1888-ban figyelemre méltó tervével alulról kezdené a levezetést szintén régi folyópálya szakaszok fölhasználásával. A Temes folyót Ligettől Podporányon át az Alibunár útba ejtésével a Karas ágyába vezetné, hol a deliblati homoktorlasz, e kiszáradt belső delta akadékoskodása előtt a Tisza torkolata Palánkánál volt; a Marost Paulistól a Bega medrébe, Kis-Csanádnál pedig újra fölelevenitené az Arankát. A Tőz folyót és a Fehér-Köröst bevezetné Pécskánál a Marosba, a Szamost pedig Szatmártól az

Ér medrébe. Végül még csatornát ásatna mindjárt Szegeden alul, mely a Tisza vizeit Valkány, Csenye útba ejtésével Giládnál adná át a föntebb kijelölt Új-Temes csatorna medernek. Jó lenne azonban megtoldani a tervezetet egy tokaji csatornával is, mely a Hortobágyba torkolna és Szabolcs szomjas sikjait látná el nedvességgel.

Olyan helyváltoztató folyó, mint szőke Tiszánk, sok van a földtekén; de azok legtöbbjét részint a százados talajingadozások késztetik erre, mint az éjszaknémetországi folyókat, melyek bár jobbról szedik föl nagyobb mellékvizeiket, mégis a Visztulán kezdve az Emsig valamennyien jobboldali folyószomszédjok egykori medrében járnak s annak torkolatát használják föl lefolyásul. Úgylehet, hogy a Tiszára, mely szerpentináit legerősebben nyugot felé fejleszti, nem csak a Föld tengely forgása hat eltérítő erő gyanánt, hanem a talaj-oscillató is, mert a nagyobbik Magyar-Alföld ma sülyedőben van. De e két erő, daczára hogy a földrotatió következtében keletkező oldalnyomás nem jelentéktelen, mert az a fenékre való nehézkedésnek Babinet számitása szerint az éjszaki féltekén 0·0001 része, karöltve sem hoz létre olyan szemmel látható eredményt, mint az oldalfolyók nyomása.

Olyan folyók sem hiányzanak, melyek a Tiszához hasonlóan mellékvizeik részéről szenvednek nyomást. Igy van a Mississippi nyugot felöl beömlő mellékfolyóival, a San Francis, White, Arkanzasz, Red-Riverrel, melyek támadásainak valóban engedni is látszik, mert a keleti fönsik peremét 15 helyt ostromolja és egész folyása mentén nem szűnik meg balra kitérni. Ezt azonban nem az oldalfolyók munkájának róják

föl ott, mert közhiedelem szerint azok lökését a folyók folyója kellő gyorsasága mellett föl sem veszi: hanem az Egyesület délkeleti részében konstatált százados süllyedés eredményének szokták tulajdonitani. Elő-ázsiában a Tigris folyót hasonlókép ostromolják bal-oldali mellékvizei, a Kis- és Nagy-Zab, az Adhim, a Dijala, a Kershah, a Karun; de a sebes folyású Tigris, mely a keletiek képes beszédében Ritter szerint „olcsó tevehajtó" nevet visel, szintén képes ellensúlyozni mellékfolyói oldalnyomását.

Figyelemre méltók Stefanović nézetei a folyók medre fejlődés törvényéről. Ő a Tisza éjszaknak való nyomulása okát abban ismeri föl, hogy inneneső oldalán olyan rivalis adózója nincs, mely a délfelől jövő Szamos munkásságát paralizálni birná. Azt mondja tovább, hogy a folyóágy fejlődésének iránya az uralkodó szelek csapásirányától is függ; minélfogvást annak kiképződése oly módon esik meg, a mint a vizmeder egy vagy más világtájék felé irányult. A Tisza délnek menő szakaszáról azt állitja, hogy Tokaj és Becse között való vonalán az uralkodó délkeleti szél-áramlatok hatása alatt, mely azt ott 45°, sőt helyenkint 90° szög alatt kapja oldalba, teszi meg nagy görbületeit; Becse és Titel közt ellenben, hol e szélirány a folyómeder hosszában, vizfolyás ellenében halad, teljesen hiányzanak a szerpentinák, minélfogvást ott a folyópályának másnemű alakulásmódra ad szabadságot.

Ez állitással szemben a térképek a Becse és Titel között való folyószakaszt csak oly gazdagnak tűntetik föl görbületekben, mint a Tokajig vagy tovább terjedőt. A szabályozási 95—101. számú, tehát 7 öböl átmetszés itt történt mindössze alig 50 km. hosszú

folyóvölgyön, mint azt Herrich „Tisza átnézeti térkép"-e 1875-ban föltűnteti. Stefanović ezt a magyarországi délkeleti szelet, mely ő szerinte a mellékfolyók részéről, valamint a rotatió törvény hatása alatt munkált mederváltozásoknak segitségül jön, koshavának nevezi; a kirgiz tatárok nyelve jube néven ismeri azt és úgy szól felöle, hogy kivált a napéj egyenlőségek idején 3—4 hétig szokott dühöngni, pl. 1882. őszén szeptember 10—21. közt 12 nap és éjen át dúlt Délmagyarországon. Ezt a budapesti szél megfigyelés csak annyiban igazolja, hogy akkor 13—19. között, tehát 5 nap fújt délkeleti szél, az is csupán $2^1/_2$ átlagos erősséggel, a mekkora ugyan sok változást nem okoz, geologiai faktornak meg épen be nem válik, mert még a 3-mas számmal jelzett erősségű szél is oly mérsékelt légáramlás, mely a fáknak csak gyöngébb galyait mozgatja.

Temesvári, aradi, szegedi, kecskeméti, budapesti megfigyelések nem igazolják azt, hogy Alföldünkön a délkeleti szél uralkodó volna; inkább beválik olyanul az éjszakkeleti, melyet a nép „vak Tamás"-nak nevez, mert a két Tamás (decz. 21—29.) között gyakori és azt mondja felöle, hogy hideg az a Mátra felől. De ha valóban lépnének föl, még pedig dominálo számban és erélylyel nálunk, ezek valóban hatalmas hullámtorlaszokkal ostromolnák a Tisza jobbpartját, magát a medret pedig a bele sodort homoktenger folyton nyugotnak terelné. Ha ez az erő valóban segitségére jönne a mellékfolyók nyugotra ható munkájának, baljóslatú lenne az az Alföldre nézve és végzetes a Tiszára; mert minél inkább kitér az nyugotnak, annál hosszabb lesz az útja és gyöngébb az esése.

Ha a Szamosnak 114 m. magasságban fekvő nulla vizállásától a baziási 63 m. magas nulláig egyenes vonalt húzunk, a viz esése kméterenkint 13 cmétert tenne, a Tisza mai esése azonban csak 81 mm. átlag véve. Minél csekélyebbé válik pedig a folyó esése, annál rohamosabban töltögeti föl medrét és annál kevésbbé fog abban nagy viz alkalmával megférni, — de nyugotra való mind hosszabb kitérésének az is lehet a következése, hogy megszakadozik a viztükre, mint az Amu Derjáé, melynek alsó szakasza részben a karakumi sivatagban hal el. Stefanović azonban nem az egyedüli, ki a szelek hatalmát oly eredményes geologiai tényezőül tekinti; találkozott olyan nézet is, mely a fjord- és riasz-képződést, e mélyen bevágódó keskeny temgeröblök kialakulását szintén hasonló erők, még pedig a délnyugoti uralkodó szelek működésének rótta föl eredményül.

Mivel Tiszánk e fejlődés-processusa, mondhatni betegsége, csaknem egyedül álló tünemény a földtekén és 22000 □ km. kiterjedésűre becsült mellékmocsárainak keletkezés magyarázatául a külföld geografusai elegendőnek tekintetik jelezni általában véve azt, hogy törmelékkel telt ágyába mellékfolyói csak akkor léphetnek be, mikor a tükre alacsony: úgy nem csodálkozhatni azon sem, hogy a Tisza áradásai részéről okozott bajok elháritása végett külföldről behivott szakértők tanulmányaikban gazdagodva térnek ugyan haza, de részünkre oly csalhatatlan recipét irni nem képesek, a melynek alkalmazása különleges fejlődés törvényű Tiszánk életnyilatkozatait kedvezőbb irányba terelhetné; pedig a sokszor sujtott Tiszavölgy létérdekei igazolják legvilágosabban, hogy az árviz ál-

dása átok is lehet ott, a hol azt a természeti jótéteményt kezelni nem tudják.

Ha csak arra gondol a folyók partján lakó ember, hogy ellenök védekezzék, szolgálatába szegődtetni ellenben elmulasztja: akkor csak teher a bőviz, holott áldásul adta a természet, hogy a gazdagság bő forrása legyen az a vele élni tudónak kezében. Cowden Éjszak-Amerikában nemcsak a hatalmaskodó mellékvizek rövidebb levezetését inditványozta a Mississippi áradások ellenszeréül, hanem első sorban azt, hogy a congressus reservoirokat épittessen, hol a földuzzadt ár megvárhatja, mig a békés lefolyás sora rá kerül. A mi hidrografusaink között is elegen foglalkoznak a Tiszára nézve hasonló életképes tervekkel, de szavok a pusztában hangzik el, a töltések emelése ellenben nyakrafőre megy, pedig az nem fogja a Tisza völgye árvizveszélyeit kevesbiteni, sem a Tiszát megakasztani abban, hogy föltartóztathatlanul nyugotra ne törekedjék; ez rá nézve ma vaskényszerrel nyomakodó törvény, melylyel szemben fölebbezés nincs.

Állóvizek. Uszóföldek.

Tavak.

Nem ezer tó hona Magyarország, mint Finnland, de nem is kér az e fajta dicsőségből, mert az álló, pangó vizek csak akkor áldásai valamely földterületnek, ha a kultura czéljaira értékesithető talajnak a közhasználat alól való kivonását eme viztükrök legalább is egyenlő értékű jótéteménynyel, szolgálattal kárpótolják, pl. ha esőraktárak, vagy közlekedési vonalok, vagy haltenyésztő helyek, vagy nádtermő telepek. Ez az utóbbi épület-anyag különben is rohamosan fogy, a mint tenyészet helyeit, a tavakat lecsapolni, vagy legalább összezsugoritani siet a földmüvelés.

Hogy Turócz vármegye valamikor tó volt, erősen tartja a néphit, — azt beszélik, hogy ősrégi időkben a quadok hatalmas királya Trudin, máskép Tutruth nyitott lefolyást a vizeknek a Sztrecsnói szorosban és száritotta föl a két hatalmas hegyláncz közé ékelődött magas medenczét.

Vas vármegye Kuzma kis-község temploma közelében elterülő lapályon, úgy mondja a néprege, tó volt egykor és annak vize minden betegség ellen hasznos; de mikor mellette pörpatvarból keletkezett dulakodásban agyon verte egy ember a saját testvérét, fölhő alakot öltött a tó vize és elszállott Stájerország felé; a medenczéjét szárazan hagyta.

Torda-Aranyosban Túr község a tó mögé épitkezett, de annak ma már száraz a feneke, csak öreg emberek emlékeznek még rá, hogy ott hajdan viz volt. A Kigyóstó 25 év előtt még nádas volt, ma ingovány; Tóhelyt ellenben ma nagyobb a viz, mint volt régen. Torda-Marosban Szováta mellett az Illyés-tó 1875-ben úgy keletkezett, hogy az alatta rejlő meleg források vize megoldotta a sókérget s az 8—10 hold területen leomlott; a tónak átlag 20 m. mély vize 10—60° C. mérséklet között ingadozik; a fölszinen 16—20°, alább 30—40°, de már 3—4 m. mélységben 60°-ig is fölhág a melege, annyi benne az oldott só, hogy a fajsúlya 1·174.

Az 1351 m. magasban terülő gyönyörű Csorbai-tavon csodálkozhatni, mikép maradhat meg 19 hektárnyi területen akkora magasságban, holott a párkányzata mellett néhol 300 méternél nagyobb mélységek tátonganak, a melyeket a vizszintjétől csak nehány m. magas és alig 50 m. széles gát választ el, sőt helyenként ez a párkány is hiányzik, úgyhogy pár lépésnyire a partjától, mint Siegmeth jelzi, vizér csörgedez a csorbai Malom-patak felé s rohan a Poprádba; a tópárkány nyugoti oldalán pedig a Vág legkeletibb forrás csermelye fakad.

Tusnád mellett egy kerekded hegy mocsáros talaját ma is Csukás-tónak nevezi a nép s hagyománya

szerint ott volt régente Sólyomkővár urának a halastava. Ez a tófenék minden nagypéntek éjjelén föltelik s vizében számtalan koronáskigyó fürdik; a kinek bátorsága van belőle ilyenkor meriteni, vizével minden követ aranynyá változtathat.

A Szent-Anna taváról azt mondja a néprege, hogy a hol terül, a vidék ura arra vetemedett dölyfében, hogy a hintaját 12 hajadonnal vonatta, de mikor ostorával a legszebb székely lányra húzott, a kinek Anna volt a neve, rögtön alásülyedt a föld és helyén a Szent-Anna tó vize bugygyant föl.

A csik vármegyei Csomádtetőtől ott terül el keletre lábaink alatt a Szent-Anna tava, szinte meglátszik, mikép fodrozza tündéri szép vizét folyvást a szellő. E fönséges tükör keretét tölcséresen emelkedő fiatal fenyvesek adják s a háttérbe 4—5 hegycsoport tornyosul, egymás hátára, vállára tolakszik, hogy a mesés szépségű tündér képét ők is megláthassák. Délkeletre látszik a Torjai-kénbanlang és a Bálványosvár, a régi pogány magyar világ vadregényes maradványa. Keletre az Erdővidék két hegye emeli büszke homlokát s tekint a tó tükrébe: a Murgo (Morgó) és a Peleska (Piliske), mind a kettő meglehetősen megkopaszodott agglegény, a tó tündére nem is törődik velök sokat.

Udvarhely vármegyében Nagy-Galambfalva erdejében hullámzik a székelyek „tengerszem"-e, a Rák-tó. A hogy a rege mondja, nem volt ott mindig tó, kis lak állott a helyén, Rákné lakott benne egy édes és egy mostoha leányával. A hány kérő oda fölment, mind a mostoha lány után esengett, mert gazdag volt az testi-lelki szépségben, az édes lányra pedig szemet sem vetett senki, mert amannak ellentéte volt. Erre

bosszúságból megfojtotta Rákné a mostoha leányát s annak a szemeiből ömlő könnyektől támadt a tó, melybe elsülyedt a házikó, odaveszett a mostoha és leánya, a megfojtott leány pedig tündér lett, ki följön minden holdtöltén a tó tükrére s aztán eltűnik. Tavaszszal és nyáron kiránduló leánysereg szór virágot a tó tükrére, részvétből és emlékezetül leánytársukra.

Bánffy-Hunyad mellett „feneketlen tó“ van, mivel 60 öles (118 m.) hosszú zsinorra kötött 10 fontos vassúlylyal el nem érték az alját. Alsó-Fehér vármegyében Gyula-Fehérvár déli részén a Tündérek-tava a Királykút közelében terül és helyén a monda szerint egykor Fekete-vár feküdt.

Nem hasonlit tótársaihoz az erdélyrészi Gyilkostó, nem is úgy szülemlett meg, mint a többi, vagy legalább még nem fejlődött oda. A tükre nem tiszta, itt-ott van sikvize, a többit ellepik a belőle kimeredező szürke, vihartörte fenyűtörzsek, béna karokkal, korona nélkül, lombtalan; olyan, mint egy temető, tele hintve fejfákkal. A helyén pompás őserdő virult, a hosszú mély völgyben kis patak sietett a Nagy-Czohárd lábához s azontúl messze idegen országba; de a 30-as években megunta a Nagy-Czohárd hosszú, tétlen nyugalmát, megrázta bozontos fejét, menydörögve hullottak alá hatalmas sziklái és eltorlaszolták a keskeny völgy kijáróját s a kis patak két testvérkéjével addig hordta szorgalmasan a vizét, mig elöntötték közös erővel a völgyet. A bennszorult fenyűk sorvadni kezdettek, lombjuk lehullott, ágaikat megtépdeste a vihar, egy részök egészen viz alá merült, követi majd a többi is és a jövő században már egészen sima tükrös lesz a fiatal Gyilkos-tó.

Krassó-Szörényben a Szemenik-hegység Piatra-Gozna és Pietra-Nedej csúcsai között a nyugoti hegyhajlás kis völgyelésében van a Sasfürdő, kristálytiszta kis tó, mintegy 3 m. átmérővel s fölös vize a Berzavába ömlik le. Szent-Iván napján (jun. 24.) körmenetben zarándokolnak hozzá a románok, mivelhogy a vizét gyógyító hatásúnak tartják. Monda szerint sasok fürösztik benne fiaikat, azért olyan egészségesek és hosszúéletűek azok. Más változat szerint e 6—8° R. hőmérsékletű vizbe Szent-Illés napján (jul. 20.) hétszer mártakoznak bele a búcsúsok, mert csak úgy fejti az ki gyógyító erejét; ha még oly erős is ott fönn a szél, el nem engedik a 7-szeri fördést, mit hogy megtehessenek, minden egyes bebocsátkozás után hatalmas bundákba burkolózva melegitik föl reszkető tagjaikat.

Szintén Krassó-Szörényben van Szászkabánya környékén az Ocubé-tengerszem. Grimm német költő földolgozta a róla szóló népregét, mely szerint a Bé patak melléki ormok egyikén egykoron vár állott, honnan a várúr fia gyakorta járt le a forrásnál vizet merítő lánykához; de egyszer csak megszólalt a harczi riadó, az ifjúnak el kellett menni a törökre és onnan többé meg nem tért. A hűségesen váró leányka könyeiből pedig tengerszem nagyságra duzzadt föl a hegyi kis forrás. Bee volt a leányka neve és az ő szemének (Ocu) nevezték az új hegyi tavat, mely ma is részvevő kegyelet tárgya.

Mint Peschel Oszkár mondja, Inka szemének nevezi a délamerikai indián az Andes hegygerincz fölhőkbe meritkező csúcsai közé szorult kis tavak egyikét másikát. — és csakugyan tengerszemek nélkül vak is volna minden szép hegyvidék, mint Belizár. És igaza van.

Nógrád vármegyében a Bánki-tavat szintén „tengerszem"-nek nevezi a nép, mivelhogy a mélységét megmérni nem birja, a mellett vize állandó, sem nem szaporodik, sem nem fogy. A Diósjenői-tó vize pedig, ha kimerités után 24 óráig áll, szinét, izét vesziti. A márta-nováki Csertó hegytetőn van; a vize sárgás és oly mérges, hogy ha a marha belőle iszik, vagy a benne nőtt sásból harap, azonnal fölpuffad és megdöglik. Nógrád városa határában a Zsum-tó környékén is mérges növények vannak, körülötte veszedelmes a legeltetés.

Időszakos tó a jezerszkói Szepesben, a néphagyomány szerint 80—90 év előtt a feneke kaszálható volt. Liptóban a Lubochnai-tó vize még kövesit is; berétegzi pár óra alatt a vele érintkező tárgyakat úgy, mint a hires carlsbadi.

Jellemzetesebbek az Alföld csekély mélységű álló viztükrei és fogynak is; csak Csongrád város 40573 kataszteri holdas határában is 67 régi tavat ismert a nép és nevez meg. De hegyi mocsárokra sem hiányzik a példa hazánkban.

A Mátrában az Egeden, a csucstól valamivel alább, de még a hegytetőn, több kisebb halom összefutásánál, nádas zúg előttünk; nádas, sás a hegytetőn, tóviz az Eged ormán. Alföldi mocsár a felhők között, épen csak a madarai hiányzanak. A gázló gém, meg a buddogó kócsag ki nem állnák azt a hideg tavat, a melyet hóviz táplál s melynek egyik szegélyzetén, benyomott sziklaöbölben, még juniusban is meglátni a februári összecsapzott havat. Fönn a hegytetőn hó juniusban, lenn a hegy aljában párolgó viz januárban; fönn még nyárban sem, lenn még télen is megszólal a tavak hangos szavú muzsikusa, a béka. A havas tél, meg a

párolgó vizű nyár egymástól alig 2 órányi távolban. (Kemechey.)

Szatmárban Csehi mellett a Pokol-tó egy hegytömeg különböző forrásvizeinek a gyüjtője. Onnan vette a nevét, hogy büdös és mély. Az összefutó vizek sokfélesége teszi nevezetessé; egyfelöl hideg, más oldalról meleg viz tör elő onnan és zúgolódva elegyülnek.

Hideg a meleggel itt helyt viaskodnak
S remény nincs, hogy ezek összebarátkoznak.

Van a Magas-Tátrában Fehér-, Fekete-, Kék-, Sárga-, Vörös-, Zöld-tó. Több kevesebb összefüggés nyoma látszik meg rajtok. A neveiket igen naiv módon magyarázgatják nagyrészt. Például a Zöld-tóét a rézgálicztól, mintha a Rézbányák padjának anyaga szinezné olyanra, vagy a fenekén zöld vizfonál (Conferva fontinalis) tömegest nőne. Fogy a vizök ma is; legerősebb a Zöld-tóé, kezdik is félteni a Tátra eme szépsége eltűnését.

A Márta-könyje kis tó keletkezés mondája úgy szól, hogy zerge-vadászaton szerencsétlenül járt ifjút hasztalan várta Márta, a tátraalji szép pásztorleány, keresésére indult s a Tengerszem-csúcs alatt lelte föl összezúzottan vérbe-fagyban. Ennek láttára

Bújában kővé változott
S kisirt könyűiből
Kerek tavacska lőn.
Forrása nincsen s nem apad ki,
A kőlány minden hajnalon
Friss csöppeket hullat belé,
És tiszta e köny bús özönje,
E kis tavacska: Márta könyje. (Tompa.)

A tátrai Zöld-tó 1787-ben rettenetes sziklaszakadás következtében vagy 200 ölnyire (380 m.) éjszaki irányba lódult, mely katasztrófa sokkal szebbé és nagyobbá tette. A tátrai Tengerszemről még 1827-ben is elfogadták a látogatói, hogy elnevezése csak onnan eredhetett, mely szerint a vize a Baltitengerből földalatti csatornákon oda szorittatva, azon a helyen a sziklafalak között előbugyog. Sydow idejében még elterjedt volt a nép között a monda, hogy nemcsak a Tengerszem, hanem általában minden alpesi tó földalatti összeköttetésben van a tengerrel, mit elegendőkép bebizonyitottnak tartottak úgy, hogy látni is vélték némelyek holmi hajó maradványok és fölszerelések előbukkanását. Tompánál is a Tengerszem rege hasonló alapon áll.

Mármarosban a Hoverla (Ruszki) hegy tengerszeméről Haquette (Neueste Reisen in den Jahren 1791—1793. durch die nördlichen Karpathen. 1794. III. 28), azt irja, hogy ha a hármas határhoz közeledünk, igen terjedelmes tóra akadunk, minek neve Zuriep Ozero. Ezen tó, mely sem lengyel, sem gácsországi térképen nem található, állitólag 150 év előtt keletkezett hegyomlás következtében, úgy mint a hegységekben a legtöbb tó.

A Retyezát fölső czirkuszforma völgyeiben vagy 20 kisebb-nagyobb tengerszem rejlik; de a tófalaik nem oly határozottan fejlődtek ki, mint a Magas-Tátrában a viztükröknél látni. Az előbbre haladott mállás folytán a völgykatlanokból kifolyó tóviz kisebb eséseket alkot, hiányzanak ott a merészebb kaszkádok, melyek a Magas-Tátrát szebbé teszik.

Horvátországban a trakostyáni vár mellett a kis

Cemernica patak, mely a Brezova hegyeiben fakad, kiszélesedve tavat alkot, mely fenyvesek közepette ragyog. Fölötte a Ravnagora komoly fönségében, föntebb a trakostyáni vár erdő ölén áll; a tóról a várra föl gyönyörű kilátás nyilik. Ez a tó élőviz, a Cemernicából növekszik és a Bednyával apad, mely belőle szakad és a bednyai virágos völgyön át a Drávába siet: igy örökké újul és örökké fogy. A XVII. század közepén nagyobb volt, mint ma, mert egykor egészen Lepoglaváig terjedett. Az erdőségek is le a bednyai völgyig ereszkedtek és a Dráva erdeivel összefolytak.

Horvátországban 1895. május közepén a plitviczai tavaktól mintegy 10 km. távolban Plaszki és Jezenicz között a terjedelmes völgykatlanban új tó képződött; a hossza helyenként 50 m. mélység mellett 10 km., kiterjedése pedig a plitviczai tavak legnagyobbját is meghaladja. Nem tudni honnan veszi vizét, vagy hová adja tovább, csak azt hallani, hogy nagy zúgással ravaszlyukba rohan. Nagy csapás a tó keletkezése ott a népre nézve, mert a legjobb szántóföldeit vette el. Öreg emberek emlegetnek néphagyományt, melynek szerinte volt abban a teknőben viz, de mellette szól a talaj geologiai alkotása is. A világos-zöld tiszta viz mélyén láthatók még tűlevelű fákkal benőtt dombok. Szerencse, hogy lakások nem voltak az elboritott völgyben, emberélet veszteségbe is került volna külömben a vizek előtörése, oly heves volt az. Hasonló eset történt Jezerana mellett is egy új tó keletkezésekor.

És milyen tömege az édes viznek fakad a Dunántúl áldott földéből. Háram nagy tó tükrében mosakodnak ott az égi testek. Ott van a vadakban gazdag Velenczei-tó, a titokteljes Fertő-tó s a páratlan Balaton,

melyben a fogas terem s melynek zalai partja regéiről és boráról egyaránt hires, mondja Rákos Viktor.

Ki vannak nyulva a skótok és svájcziak hegyi tavaik bűbája magasztalásában, holott azok egyike sem állja ki bizonyos tekintetben a versenyt a szép „magyar tenger"-rel. A skócziai tavak kicsinyek, szinte tócsák, a helvétországiak pedig alig egyebek, mint folyótágulások, melyek medenczéit a rajtok keresztül ömlő sebes vizek törmelék-hordaléka oly lázas sietséggel és eredményesen töltögeti, hogy hervad a svájczi tavak képe napról-napra: a Balaton ellenben inkább garancziázott szépségben ragyog, sőt rejt azonfölül titokzatos méhében olyan palaeontologiai kincseket, melyek az emlitett két hegyvidék tavaiban hiányzanak.

Kinek a szive nem dobogna hevesebben, midőn először látja meg Lepsényen túl a „magyar tenger"-t? A Balaton-egyesület 1884. pünkösdi zarándok útján német épitők is részt vettek. Ezek elragadtatása érte el a legmagasabb fokot. Odinra esküdtek, hogy magyar tengerünk szépsége egy csöppet sem áll a svábtenger, a Boden-tóé mögött. Igaz, hogy a sváb tenger partján nem is terem meg a kitünő badacsonyi bor, a melynek hatása alatt nem birtak a Balaton szépségeivel betelni. Adam Edmondné pedig igy szól: Reggel érjük a Balaton tavát, a magyar tengert. Nagyzó czim, a melyet elvitathatnának tőle a közép-afrikai és éjszak-amerikai nagy tavak. Ám legyen tenger, mert nem közönséges tó, különben is egy 700 □ kilométernyi tó közel van ahhoz, hogy tenger legyen.

Ha némely tavak viselik a tenger nevet, mint a Kaspi-tenger, Kék-tenger (Araltó), az 1323 □ km. fölületű Holt-tenger, miért ne lehetne magyar tenger a

Balaton, ha csak 525 □ km. terjedésű tükörrel svábtenger nevet élvezhet a Boden-tó? Eitelberger Rudolf bécsi egyetemi tanár azt irta 1866-ban, hogy Tihanyból nézve majd 15 km. szélességben terül a Balaton, keleti partjai alig látszanak, a Bakony elődombjai képezik egyoldalt a keretét; más részről a róna a távol kéklő ködében vész el; azt hinnők tengeröből fekszik a lábunk alatt s más eget lát a szem a habok tükrében.

Szinte különlegességek is egymáshoz viszonyitva a Fertő meg a Balaton. Az első alkalikus, az utóbbi savas hatású ásványviz; lenne khemiai forradalom, ha e két ásványtenger összekeveredne. A Balatonra nézve a nép javaslata különben úgy hangzik, hogy:

„Nem mese a Balatonnak
Bűvölő hatása!
Fürödj bene s reád száll az
Ifjúság varázsa.“

Szelid regényes partok ölében ringó hullámok azok, beláthatatlan gyönyörűség azokat nézni. Ha csöndesen alszik a nagy tó, ha vihar-korbácsoltan haragszik, egyaránt fölséges mindig. Egyik oldalán ábrándos rónatáj, a másikon derült hegyek, amott nádasba rejtőző halásztanyák, itt lugasos szőlők. A tihanyi templom áll s 800 esztendő óta áldják apáturai a népet, a lovagvárak leomlottak s uraik dicsőségét már csak egy-egy csonka-torony, rege és dal hirdeti. Koppány harczairól, a török világról, keresztény vitézségről, magyar hazafiságról beszél itt kő és hant, de a Balaton habjai szelid érzelmekről suttognak.

A Balaton mai helyén hajdan édenkert volt, úgy

regéli a nép, benne ifjú szép hölgy lakott, de hasztalan virult neki erdő, mező, mert hűtelen ifját siratta szüntelen. Kis patak fogta föl a könyei árját és hogy bosszút állhasson a leányka szive szomoritóján, arra kérte a földanyát, adna neki egyszerre nagyon sok vizet. Erre tengeróriás lett a kis csermely, bőszen árasztott el mindent, de mivel a hűtlent el nem érhette, mint ekképen támadt Bataton, ma is tajtékot szór haragjában.

Miként ha régi dühhel
Még ma is üldözné
A hitszegőt, naponként
Kiront a part felé. (Garay J.)

Nála kiesebb vidéke tónak Magyarországon nincs, a Balaton mindenütt szép. Vize tisztább az égnél, Nap és Hold szivesen fürödnek benne; homokja mint a tengeré, hegyeit tűz okádta, árnyas ligetein megpihen a vándor. Évezrek multak, mióta a Balaton alszik, álmából senki föl nem ébreszti. Európa legnagyobb hegyi tava, Magyarország páratlan szépségű tótengere nem tud hozzá méltóan megélénkülni. Nem a tó hibája, mondja a Budapesti Hirlap.

Mióta a 60-as évekbe eszében jutott Fertőnknek, úgy ir Csapodi István, hogy majd csak egészen eltűnjön a Föld szinéről, azt hiszik nem is létezik; pedig a messzire behajózókkal már nem egyszer éreztette haragját, mikor úgy néha-néha vihar korbácsol a hátán sós hullámokat. Hiányzott a soproni hegyek kilátása keretéből a viztükör. El lehet menni az egykori Fertőpartra, a kiszáradt tó medrében csak a messzeségben csillámlott viz; sziksót izzadt a Nap melegétől a szikkadó föld, másutt meg az egykor vizboritotta terüle-

tek földmivelése hajtott hasznot a földes uraságoknak és bérlőknek, kik birtokba vették akárcsak örök időkre s majorokat épitettek oda. Megváltozott minden, mióta a Fertő újjá született.

1871-ben azt irta Berecz Antal „Természet“ czimű folyóirat 129 lap, hogy a tó maholnap eléri régi vizállását, belöle 1·3—1·6 m. hiányzik. Medre 1865. augusztustól 1870. deczember végéig száraz volt, ez idő alatt nemcsak hogy művelés alá vették, de szilárd épületek is keletkeztek rajta. Ilyen volt Albrecht főherczeg birtokán a 100 lelket számláló Új-Mexikó. E gyarmatok ma úsznak, az épületeknek csupán a cserépfödelei vöröslenek ki a habokból, melyek 200.000 hold megművelhető földet újra elnyeltek. A tó megtelése 1870. szeptemberben kezdődött, ama roppant vizmennyiség folytán, melylyel a Rába Eszterházától Mosonyon át Győrig és innen Csornán át Vitnyédig végtelen viztükörré változtatta a tájat.

Ezt az értesitést a 176. lap úgy módositja, hogy a Fertőnek csak mélyebb részein van viz, az elboritott területek 2000—3000 holdat tesznek és Esterházy herczeg birtokai; vannak ugyan az Oedenburger Anzeiger szerint vizben álló épületek, de Új-Mexikót nem fenyegeti és a tó újabb megtelése 1871. januárban vette kezdetét, még pedig a Hanyság kiöntése folytán; különben is a tó korántsem oly nagy, mint általánosan vélik.

1876-ban már csónakkal kezdették járni és régi ágyát 7 esztendő leforgása alatt foglalta vissza. A hosszas apadás idején nagy haszonnal művelték bár a fenekét, de mivel költséges beruházásokat tettek, a viz visszatérése jelentékeny károkat okozott. Ruszt

határa körül ismét vizhullámok játszadoznak. A sivatagok büszke királyát, az oroszlánt meg lehet fékezni, de a vizet nem. A viz daczos kényúr, minél szűkebb börtönbe szoritják, annál több kedvteléssel töri szét börtöne zárait, előtör égből, földből, szétfújja az ember műveit, mint akár a kártyavárat.

A soproni hegyek minden pontjáról kinálkozó pompás kilátásnak egyik legérdekesebb része lett az egész keleti oldalt elfoglaló tengerszerű vizfölület, mely a szemhatár szélén az ég boltjával olvad össze. Kitárul ott a Balatonnál jóval szélesebb, bár rövidebb Fertőnek széle, hossza, beláthatatlan tükre, mely egészen sajátszerű, más tavakétól teljesen elütő tekintetű. A tó képe összealkotásában két ellentmondó a fővonás; egyrészt a végtelenség fogalma, mert jelentékeny szélessége miatt tulsó lankás partjai nem láthatók, másrészt meg csekély mélységre vall az a számtalan kisebb-nagyobb kiterjedésű nádas, mely az áttekinthető résen festői perspektiva szerint helyezkedik el egymás között és egymás mögött.

Messze becsalogatják e látszólagos kis kerek s nagyobb elnyuló szigetek a csónakot, mig oda ér, hogy a mosonyi partokig zavartalanul terülő tiszta vizháton járathatja végig szemét. A Fertő nádasai már a történet előtti világ emberére is hivogató hatással voltak, a Fertőre menekült s czölöpökre épitette házát, megannyi vizi favárat. A tó déli partján, mintegy 500 lépésnyire a szélétől, 1876-ban agyagcserepek, állatcsontok és kőfejsze töredékek hevertek szerte szét a fenekén, közöttük gabona zúzó és ülőkő, mind kőkori lelet.

S a tó vize sós, kesernyés izű, szinte úgy meg-

áztatja a bőrt, mintha lúgban mosnák meg, iszapja élénken megvörösiti. A Fertőnek tulsó partja nem hiában olvad össze a szemhatáron az ég boltjával; valóban a világ végén van, mert rajta túl a Hany terül el. Ott van az ősi khaosz, a mint az alkotó kezeiből kikerült. Nyugot felé éger erdő sötétlik, Chernel István „Öreg eger"-je. Éjszakra végtelenül terül a mértföldekre menő zsombékos, tőzeges, bozótos nádas, mely nyáron csupán a vizi madaraknak s ragadozóknak, meg a szarvasfalkának a birodalma.

Ember csak a téli fagy idején járhatja meg. Nyáron belevész a vakmerő a süppedő föld alatt megnyiló feneketlenségbe. Egyedül a pákásznak éles és gyakorlatban izmosodott megfigyelő képessége vezet biztosra a láp és nádság birodalmában, csalhatatlan iránytűjét a nádsűrűség alakjában leli föl. Félelmes érzést költ a kebelben a Fertő megalkotatlan világa. A legkultiváltabb országrészben, legnagyobb őstermékenységű mezőség szomszédságában van az embert nem uraló ősi föld, fölötte kisértetekként látszanak el messze a Fertő mögül a Lajta hegység ködbe vesző halovány körvonalai.

Szinte időszakos tónak válik be a Fertő, melynek talán fenékforrásai sincsenek. Keletkezése regéjét elmondja Tanárky Mihály 1814-ben, midőn a Fertő tavat bőven irja le az akkori ismeretek foka szerint. Hasonló módon ismertetik Szepesházy és Thiele 1827-ben (Merkwürdigkeiten des Königreiches Ungarn I. 187—189). Ezt a munkát 1833-ban I. C. v. Thiele örökösei „Das Königreich Ungarn" czimű vállalatuk V—VI. kötetévé tették változatlanul, de új czimlappal.

Mondják, a Fertő hajdan sokkal kisebb volt s a

nyugoti partján Feketeváros, Czokula, Ruszt és Medgyes között 6 helység létezett, melyeket a terjeszkedő tó árjai söpörték el a Föld szinéről, de még 1360 táján megvoltak. Ezt az áradást mások előbbre, II. Endre királyunk korába (1205—1235.) teszik. Windisch és Korabinszky 14 helységet emlegetnek, melyek a monda szerint ott állottak hajdan, a hol most a Fertő hullámai terülnek el, közöttük volt Jókút községe is.

Hogy a Fertő medre a római időkben száraz volt, bizonyitják a fenekén talált római és későbbi korú sirok, sőt valóságos temetők; ugyanez áll a Hanyságról, hol római telepek oly helyeken voltak, melyeket később századokon át viz járt. A Föld sóstavairól szóltában megemlékezik Zimmermann a Fertőről is és azt mondja felőle, hogy vizében a konyhasón kivül sok egyéb anyag is van föloldva, mint pl. kénsavas és szénsavas natron, keserű föld és egyebek, s undoritóvá teszik a sóját. Baer szerint nálunk évenkint 15000 mázsa szénsavas natront gyüjtenek, melynek lelőhelye egyebek között a Fertő környéke is, hol Plinius szerint már a régi rómaiak is szedtek szódát.

A Fertő név sűrűn előjön okmánytárainkban a XI. század óta. Szól róla Toepler Károly a Magyar orvosok és természetvizsgálók soproni nagygyűlésén 1847-ben. Bővebben fejtegeti Ortvay Tivadar 1882-ben. Thirring Gusztáv a Földrajzi Közlemények 1886. IX. füzetében s a Pallas nagy Lexikonában. (VII. köt.) Bella Lajos az Osztrák- s Magyar-Monarchia irásban és képben, Magyarország IV. kötetében, Sopron vármegye rajza keretében. Viztükre ingadozásait összeállitja Swarowsky a bécsi egyetem geographusainak egyesületében 1886-ban. Hessel József pedig a Századok 1897. évfolyamában.

Ki volt száradva a tó 1693—1738. évek között, újra kezdett telni 1741-ben, 1768—1772 között gyorsabban. Mint Sopron város levéltára adatai igazolják, 1830. táján 2 m. mély volt; de midőn a Lajta folyó bele tévedt, föltelt erősen. Nagyon kiapadt 1836-ban, találtak is a fenekébe mélyen gyökerezett, 1 m. átmérető fatörzs maradványokat, melyek kifejlődéséhez legalább 100 vizmentes esztendő kellett. 1853-ban ismét bő volt a vize. Tükörmagassága 1855-ig meglehetősen állandó volt, de ekkor sülyedni kezdett, 1865-re kiszáradt teljesen. Mosony meg Sopron vármegyék testvéri osztozást vittek végbe medenczéjén, de a beleépitett Mexikó telepnek „Megszökő“ nevet adott a nép, midőn a viz újra visszatért. 1887-ben ismét kiszáradott úgy, hogy benne fürödni s a tükrén csónakázni nem lehetett. 1895. nyarától kezdve ismét úgy föltelt, hogy a partja Ruszthoz csak 10 percznyire volt; szokatlanul magas volt akkor a Balaton is.

Jellemzi a Fertőt a jégveszte. Ezt a szót úgy magyarázza Bella Lajos, hogy tél végén, mikor fölszakad a pánczélja és keményen fúj az éjszaki szél, a jégtáblák nagy erővel nyomulnak a déli parthoz, iszapot, sarat, nádat, homokot, követ tolnak föl, mig végleg meg nem akadnak. E jégveszte képezi egy-egy zátony alapját, melyet melegebb időkben is folyton gyarapit az éjszaki szél. A Fertő tükrén bóra számba megy az éjszaki szél ereje, az $1^1/_2$ m. magas nádat végig fekteti a dühösen hullámzó, piszkosan habzó, bömbölő viztömeg, mindent megragad és mérgesen vet ki a partra. Analogiája a krimi Sapra tengernek a magyar Fertő.

Dunántúli állóviz a Tatai-tó is, melynek 25 hold

fölületű tükre lebocsátható a Dunába, csak a közepén marad meg a mély árokban valamennyi. A tó a rómaiak munkája, a közel hegyek vizét itt gyűjtötték föl, a meleg forrás meg a vár alatt a tó fenekén csak szaporitja és messze fölületen megolvasztja a képződő jeget. E tó vizéről az a rege él, hogy midőn Mátyás király fürdőjét ott épitették, azt mondta a tatai biró, hogy nem ér az a viz egy fabatkát sem, ő tudja, mert tatai, — az épitő bécsi pallér ellenben bizonykodott, hogy az a mindenség legjobb vize. A király úgy döntötte el a pörpatvart, hogy a tatai birót mindennapi 2 itcze tóviz ivásra itélte, a bécsi pallért meg jó borral vendégeltette meg. Salamon Ferencz ezt a tavat a régi rómaiaktól Lacus Felicisnek nevezett tóval azonositja, mely az Itinerarium Antonini szerint Azao-tól (Süttő falu ma) 18 mértföldnyire volt.

A hol ma a Palicsi-tó rengeti tengernyi vizét, 1740-ben még homokos legelő volt, de utóbb „az itt ásott számos kútnak vize, mondja Fényes Elek, föladván magát, azt egészen elboritotta s belőle tavat formált“. Körülete 1781-ben 8800 öl (16·709 km.) volt, a szélessége 400—600 öl (760—1140 m.). Ez igazán alföldi jellemű tónak, a Palitynak a leirásában Klein Mihály Kovács Károly mérnökre hivatkozik; Bél Mátyás úgymond, bizonyosan nem hagyta volna figyelmen kivül, ha nagy munkáját Magyarországról befejezheti vala.

E tó, melynek körülete 3 német mértföld, mond Klein, fél óránnyira van Szabadkától, mélysége 9—12 m., feneke tiszta és kemény, partjai 2—3 m. magas merőlegesen állnak a tüköre fölött. Körülötte a talaj alkali sókban gazdag, belőlük Klein jegeczeket készitett magának. Vize ideggyönge betegeknél csodálatos hatású,

de fövénykórban szenvedők is lelnek vizében enyhületet. Legalkalmasabb fürdőzési időszak a julius—augusztus legmelegebb napjai; minél hevesebben tűzi a nap a tó tükrét, annál inkább oldódnak ásványi alkotó részei, melyek vizének sajátságos belső meleget kölcsönöznek és hivatkozik ezek elmondásában a Pressburger Zeitung 87. számára 1777-ből. Torontálban Melencze mellett a 6 □ km. fölületű Ruszanda sóstó száraz és szeles időben vastag só kivirágzással boritja el a környéket és annak az összetétele különbözik többi székes tavaink termelvényétől.

Arad vármegyében a Rovina-tó majd úgy keletkezett, mint a palicsi. Beszédes mérnök 1837-ben csatornát ásatott ott és munkásai oly bő vizérre bukkantak, hogy elöntötte az az egész lapost; de mivel a megelőző télen nagy tábla kivágott fatörzsek rekedtek ott, azok bizarr alakja azt a mondát adja a nép ajkára, hogy a tóban mesés tengeri szörnyek úszkálnak. (Kárpátegyesületi Évkönyv 1885. 26.)

1730-iki mérések szerint az Ecsedi-láp hossza 7 mf. (52 km.) volt, szélessége 4—5 mf. (30—36 km.), a kiterjedése 31 □ mf. (170 □ km.); ma azonban alig 4 □ mf. (22 □ km.), de még most is őszszel és tavaszszal, midőn spongyaszerű nádas talaját, ingoványait a Kraszna vize és a földárja átitatják, megemeli a földagadt viz a láp rétegeit. Ekkor mutatja be régi alakját, sajátságos életével és mozgásával.

A Quarnero vize villódzását Balogh Pál irja le: A ringó hullámok villó fényjátéka bohókás versenyre hivja ki a csillagos eget. A foszforizáló vizkúpok csillagot szórnak saját örvényeikbe. Az aláhullott hideg szikra átpattog a szomszéd hullámra, az odább adja,

mig végig nem czikázott az egész Ádrián. Olykor egész hegylánczolatak, a bérczek világának hig torzitásai nőnek ki a vizből, hogy ismét alásülyedjenek a forgatagba. Akárhány vizormon habkorona imitálja a hókoronát, de azután pillanat alatt roskad össze, maga alá temetve a kisebb hullám halmazokat Mikor ilyen kupola harsogva omlik be, körülötte a szomszédos vizek összecsapódása olyan hangot ad, mintha kaczagna a tenger. A démoni játékot ellensúlyozza ott fönn a nyugodt szelid nyári éj ege.

Nincs is olyan leirható természeti jelenség, akár vizen, akár szárazon, a melyből nagyszabásút szép hazánk fölmutatni ne tudna, — csak szem kell hozzá, a mely meglássa.

Vándorlápok.

Világszerte előforduló természeti őstünemény az, hogy csekély mélységű állóvizek szélén az ezerféle vizi növény élő és korhadó gyökerei egymásba fonódnak, a szél rájok földet borit, s azon első településül mohák jelennek meg s őket más apró növénység, fű követi. Olykor messze benől az új telep a tó csöndes tükrén és inog, libeg a talaja a vizelemen, kivált ha a tófölület fodrosodik. Ha pedig nagyobb szél erejének sikerül őt nevelő dajkája kebléről, a partról leszakitani, befelé úsznak, mint az eltévedt kacsafiókák. Ezek a mesebeli vándor lápok, úszó szigetek. És ezek tüneménye sem ismeretlen a hazánkban, noha már a legnagyobb részök létalapját elvette a talajkultura,

mely a viz uralma alul minden fölszabadítható talajdarabot önhasznára törekszik vetés alá igázni, hóditani.

A Tudományos Gyüjtemény annak alkalmából, hogy az 1839-ik évi Társalkodóban a vladimiri orosz újság értesitése után mint valami kiváló természeti különlegességet látott fölemlittetni az oroszországi Tehéntavon egy úszó szigetet, mely 9—10 holdnyi kiterjedésü fölületén magas és vastag fenyüfákat nevel: jónak látja jelezni, hogy van (ma már csak volt) Esztergom megye párkányi járásában Kis-Ujfalu és Kőhid-Gyarmat között Újfalu, Gyiva és Sárkány helységek, meg az aradi puszta határán egy 11·43 km. hosszú ingoványos, kákás, nádas, posványos tó, mely a Koltánál Komárom megyében eredő csúzkürti patak meggyülemlett vizeiből jön létre. E tó kiterjedése 794 hold.

Bél Mátyás megfigyelése szerint 1731-ben e tavon 3 úszó sziget volt; de azon a földképen, melyet Görög Demeter 1803-ban Jazyg György rajza után adott ki, 5 látható. Neveik voltak: Mátésziget, Házakszege, Ludaktója, az utóbbi szigeten azonban 1819-ben már észrevehető volt, hogy háromból egyesült. Ezeket a szél a tó egyik oldaláról a másikra sodorta vagy pedig a partoktól 40—60 m. távolságban uszkáltak. Valamennyinek kopott volt a széle részint az egymáshoz, részint a partokhoz való ütközések miatt. A déli szél a kisújfalusi sekély vizre hajtotta őket, az éjszaki pedig a köbölkúti mélyebbre, a hol szabadabban mozoghattak.

A rajtok termő csáté egész casus belli volt a kisújfalusi és köbölkúti gazdák között, mert a mit jó hiszemben az egyik fél lekaszált, fölgyüjtött, azt a másik meg hasonló jó hiszemben behordta. E szigete-

ken fű, nád, káka, sás stb. bőven termett, de bokrok és fák nem nőttek rajtok a talaj csekély vastagsága miatt, miért a rajtok dolgozó munkás terhe alatt ingadoztak, s a kaszások hosszú póznákkal biztositották magukat a beszakadás veszélye ellen. Ha esetleg épen munkaközben történt a megindulása valamelyiknek és rajta asszonyok is voltak, esett rivás és jajgatás. Midőn 1819—1826. között a Pálffy uradalom igazgatója lecsapoltatta a tavat, szökőkút gyanánt szoritották ki az úszó szigetek terhökkel magok alul a vizet.

Fényes geografiája szerint Nógrád vármegyében a diósjenői határban is van egy 171 m. hosszú, 57 m. széles tó, melynek közepén náddal benőtt szigetecske indul meg vizáradáskor vagy ha nagy szél fúj és máshelyt állapodik meg. Mocsáry szerint 1780—1830. között 4 izben vándorolt ez. Gömörben a Mohos hegyen ingó, semlyékes láp van. Azt tartja felőle a néphiedelem, hogy hirtelen keletkezett ingó bajnok fűvel, kákával takarva és 6 fehér tulkot nyelt el, marakodó testvérek osztályos részét, a melyen előbb megegyezni nem birtak. Úgy elnyelte az ingó láp, hogy a szarvaik alig látszottak ki.

Ha éjjel mély zúgást hallat a hegyoldal,
A minőt egyedül a földön fekvő hall,
Mond a pásztor: meghal rövid nap valaki,
S osztály lesz . . . bömbölnek a Mohos tulkai.
(Tompa.)

A Szernye mocsárnak is volt úszó szigete, úgy beszélik Nagy-Bereg és Dercsén csikászai. Isten erdeje volt a neve, vándorlápja pompás tölgyerdő volt és ha a koronájába bele akadt a szél, vitte az erdőt hol

egyik, hol másik falu felé; a mely mellett megállapodott, az szedhette a száraz galyat, vágta a fáját. Azért volt Isten szigete.

A Balaton mellett Szilason volt valaha úszó láp. Mint a Hármas Kistükör mondja, 1850-ben meg Pomogynál kezdődött a Fertő mellett a Hanyságban levő úszó ingoványon vesszőből és földből készült ama hosszú töltés vagy ingóhid, mely Eszterházáig Sopron vármegyébe nyult át.

A Fertő mocsárairól irja dr. Csapodi István, hogy a buja növénység nemzedékei ott korhadnak el rétegenkint, rajtok fakad az új tenyészet s az eltemetkező maradványok tőzeggé korhadva, vizen ingó talajjá fonódnak. A rajtok álló erdők fölszine emelkedik és sülyed a viz állása szerint; beszélnek úszó erdőcskékről is, melyek a helyöket változtatják. Ma már a Duna-Dráva találkozó pontjára vonultak vissza úszó szigeteink, a hol a kultura keze őket még el nem érte. Ott látott Rudolf, volt koronaörökösünk ilyeneket Apatinon alul, midőn madárgyüjteménye kiegészitése végett azon az ősi természetű vizi tájon vadászott.

Ezek és ilyenek adtak alkalmat népünknek a vándorlápokról szóló magyar mythologiai vonatkozásokra, melyek egyikét Tompa Mihály költőnk csodaszép „regéi"-ben dolgozta föl. A néprege szerint ugyanis a nádasnak királya a leánya megmentése végett parancsolta a haboknak, hogy az ő palotájának, a tavi szigetnek aljazatát mossák el és csak annyit hagyjanak meg, a mennyin a növénység gyökere megfogódzhat, hogy hintázva lebegjen a sziget a viztükrön, mint a partoktól elszabadult ladik, mit a szél határról-határra hajt.

S midőn a tóvizen rendet, kaszásokat
Elviszen és velök gyorsan tovább halad:
A tündér vándorol ott a habok fölött,
Mig más tavas vidék határinál kiköt. (Tompa.)

Csodálatos is a vizen úszó sziget, holott folyóvizen a szigetek képezik az álló, mozdulatlan elemet. Vagy ki venné betű szerint Adam Edmondné szavait a budapesti Margitszigetről, midőn igy szól: Olyan a sziget, mintha úsznék, ha a Duna hullámzik; vagy horgonyt vetve aludnék, mikor a folyam csöndes.

Erdélyrészben a zsögöd-csikszeredai tőzegtelep közepén fölfakadó dúsvizű forrás sem egyéb, mint a kristálytiszta viztömeg fölött lebegő tőzegrétegen keletkezett rés. A gyöppel boritott tőzegréteg közvetlen a forrás nyilása körül a vizen lebeg és oly nagyszerű ingoványt képez, melyhez hasonló kevés akadhat. Úgy járunk rajta, mondja Primics György, mint egy kifeszitett ponyván, lábunk alatt minden lépésre nagy mélyedés támad, viz fakad föl a tőzegen át és félelmesen inog körülöttünk minden; azt hiszi az ember, hogy menthetetlenül beszakad, pedig a legnehezebb ember is veszély nélkül elérheti a vizen nyugvó tőzegrétegen a forrás nyilt vizét. E tőzegtelep (úszósziget) területe a katonai térkép méretei szerint számitva, körülbelül 1·3 □ km., a vastagsága középütt 2 métert is meghalad, szélein 40—50 cm.

A Szent-Annató kristálytükrű tószemeinek vidrafű és moh szőtte pereme oly tömött, oly szivós, hogy bátran ráállhatni, vagy rajta végig lehet feküdni; csak a büdük süppedő ingoványába nem léphet ember és állat, mert nyomban elvész alatta a föld s a halál

torka nyilik ott. Bátran gázolhat a sudar sások és füvek rengetegében, azok erős taraczkja és zsombékja meg sem inog a lépés nyomában, noha vizmély fölött úszik.

A Nagy-Csomád közelében van Erdélyrészben a Mohos lápmező apró tócsákkal; valamikor tükörtó lehetett, mig be nem folyta a hinár, el nem lepte az iszalag, folyton vastagodó kérget vonva föléje, melyben végre gyökeret vert az erdei fenyű, — közbenközben megmaradt még az ingovány s rálépni veszélyes, mert alatta mély láp rejlik. Ugyanarról más értesités ekkép szól: A Mohostó 50—60 méternyivel fekszik magasabban, mint a Szent-Anna tava. Tükrét legnagyobbrészt elokkupálták vizi növények, sőt közéjök cserjék, fák is nőttek, hogy talán megmutassák a mai nemzedéknek, minők voltak a svajczi tavak őskori czölöpépületei. A Mohostó fái és cserjéi elmondhatják, hogy túltettek Velenczén is, valóságos vizi államot alakitanak, minőről eddig nem tud a történelem.

Ilyen vándorlápok alatt, ha állandóan partra verődtek, vagy egyébütt megfeneklettek, eshetik meg az a szokatlan tünemény, hogy a mocsár ég.

1718-ról irja Czegei Vass László, hogy sok helyeken az fáknak és nádaknak gyökerei meggyuladva a föld alatt úgy leégtek, hogy azután is sok hetek mulva láttatott az föld avagy az földben levő gyökér égni.

Igy szól a Magyar Kurir 1794-ben: A nagy szárazság miatt, mond, sok tók s mocsáros helyek megégtek Beregvármegyében; a debreczeni tavat meg sem lehetett oltalmazni, melynek hossza csaknem 7 mf. Az elégett helyen 2 ember magasságra is le lehet dugni a hamuban a rudat. Mármarosban is Remete és Técső

között ilyenforma, de kisebb tó gyúlt meg és most is ég. Nagy szárazságban kisül a Hany, bőven termi a kitűnő szénát, de ekkor gyakor hany-égések teszik veszedelmessé. Ilyenkor feléje menni nem lehet, a mélységben messzire harapózik a parázstűz, ott süpped bele a járó-kelő, a hol nem is sejti.

A Magyar Hirmondó 1782-ben három mocsárégési esetről értesit.

Sopronból, kisasszony havának 20. napján. Vagy két héttől fogva ezen a mi vidékünkön, Sopronhoz másfél órányi földön, Bozza nevű faluhoz közel levő réten a föld szűntelen ég. Eleinte csak szokás szerint való gőzölgésnek tartatott, de mióta az emberek közelebbről megtekintették (tegnap innen seregenként mentenek ki annak nézésére), azóta bizonyosan elhitették magokkal, hogy valóságos kénköves szagú égés, mely mind tovább-tovább terjed, minden hozzáérő éghető szert meggyujtott és sem az eddig volt esőzés által, sem az odahordott sok vizzel el nem oltathatott. Azt tudom, hogy az az egész vidék merő turfa (szurkos hant) földből áll, melyet könnyű volt embereknek is meggyujtaniok. Miben legyen e dolog, mai napon magam meg fogom vizsgálni.

Ugyanonnan kisasszony havának 22-dik napján. Az égő föld Szt.-András határán Bozza felé egy-egy réten a Fertőhöz mintegy 200 ölnyire vagyon és csupa turfából áll. Meggyuladása még Szt.-János napja tájban az ökrész gyermekek által lett s azóta szüntelen ég. Nem emlékezik pedig arról senki azon a tájon, hogy valaha a Fertő melléke eképen meggyuladott volna. Tehát legfőképen az idei nagy hévség lehet az oka, hogy a rárakott tűz annyira beharapódzott. Az égő

helynek hossza 14, szélessége pedig 10 vagy 12 öl. Ez a hely most csupa hamu, mely 3 lábnyomnyira egymás fölött fekszik. Az alja állandó, de oly igen meghevült, hogy a bot vége, melyet bedugtunk, 10 szekunda alatt úgyannyira megmelegült tőle, hogy senki azt kezébe nem foghatta. Egy minuta alatt pedig égni is kezdett, akárhol dugtuk legyen bele. Az utitársaim közül egyik az ösvényről, mely az összetapodott hamun közepett elmegyen, mind a két lábaival bele csúszván, azonnal nagy melegséget érzett a talpain. Minthogy a zöldelőfele (fölső része) tágan vagyon rajta, tehát alul az égés mind tovább harapóz s azonnal füstöl és gőzölög, mihelyt fölül valami lyukra talál. Melyet mi eképen tapasztaltunk, hogy az égő helytől 2 ölnyi messzeségre a fölső fűtermő földet fölástuk és azontúl füstöt láttunk ott fölmenni. Ez okra nézve a bozzaiak az ő határokon szinte vizig érő mély árkot és töltést csináltak, hogy az égés hozzájok el ne terjedjen. A hamuban mésszé égett nagy göröngyöket (darab földet) találtunk. Az égő hely környéke szűntelen füstöl és hovatovább nagyobb kezd lenni. A szaga fölötte igen büdös és nem annyira kénkő, mint szurok szagához hasonlit.

A mult nyári szárazság fogta okozni, hogy Pozsony vármegyében is Szent-György városa határán az az iszapos hantföld, mely Sárnak neveztetik és a lefolyó patakokból szokott áradni, ezelőtt egynehány hetekkel meggyuladott s most is füstölög. Tótországból hirül jött, hogy Pozsega vármegyében Eminovecz nevű falu határán a föld ismét meggyúlt s jó darab időtől fogva szűntelen gőzölög. Minek okáért a királyi helytartótanács rendeléséből Piller és Mitterbacher Lajos

professzor uraimék Budáról a dolog mivoltának közelebbről való megvizsgáltatása végett oda mentenek. Ugyanazon megnevezett vármegyéből való tudósitások valamely e tájékbeli égő hegyről tesznek emlékezetet, mely tűzokádó hegyek módjára néha tüzet fecskendez. A megemlitett faluban gyulladás is támadott a földből följövő tűz miatt, úgy hogy házak is égtek már meg.

A „Hazai s Külföldi Tudósitások 1834. második félesztendő“ czimű lap is értesit mocsárégésről, a Marczal mellékéről, névszerint Kemenesaljáról október 1-sőjén. Az idén uralkodó rettenetes szárazság egyik tüneménye nálunk a berkek, hanyok, nádasok és folyami mocsáraljak meggyulladása és égése. Névszerint megjegyezhetni ezt a Marczalról, mely országunk földleirásában is csavargó folyásáról, iszapos áradásairól és sok nádasairól emlékezetes, melyről szokás mondani „a Marczal ég.“ Kiszáradván az idén s járhatatlanok levén minden vizei és zsombékos hanyságai, részint a mezőn őrizö pajkos cselédek, részint gondolatlan gazdák által jó czélból, de rossz következéssel meggyujtatott. A tűz előre nem látható nagy erőre kapott s most már szörnyen elharapódzott a kipárolgott folyam mentében. Egész nyaratszaka lángol s pislog éjjel nappal. Füstje mértföldekre látszó nagy gomolyokban emelkedik az egekbe, szerte hordatik a szelek által a Marczal melléki helységekre, melyeket ahhoz képest, mint a szél csapja és kavarogtatja, sokszor rémületes sűrűséggel s bűzzel borit el, úgy hogy a lakosok (eleinte főkép) ijedve futkostak ide s tova, vélvén, nem más gyulladás-e az a helységben?

Vidékünk lakosi e szörnyű tünemény óta az életre megkivántató legelső elemben, a tiszta levegőben szük-

séget látnak s nem győznek óvakodni e gonosz füstnek ablakokon, ajtókon a szobákba hatásától, annál kevésbbé pedig, mivel a tűz gátolhatatlanul elhatalmazott s hatalmazik. Egész örvények s kútak égtek be a földbe. Aztán aláedzette magát a zsombékoknak s az egész hanynak; belekapott néhutt az erdőkbe is, melyeknek gyökereit, a föld szine alatt lappangólag terjedve, összeégeti, miglen fölfelé hat s a legszebb élőfákat szövétnekként látja lobogni a szomorú tulajdonos. Hozzá közeliteni nem tanácsos, mert nem tudhatni, hol sülyed alá az ember lába zsarátnok örvénybe még ott is, a hol ennek a föld szinén semmi jelensége. Már-már szinte magokat a falukat is fenyegeti fölpörköléssel. Gátak és árkok ellene hiába vettetnek, mert részint alant nagy mélységben harapódzik, részint a szél szállitja által minden gáton. Szóval olthatatlan mérges nagy tűz ez, melynek gyökeres kioltatását nem egy jó esőtől, hanem egyedül a Marczal minden árvizeinek megérkezésétől remélhetni.

Az időnkint égő tőzegtelepek is úszó szigetek, vándorlápok voltak; mig meg nem feneklettek és közeiket ki nem töltötte a mindenütt térkereső, térfoglaló növénység; és egyéni önállóságuk föladásával szaporitották a haza szilárdan álló földét, azt a helyhez kötött drága rögöt, mely nemzetünk részére e haza keretén belül a megélhetés, boldogulás föltételeit megadja.

Munkás vizeink.

Magyarországon nem pihent el az ős anyatermészet, dolgozik szünetlen és fáradhatatlanul ifjú erővel. Nem elégszik be azzal, hogy földalatti vegyműhelye termékeit a vizforrások révén felszinre hozza: sőt állandó működésben tart mélységi vizeket s azokkal részint időszakiasan előtörő munkát végeztet, részint vájó vagy épitő foglalkozást szab ki részökre, hogy e szép haza arczulatát folyton folyvást módositsa. Ilyen természeti tünemények fölsorolása is alkotó elem a honismertetésben.

Panaszt emel a „Biharország“ útirajzok irója, hogy irodalmunkban a kalugyeri időszakos forrás eléggé ismertetve nincsen. Csak részben van igazsága, mert a róla szóló néphitet följegyezte már Csaplovits. Nem emlitik ugyan Kis és Sartori, de már dr. Schmiedl körülményesen irta le. Bővebben ismerteti Vásárhelyi János a Tudományos Gyüjteményben 1822-ben. Átveszik tőle a Hasznos Mulatságok. Ugyanott ir felőle

Medve József 1823-ban. Szintén a Tudományos Gyüjteményben 1830-ban van róla a következő czimű dolgozat: Gorove László: A nagyváradi deák püspökségnek vaskói uradalmához tartozó Kalugyer helység határában fekvő dagadó forrás és tájékának, úgyszinte Nagy-Váradtól odáig telt útazásnak leirása.

Figyelemre méltó Pesty Frigyes: Magyarország helynevei 1888-ban a következő: „Zwuk-forrás a Momahegy tövében, Kalugyer biharvármegyei község határában. Ez a forrás azon tulajdonsággal bir, hogy minden 5 percz múlva nagy zuhatagban tör ki 2 lábnyi (63 cm.) terjedelemben, folyása 2 perczig tart, mire ismét megszűnik. Vize kristálytisztaságán kivül még igen jóizű is és a babonás oláhok közül bénák és betegek ide járnak pünkösd idején százanként, háromszori fürdés végett, fölgyógyulást remélve bajaikból. E dagadozó vizforrás a legnagyobb vadonságban, bükkös erdőben esik és a nagy-váradi róm. kath. püspök birtokához tartozik.“ Nem az Izbuk-e ez, a hogy a kalugyeri dagadót a helyszinén nevezik?

Resicza szomszédságában, Krassó-Szörényvármegyében, a szép dománi völgy időszaki forrása 24 óra alatt dagad és apad, de 15—17° R. meleg a vize; tükre magasságának ingadozása 2—3 deczimétert tesz, legalacsonyabb vizállása hajnalban van, legmagasabb esti 6 óra tájt, minden 2—3 másodperczben buborékok emelkednek benne, legtöbb nappal 10—3 óra között. Oravicza és Csiklova között a Roll-hegy meredek oldalához a Kalugra görög keleti kápolna épült; a benne buzogó két forrás egyike az oltár vizszükségletét födözi, a másik a szenteltviz tartóét; a kápolna előtt terülő terraszon szökőkút és több forrás van, e

források mind időszakiak, egyszerre veszitik és együtt nyerik vissza vizöket perczenként követő időközökben.

Brassó mellett időszakos forrás számba megy a Gespreng nevű, mely gyakorta nedves években is kiszárad, de 7 év alatt okvetlen előtör nagy zúgással.

Kovásznán a Pokolsár, mondja Orbán Balázs, tombolva fölfakadó vulkáni forrás, mely helyét változtatva, gyakran az egész fölületet elboritással fenyegető kitódulásban hánykódik s oly erővel meriti ki mederürét, hogy minden évben több száz szekér kővel tömik meg, mely tölteléket mint valami szikla-faló szörnyeteg vesz be vészesen tomboló torkába; néha oly bőségben rohan föl, hogy az egész piaczot elboritja. Ilyenkor gőzoszlopok emelkednek ki, mázsás köveket lök magasra s végre midőn háborgó hullámzása lecsillapult, oly tátongó tölcsér marad ott, hogy alig birják betölteni. Szinte vulkáni kráter ez, melynek a belseje 1887. júniusban is szokatlanul háborgott, 300 szekér követ szórtak bele s mégis 4 m. mély iszap és kátrány hullámokat hány. Vizével szobáik falát meszelik az asszonyok és dicsérik javas hatását a poloskák ellen.

Időszakosnak mondogatják a borsodi Bükk-hegység Imókő forrását, mely szeszélyes alakulatú szikla-falból nagy erővel tör elő ember-derék vastagságú nyiláson s nyomban félkör alakú, több méter magas vizesést alkot. Időszakiasság hirében azért áll, hogy csak május—júniusban oly hatalmas, meg ha bő az esőzés a hegységben; nagyobb szárazságban teljesen is elapad. Turisták beszélik, hogy Abauj-Torna vármegyében, Jószafőn, van a Kalugyeri Izbukhoz részben hasonló forrás, mely időszakonként önt ki, de önmagába visszatér.

Sziliczétől délkeletre a Lófej-völgy időszakos forrása 24 óra alatt egyszer dagad, közel 4 óra hosszant folyik a vize, de majd egy méternyire szökik föl. A néprege szerint lófejű sárkány itta föl a vidék minden vizét, hogy annyi sem maradt, a mivel egy gyermeket megkeresztelhetett volna a pap, miért büntetésből rászakadt a kőszikla, ott kinlódik, de az elnyelt vizet vissza kell adnia, — csakugyan

Déltájban megindul mindennap a
Viz rejtekéből s zúgva hull alá,
És csöndesen van ismét másnapig.
Belőle, mint a monda szól,
A sárkány fújja a vizet. (Tompa.)

Klein Mihály 1778-ban azt irja felőle, hogy olyan savanyúvizes kút, melynek hol elfogy, hol ismét fölszaporodik a vize.

A ránk-füredi savanyúviz forrást 1875-ben fúrás tette tulajdonkép időszakossá Abauj-Tornában. A vize 400 m. mélyből ma 11—13 órás közökben 10, 15, olykor 20 m. magasra szökik és oszlopa ezernyi sugárra foszladozva hull vissza 8 szögletűre épitett medenczéjébe. A látványa mindig fölséges, káprázatos, holdfénynél tündéri. Egy szökkenése vagy $1^1/_2$ ezer hektoliter vizet hoz föl, mely 14 fokról 21 meleg fokra enyhül és súrlódásával vezető vas-csővét mágnessé változtatja. Mivel kezdetben kitörési időszaka 20 órás volt s az már majd felényi időre zsugorodott, azt hiszik, hogy apránként majd beszűnik időszakos volta.

Wernher Sáros vára előtt mérges vizű forrást emleget, mely halált hoz a madarak és egyébb állatokra, ha belekóstolnak; azt mondja tovább felőle,

hogy holdtöltén megárad, holdfogytán elapad s az utolsó negyedben egészen eltűnik.

Dr. Kornhuber Trencsén vármegyében, a Rajeczi hegységben tesz említést időszakos vizforrásról.

A gyönyörű Sztraczenai völgyben az 1142 m. magas Hollókő (Havran) keleti lejtőjén 926 m. magasban van nevezetes időszaki forrás, melynek órákon át száraz a fenékhomokja. Egyszerre nedvesedni kezd s nagy erővel tör ki belőle kristálytiszta viz akkora mennyiségben, hogy malom-kerék hajtására volna elegendő; körülbelül 35 perczig tart a folyása, azután megszűnik s a mélyedésben maradt vize visszaszorul a Föld gyomrába. Erre a forrás ismét órákon át pihen, hogy új erőt szerezzen a kitörésre. Az árkába vastábla van illesztve és egy ráütő kalapács ad jelt, hogy a viz kitör, másfél óráig tart a folyása, azután elcsöndesül. Dr. Szontágh Miklós a „természet váltólázá"-nak nevezi. Azt mondják, hogy esős időben két óránként bugyog föl, de száraz időjáráskor napokig sem jelenik meg. Behatóan foglalkozik vele a Kárpátegyesület évkönyvében dr. Pelech József.

Baranyában időszaki, de egyuttal időjárást is jósló források az orrfűi és az abaligeti, melyek majd buzognak, majd pihennek, kivált eső előtt nagy zúgással bőven omlanak, de egyszerre meglassúdnak, mihelyt az eső megered, — mintha a légnyomás változó hatása alatt állnának. Dunántúl a hévizi tófenék erős forrásainak munkája folytán időnkint annyira fölszaporodik a viz alatt a hatalmas rétegű korpaszerű iszap, hogy föltölti a kifolyását is; de ilyenkor 10—15 bivalyt bocsátanak bele s velök az egész tavat, főleg pedig a kifolyását tipratják le.

Erdélyrészben a parajdi fürdőtől 15 percznyi távolságra van a Csiga-hegy, a szivárvány minden színében tündöklő szikladomb; csillogó anyagát az alatta buzogó sósforrás rakta le, ugyanez szaporitja óráról-órára a domb tömegét. A fürdővendégek virágszálakat, bokrétákat, kosarakat tesznek a csepegés alá s azokat kemény kéreggel vonja be a vízből kiválakozó arragonit. A hegyoldal mentében fakadó sós források mind ilyen kéregképző tulajdonságúak; vizökből a mészcarbonát sárga, kékes-fehér, szederjes, kékes-zöld, szürke, hagyma-zöld szinű arragonit-kéreg alakjában válik ki.

Csiszolva a korondi forráskő nagyon szép és bátran versenyezhet a karlsbadi Sprudel üledékével, melyet az élelmes csehek apró disztárgyakká csiszolnak s a fürdőlátogatóknak jó pénzért adnak el. Beszterce-Naszódban a szent-györgyi égvényes sós savanyú források között van olyan, a mely kövesit; mésztufából fölbuzogó vizei vasas tartalmúak. A borszéki források a Borpatak mellett csaknem 2 km. hosszú, összefüggő mészkőtömeget hordtak össze, melyet csak egy helyütt oszt meg szálban álló csillámpala kőzet. Czebe mellett Hunyadban, a balvanyesti bányatorkolatnál, mésztuff dombon 25° C. mérsékletű kérgező forrás fakad s abból éghető gázokat tartalmazó légbuborékok szállnak föl.

A szklenói (Bars) forrásokról modja Teleki Domokos gróf, hogy azok vize „bizonyos kőnemnek részecskéivel terhes, melyek mind a csőben, mind a feredőkben levő padokon megülnek és azokat kőhártyával behúzzák; ez a kőhártya pedig darázskőnek lenni ösmertetik. Azon domb oldalában, melyből a források erednek, hasonló darázskőből formált természe-

tes lyuk, vagy üreg van, melyet izzasztó lyuknak neveznek."

Csánk, Bori és Dalmad mellett, Hont vármegyében, olyan 80 m. magas mészdombokat találni, melyeket források épitettek föl, mint valami fiók-geizirek, csakhogy nem kovából, mint Izlandban. A „honti szakadás" nevű hegyrészlet oldalában vagy 30 m. magasból zuhog le egy forrás vize, a melynek fenekén megkövesült faleveleket és egyéb növényi részeket találni. Darafőzőnek (Grützkocher) nevez a nép egy forrást Tátra-Füreden, mert e különben kevés szénsavat tartalmazó, kellemes izű forrásviz olyan erővel tódul elő, hogy tölcséridomú medenczéje gránit törmelékeinek apróbb szemcséit folyton földobálja és elejti. A gánóczi völgy szénsavas meszet hordozó forrásai vulkánszerű alakra épitettek kúpokat. Olyan közöttök a Hradek (várhegy) nevű fehérdomb is, mely még nemrég megvolt, mig az anyagát épitkezésekre apránként el nem hordották. T. Bongars utazása már 1585-ben emliti, hogy a Szepességben Svábócztól $^1/_4$ mértföldnyire három hatalmasan fölbugyogó forrást látott (a filiczi, kissóczi, svábóczi, szentandrási savanyúvizek), melyek vize később kővé változik; azon kövekből ő is szedett, némelyik lágy és puha, a másik többé-kevésbbé kemény volt.

Crantz 1663-ban irja, hogy Liptó-Szent-Ivánfalva mellett olyan forrás is van, mely a fát kővé változtatja; hasonló forrás van, úgymond, Szent-Andrásfalvánál, egy másik hiresebb Szent-Márton temploma mellett s ez a Szepességben a többi között a legnevezetesebb. A Magyar és Erdélyi Chronica (1663.) azt irja Liptóról, hogy Szent-Ivánfalva mellett is van for-

rás, mely a fát kővé változtatja, hasonló viz a szent-andrási; még hiresebb az, mely Szent-Márton temploma mellett buzog s ez a Szepességben a többi között a legnevezetesebb.

A sivabradai meszes vizből, mint egy régi leirás beszéli, a hogy a földből előbuzog, likacsos kő lesz és mivel az igen szilárd alkotású: a helység lakói házfalak épitésére használják, — ezért szokták tréfásan mondani, hogy ők vizből épitett házakban laknak. Klein Mihály könyve is emleget Szepesváralján vizet 1778-ban, a mely kővé változik. Lévától is Felső-Palojtáig számos kerek, 5—10 m. magas mészdombocska van, mindegyiknek a tetején egy-egy forrás bugyog. A dombok akkora magasságot érnek el, a mennyire a viz felszökhet; azután más kifolyást keres magának s új dombot épit. A százdi patak mentén dél felé szaporodnak a travertin dombok, most a magyarádi malomnál van az utolsó. Az ottani forrás hőmérséke 29° C.

Ama szarukő-breccia, mely a Gellért-hegy déli oldalát boritja, egykor itt működött kovasav tartalmú forrásnak fönnmaradt emléke, de a mely a mostani meleg forrástól már távolabb esik. A Nógrád vármegyében, Csesztve helységben található ehető föld, külsejéről itélve, úgy látszik vizből, ülepedett le s valószinű, hogy a helyén valamikor mészben bővelkedő savanyú viz volt, a mennyiben az anyagában talált apró górcsővi mészpát-kristályok csakis efféléből eredhettek.

Vannak szines patakjaink is. Csegezen, Torda-Aranyosban a Fehér-patak vize néha tejszinű lesz, ő tudja, hol szedik föl forrásai a fehér ásványos része-

ket. A borsodi Halomvár közelében eredő Sebesvíznek az a különös tulajdonsága, hogy pár hétig minden 24 órában lilaszines lesz a habja s háborút jósol belőle a nép.

Nagybányán, Szatmárban a Kereszthegyből szivárgó vörös vizről úgy tartja a néprege, hogy ott rég eltemetődött bányászok vérétől nyeri szinét. Hasonló rege szól Abauj-Tornában Telkibánya mellett a Kánya hegyből eredő Verespatakról, ott a besülyedt bánya 300 munkást szoritott a sziklák alá, a kik a kiadó érczereket csak szombat délután vájták, mert félnapi munka elég volt egy heti kereset beszerzésére, — de akkor ész nélkül dolgoztak, miért a bányatündér megharagudott és kapzsiságuk, meg 6-odfél napi lomhaságukért büntette úgy.

Czegei Vass László 1724-ben emlékezik meg „az Sajó vizének veressen való folyásá"-ról Erdélyrészben. A Fekete-Árva folyó onnan kapja névadó sötét szinét, hogy tőzeg-rétegeken folyik át. Erdélyben Málnáson a hevesen föltörő viz szénsava olyan szürkés iszapot tol föl, mint a kovásznai iszapvulkán, a Pokolsár kivet; egy másik szénsavas viz még az Olt tükrét is forrongó, bugyogó mozgásba hozza.

Biharban is jeles a Véres-patak, melyről 1790-ben a Magyar Kurir eképen ir: „A sályi malmokat hajtó patak vize a Lator nevezetű malmon fölül, azaz az eredetin, ahol ott kijön a kősziklából a viz, vérré változott, azaz a vérhez hasonlóvá lett; úgy hogy a malmokat viz helyett vér látszatott hajtani. Több izben és tovább másfél órán át az egész falun végig folyt, melyből palaczkokra meritgettek, hanem idővel, mint a legkékebb posztó, olyanra változott annak szine. Né-

melyek kóstolták is, hanem ize igen keserű volt. Ezen történet olyan igaz, mint a napfény és mivel ezen ritka és rendkivül való történetet Dargai Márton, Burkus János, Iványi Ferencz vatai hiteles lakosok szemükkel látták, bizonyságot tehetnek róla annak, a ki nem hiszi, ezek velem együtt jelen voltanak és szemlélték."

Munkás vizeink a búvó patakok, melyeket egy-egy ravaszlyuk nyel be, de ismét napvilágra törnek odább. Vannak a budai hegyekben búvó vizek, melyek a föld alatt csörögnek, állitólag melegek és ásványos tartalmúak. A belső Bakonynak magas hegyek közé ékelt völgye a Bálványos, a melynek éjszaki végén égnek meredő csupasz mészkő-sziklák öléből fakad a Vadviz, mely egy helyütt a föld alatt bujkálva, másutt ismét előtörve, hangosan esik le az útjában álló kőpadról és táplálja a belőle alakult Tündértó kristálytiszta vizét, mely nem árad, sem nem apad, mert fölöslege a föld alatt zúgva megy el és alább riszáló fűrészeket, kelepelő malmokat hajt. (Tanos Pál.) Borostyánkőn, Pozsony vármegyében is van eltűnő patak.

„Földalatti folyó a selmeczi bányákban. Úgy látszik, hogy a viz a föld gyomrában is sok helyen úgy összevegyül, valamint a föld szinén és ott folyókat s nagy patakokat csinál. A selmeczi bányákban, melyek oly mélységen vagynak, hogy annyira még semmi más bányák nem hatottak a föld kerekségén (!); ugyanis némely helyeken már 400 bányász ölnyi a mélység, melyben a 14-ik század óta mindegyre dolgoznak. Itt az egyik üregben világosan hallja az ember a sebesen folyó viznek a zuhogását, mely a bányától csak egy kőszikla vastagságnyira vagyon, úgy, hogy ha vigyá-

zatlanságból ezen vékony közfalat általtörték volna, Selmecznek minden bányái menthetetlenül vizzel borittattak volna el.“

Zuberecz mellett a Sztuetena patak $^1/_2$ km. hosszú útat végez a föld alatt Árva vármegyében; vizeit a Rohács csúcs alatt fekvő tavakból szedi és midőn a föld alól barlangszerű mészkő-üregből tör elő, a vize hőmérséklete nyáron sem emelhedik többre 2° R.-nél.

A Zvadliva hegy tetején kis havasi rét közepéről bő forrás fakad s annak a vize eltűnik a sziklák alá, csak a Stamberg oldalában tör elő ismét. A liptói havasokban a Béla patak is eltünedező viz; a mint a szmrecsányi tóból kifolyt, a görgeteg alá búvik és zuhatagokat alkotva jön elő a Kriván és Ticha hegyek közén.

Viviranje néven ismeri a nép Liptó vármegyében azt a föld alatt járó folyót, melyről a Turisták Lapja szól a Deménfalvi völgyben. E Liptó vármegyei viznek egy része a föld alá búvik és hosszú bujdosás után tör elő ismét 10 m. szélességben; mielőtt a szabadba érne, 8—10 m. magasról zuhan alá a föld gyomrában, — látni ugyan nem lehet, mert a sziklafalak teljesen elfödik szem elől, de hallani a kisérteties zúgást olyan közelről, mintha társzekerek robognának végig óriási deszkahidon; messziről hallva pedig olyan, mint a közeledő vészes orkán moraja; 4—5 száz m. hosszú útat tesz meg a föld alatt.

Eltűnő viz Liptóban a Prószéki patak is, mely Borove község mellett tölcsérszerű mélyedésbe téved, a Svoreczbe és csak 2 km. távolban tör elő ismét több szádából sik területen, a kis-olaszi vasútállomástól könnyen megtekinthető. Az Alacsony-Tátrában, a

Toczistye szurdokban van búvó patak, mely az Okno sziklánál bukkan elő a Gyömbér hegy vidékén. Maga a Sztraczena völgy is onnan vette szláv nevét, hogy a Gölnicz vize benne egy helyt hirtelen elvész a mészkőben és csak jóval alább bukkan ismét fölszinre. Ilyen benne a Florensenfen, ilyen a János-magasi búvó patak már Dobsina határában. Branyiszkónál a Vielka-Szvinszka patak hegy alá búvik az Ördöglyukban és a túloldalon Korotnok fölött jön ki, azonosságát bedobott kacsák igazolták. A Magas-Tátra Pisana patakja szintén földalatti útrészletet tesz meg, de némileg lehűlt hőmérséklettel kerül újból fölszinre. Resicza közelében, Krassó-Szörényben a stirniki cseppköves barlangnak van búvó patakja, mely locsogva folytatja útját a hegy alatt 50—70 cm. széles, 20 cm. mély mederben; vize kissé kesernyés, elég tiszta s a külsőnél 2—3°-kal alacsonyabb a hőmérséklete.

Krassó-Szörény vármegyében, Oravicza mellett a Panur völgyének kis patakja útját tömör sziklák állják el, elhagyja tehát a fölszint, a mélységekben keres magának s talál útat s egy órai bolyongás után a Ploppa-barlangnál tör elő. A Kazán-szoros fölső bejáratánál a balparti hegység egyik barlangjának, a Punyikovának van búvó patakja, mely egy órai útat a föld alatt vájt üregben végez. Körülbelül ugyanaz lesz, a melyről úgy szólnak, hogy a Skukarmare egyik folyója, a Pojnikova elbúvik a föld alá és alig pár lépésnyire a Duna szélétől bukkan ismét fölszinre, hogy napvilágon lépjen be a Dunába.

Az erdélyrészi magyar haza is gazdag búvó patakokban. Egy ilyen Nagy-Küküllő vármegyében van Héviz falu fölső végén, a Darázskő szikla közelében.

Toroczkó és Torda hegyei között a Búvópatak onnan nyerte nevét, hogy Toroczkónál eltűnik a Dora hegy alá és csak 1½ órányi úthosszúság után kerül ismét napfényre a Vonkák völgyében egy magas kőszál oldalán. Ez tulajdonképen a kis-ponori patak, mely rejtekében jól meggyarapodott vizét az Aranyosba viszi. Szeben vármegyében az Alsó-Száraz-Tömös egyike hazánk nevezetesebb búvó patakjainak, mond Téglás István; medre a Bauplatz nevű rét közelében részben szárazon áll, azért nevezik Száraz-Tömösnek, csak hóolvadáskor, meg nagyobb esőzések alkalmával használja napvilágon való ágyát, máskor földalatti titkos útain bolyong.

Hunyad vármegyében, Ponorics falu mellett, tölcsér nyeli be a hegyekről lerohanó esővizet, látni, mint kezd forogni a benne úszó falevél és avar s mint vesz el az őrvénylő vizzel együtt, jóval odább pedig a ponor-ohabai barlang útján Fegyer körül jut ismét fölszinre.

Hunyadvármegyében, Ponor falu mellett van egy földalatti patak kapuja, melyen át jéghideg kristályviz zuhogva siet a szabadba. A ki nem fél a hideg víztől (7·5°), a magas boltivek alá bemehet 80 m. távolságig bátran a térdig érő patakban, a gyönyörű vizeséshez, a meddig a barlang, kivált déli időben világos; az ezen belül való földalatti titkos birodalomba behatolni azonban nem enged a munka nagy mestere és birtokosa, a viz. Alsó-Fehér vármegyében, a Csáklyai-kő tetejétől délre, a sziklafal párkányához hajló rövid lejtőn 6 m. átmérőjű, kerekded tölcsérszerű sziklaüreg tátong, a bedobott kő előbb dörömböl, utóbb mintha lövöldözne, végre mint valami vizesés hangja, úgy

hallszik; a nép hite szerint az üreg vize innen egy mértföldnyire mint friss forrás fakad föl a Gáldi völgyben.

Kolozs vármegyében az Oncsásza térség egyike azoknak a helyeknek, mond Primics György, a minőket a természet csak ritka jókedvében alkot. Területén kisebb-nagyobb csésze alakú mélyedések (ravaszlyukak, dolinák) vannak, közepe táján kristálytiszta forrás fakad, mely keleti irányban a Búvópatak (Ponor) főforrás ága felé medret vájt magának, de mielőtt azzal egyesülne, a föld alá merül, hogy lejebb a mélyen bemosott patak oldalfalából ismét előtörjön. A hegység innenső részében, Biharban is van búvó patak; rég hitték a ponoriak, hogy a mely csermelyt az ő barlangjok elnyel, az a csarnóházába megy át. Be is igazolódott ez 1886-ban, midőn a ponori pap 3 boglya szénáját áthordta a földalatti vizár a csarnóházi barlangba.

A Bucses havason nyilik a Jalomicza barlang, benne a hátsó szűkebb részében jéghideg vizű patak tör elő, de még a barlangban tűnik el a kőtörmelék között. Rogozsel falu mellett, a Vlegyásza hegységen, a Székely-Ópatak nevű viz fűrészmalmot hajt eredeténél, azután eltűnik és 2 órányi távolban kerül ismét fölszinre.

Eltűnő viz a Vargyas patak a Hargitában; szűk völgye alján sokszor elbúvik, csak a csattogó lármája árulja el, hogy közelben van. A Málnás hegy alatt is elvész egy része a sziklák közé, a túloldalon ellenben sárosan, zavarosan tör elő, — az a hely Vizkelet nevet is kapott. Azt mondják, hogy a homoród-almási barlangba elbúvó Tolvaj patak is nem más, mint a Vargyas.

Oláhfalun fölül, a Nagy-havas délnyugoti oldalának egyik csermelye rövid futás után eltűnik a sziklák alá, de csakhamar előbukkan teljesen. A Vlegyásza keleti oldalán a Galbina patak játszik búvósdit.

Ogulin vára mellett, a Gjulni Ponor nevű szakadékban tűnik el a Dobra patak; e szakadásból egy barlang száda nyilik s elvezet a vár és egész Ogulin alatt, de csak száraz időben járható be. A Lika folyó Livopolje falunál tűnik el nagy morajjal és földalatti úton keresi föl a tengert. A krbava-likai zöld barlang (Zelena pecsina) búvó patakok vizeinek a gyüjtője, de nem minden esztendőben, — miért időszakosnak is beválik. 1782-ben két évre terjedő vizáradásnak lett okozója a Krbava fönsikon; miatta befalazták a nyilását, de időnként mégis csak kitör az ár rajta, mely ellenállhatatlan nyomást onnan nyer, hogy némely föld alatt járó csermely útat téveszt s a zöld barlangba nyomul be és a zirknitzi időszakoshoz hasonló tavat teremt, elveszi hosszú időre a szegény népnek leghasználhatóbb földjeit.

Horvátországban, a Dretullia csermely játszik búvósdit. Föld alatt való járásra példa Ogulin mellett a Kis-Dobra patak is, mely ott elbúvik és 5 km. hosszú út után Popiszlo közelében bukkan újra fölszinre. A Quarneronak sok a viz alól előnyomuló édesvizű forrása, jelenlétöket kivált esőzések után árulják el, midőn szennyes sárga agyagot bőven hoznak föl a tenger fölszinére egyes pontokon. Ika és Abbazia közelében akkora erővel törnek föl ilyen földalatti vizek, hogy itt-ott a tenger tükrét megduzzasztják. Argostoli tenger patakjai sincsenek már egyedül a földtekén. Pokoltorkának nevezték el 1886-ban Abbazia mellett a

tengerpart egyik veszedelmes pontján akkor azt az újra fölfödözött barlangot, melybe a tenger vize, mint jókora hegyi patak zuhog alá és vizét a föld gyomrába veszti el.

Fiumében, a papirgyár közelében van a Zwir forrás. Ez voltaképen a rövid folyású, de bővizű Fiumára forrása, egyike a Karszt csodáinak; állitólag 90 m. mélységű. Némelyek szerint a távoleső Zirknitzi tó elbújt vize tör benne elő. Egész legendák kapcsolódnak a meredek sziklafal alatt előbukkanó földalatti folyóhoz, mely állandóan 10·5° C. hőmérsékletű. Bőséges és tiszta vize a mint előbukkan, azonnal malmokat hajt s csakhamar a magasabbról érkező és nyaranta sokszor kiapadó Recsinába szakad. Voltaképen csak ennek a vize viseli a Fiumára nevet.

Dalmácziában, Raguzától éjszakra, Knezicza közelében, kopár sziklák alján oly bő vizzel tör elő az Ombla (Umbla, Rjeka, hajdan Orion) folyócska, hogy mindjárt nehány malmot hajt. Hossza mindössze 4 km., szélessége azonban 120—140 m. s egész mentén hajózható. A raguzai lokálpatriotizmus igy zeng róla:

Danubio et Nilo non vilior Ombla fuisset,
Si modo progressus posset habere suos.

(Nem volna csekélyebb az Ombla a Dunánál és a Nilusnál, ha odább folytathatná az útját.) E folyó valószinűleg a Trebinjcsiczából nyerte vizét, melynek előbb egyik része Poljiczánál, Ragusától nehány mértföldnyire éjszakra a sziklák alá búvik, később pedig Stagnótól éjszakkeletre egy üregben egészen eltűnik. (Dr. Havass Rezső.)

Félig ismeri Magyarországot, a ki elhiszi, hogy mivel vulkánjaink elpihentek, glecsereink elapadtak, itt geologiai értelemben egész a megállapodottságig kialakult már a talaj és az ismeretes kedvező viszonyok között táplálja a szerves életet, mely keblén létének örül. Küzdöttek itt a természeterők a közelmultban is, nem nyugosznak teljesen ma sem, csak a talajkultura külső máza takar el némelyeket.

Csodakútak hazánkban.

Nomád erkölcsök utóhangja a magyarnál a kútak iránt táplált tisztelet, ősi hazája pusztáiról hozta magával; tanúskodnak is róla eleget régi okmányaink, királyi adomány levelek, határigazító kiadványok, adásvételi szerződések, a hol jelzőkül kútak szerepelnek. Számos példáját lelni ennek Ortvay T. Magyarország régi vizrajza a XIII. század végeig. I. II. kötet 1882. czimű munkájában, valamint Pesty Frigyes Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben I. 1888. czímiratú művében. Réső Ensel Sándor is fölsorol nehányat „A helynevek magyarázója I—IV. A—D. 1861—1893." füzeteiben. Sipos Orbán: A biharmegyei helynevek 1889-ben. Az a füzet pedig, mely a zemplénmegyei községnevek átmagyarositása tervével foglalkozik Zemplénben, Mislyina falu nevét azon az alapon óhajtja Hidegkút vagy Kutas-ra változtatni, mivel hogy a nevezett község

pecsétén kővel kirakott kút van. Veszprém neve egykor Weissbrunn is volt.

Próbát teszünk történeti emlékű kútnevek fölsorolásával együtt olyan helynevek összeállításával, a melyeket kút jelző különböztet meg; valamennyinél azonban ki nem mutatható már ma biztosan a megye, hol az emlékekben fönmaradt névnek megfelelő hazai földrajzi objektum létezett.

Albertföldi-kút (Puteus juxta terram Alberti) Tolna. — Ali-kútja. (Alibunár) Torontál. — Alma-kút (Alma kuth) Zala (2). Alsó-kút (Also-cut) Pozsony, Székes-Fejér. — Apa-kút Kolozs. — Arany-kút Kolozs, Komárom, Nógrád, Veszprém. — Attila-kútja Sopron. — Áldó-kút (Aldo cuth, Áldou cuth) — Alsó-kút.

Bagala (puteus) Zala. — Bagun (puteus) Borsod. — Baj-kút Bács-Bodrog. — Barátok-kútja Csik. — Basa-kútja Gömör. — Bas-kút Bács-Bodrog. — Bán-kút Arad. — Bán-kútja Sáros. — Bárány-kút Nagy-Küküllő. — Becho-kútja (Becho-kútya) Nyitra. — Beleg-Kutas Somogy. — Belus Studeniche (puteus comitis Mixe) Bars, Nyitra. — Bernát-kút Székes-Fejér. — Berweni (Breweni) puteus Zágráb. — Bessenyők-kútja (Bissenorum puteus) Heves. — Béla-kút (Sacer fons) Győr, Pest. — Bélpoklosok kútja (Leprosorum puteus) Sopron, Veszprém. — Bika-kút (Biqua-cut, Bigna-cut) Székes-Fejér. — Birych (puteus) Vas. — Blinski-kút Zágráb. — Bodor-kút Maros-Vásárhely. — Bohó-kút Bereg. — Bor-kút (Bor-cuth, Bur-kuth) Mármaros, Nagy-Küküllő, Sáros (2), Szatmár, Szolnok-Doboka. — Botuandj (Hotuandi) puteus. Hol? — Bőszörmény-kút Pest. — Brack (puteus) Horvát-Slavonország. — Butura-kútja Torda-Aranyos. — Búcsú-kút

(Buchu puteus) Baranya. — Büdös-kút Borsod, Sopron, Zala (2). — Bükkös-kút Bars. — Bűzös-kút (Byzus-kuth). Hol?

Cheyd (puteus) Hont. — Csaba-kút Heves. — Csaba-kútja (Chaba-kuta) Baranya. — Csata-kútfő (Chata-kutfeu) Tolna. — Csatornás-kút (Czatornas-cut) Visegrád. — Császár-kút Szeben. — Csegőr-kútja (Cheguer-kuta) Bihar. — Cseh-kút Zala. — Cser-kút Baranya, Nógrád. — Csete-kút Háromszék, Udvarhely. — Csé-kút Veszprém. — Csorda-kút Székes-Fejér. — Csörgő-kút Nagy-küküllő. — Cyker (puteus) Nyitra. — Czege-kúta Heves.

Detrik-kútja (Detrich kuta) Pozsega. — Dirsididi (Dirzidi, Dirlidj) puteus. Hol? — Disznó-kút (Gyznoukwth) Sopron. — Draguán völgyi-kút (Draguani vallis puteus) Zágráb.

Egun (puteus) Belovár-Kőrös. — Engelsbrunn (Kisfalud) Temes. — Ents-kút Nagy-Kőrös. — Édeskút Zala. — Éltető-kút = Barátok-kútja. — Érkávás Szilágy.

Falu-kútja (Falu-Kuta) Pozsony. — Farkas-kút Bihar (2), Moson. — Fehér-kút Hont (2). — Feketekút Sáros. — Ferencz-kút Tolna. — Forgács-kút Kolozs. — Fűs-kút Temes. — Fűz-kút Kolozs.

Garan-kút Zala. — Gágó-kút Háromszék. — Geréb-kútja Háromszék. — Giró-kuta Szilágy. — Gyalakuta Hunyad, Maros-Torda. — Gyertyán-kút Veszprém. — Gyilkos-kút Torda-Aranyos. — Gyula-kútja (Jula-kuta) Bihar. — Gyűrűs-kút (Gyrus-kut) Székes-Fejér.

Halapna (puteus) Pozsega. — Három-kút Heves, Pest. — Hárs-kút Abauj-Torna. — Hé-kút Tolna. —

Hideg-kút (Frigidus puteus, Hydeg-kuth) Arad (2), Borsod, Heves, Nagy-Küküllő, Nógrád (2), Pest, Pozsony, Sáros, Szatmár, Temes, Tolna (2), Zala (2). — Hideg-kút pataka Torda-Aranyos. — Hijnog (Hynogh) puteus Somogy. — Hovát-kút Somogy. — Hualen-kútja (Hualen-kutha) Verőcze.

Ihar-kút Veszprém. — Isten-kútja Gömör. — Java-kút Zala. — Járdán-kút-tető Torda-Aranyos. — Jégfarkú-kút Zala.

Kadar-kút Somogy. — Kaltbrunn (Kálbor) Nagy-Küküllő. — Kaszap-kút Kecskemét. — Kálmán király-kútja (Colomani regis puteus) Belovár-Kőrös. — Káva Pest. — Kávás Zala. — Kávásd Bihar. — Kávás-kút (Kauas kuth) Zala. — Kellemes-kút (Kelemes-cuta) Sáros. — Kenéz-kútja (Kenez-kuta) Pozsega. — Kerka-Kutas Zala. — Kék-kút Zala. — Kigyós-kút Háromszék. — Király-kút Borsod, Pest, Sáros (2), Szilágy, Vas. — Kis-Hidegkút Veszprém. — Kis-Kút (Parvus puteus) Modrus-Fiume, Nyitra, Somogy. — Kis-Kútas Zala. — Kis-Kútfeje Nagy-Küküllő. — Kis-Somkút Szolnok-Doboka. — Koma-kuta Veszprém. — Korin-kút Zala. — Kossuth-kút Csik. — Köböl-kút Bihar, Esztergom, Kolozs. — Köves-kút (Kues-kuta, Quaes-cut, Quies-cut) Komárom, Székes-Fejér, Vas, Veszprém, Zala (2). — Kő-kút (Kü-kuth, puteus lapideus) Baranya, Bács-Bodrog, Heves, Nógrád, Tolna, Veszprém, Zala. — Kubal-kút (Kubul kuth) Zágráb. — Kuker-kuta Bihar. — Kupai-kút Vas. — Kútas Arad, Bács-Bodrog, Bihar, Csongrád, Nógrád, Somogy, Temes. — Kútasd (Kutusd) Somogy. — Kutas-só Nógrád. — Kút-ág Gömör. — Kút-falva Alsó-Fehér. — Kút-fej Zala (2). — Kút-fő (Cut few) Székes-Fejér. —

Kútfő-orr Csík. — Kútfő-patak (Kuutfeu potoka) Nógrád. — Kúth (praedium) Liptó. — Kúti Modrus-Fiume, Nyitra, Pozsega (2), Székes-Fejér. — Kút-só Kolozs. — Kút-tava Tolna.

Leány-kút Trencsén. — Leben-brunn Vas. — Lencsés-kút Torda-Aranyos. — Lógó-Kata-kútja Heves. — Ló-kút Székes-Fejér, Veszprém. — Lőrincz-kútja (Lawrencij puteus) Pest. — Lubawod (puteus) Zágráb.

Magyar-Hidegkút Udvarhely. — Magyar-kút Szepes. — Malena-kútja (Malena vocati hominis puteus) Esztergom. — Martos-Vására kútja réve (Mortis Vuasara-kuta rea). Hol? — Mathur (puteus) Zala. — Medve-kút Nógrád. — Mély-kút Bács-Bodrog, Hajdu, Székes-Fejér. — Mérges-kút Liptó. — Mészárosok kútja (Macellariorum puteus) Esztergom. — Monoros-kút (Monoros-kuth) Gömör.

Nagy-kút Modrus-Fiume. — Nagy-Kutas Zala. — Nagy-Som-kút Szatmár. — Nád-kút Vas. — Német-Hideg-kút Vas. — Névtelen-kút Baranya (2), Belovár-Kőrös (9), bizonytalan helyű (3), Hont (3), Horvát-Slavonország (7), Liptó, Nyitra (3), Pest, Pozsega, Sáros, Somogy, Szepes (3), Székes-fejér (2), Turócz (3), Vas, Verőcze (2), Veszprém, Zala (11), Zágráb (4), Zólyom (2).

Ohut-kútja réve (Ohut cuta rea). Hol? — Olaj-kútja (Óley kutha). Hol? — Oláh-Hideg-kút Udvarhely. — Orkuta Sáros. — Ó-Buda vidéki római kút. — Ó-kuta Somogy (2). — Ökör-kút Tolna. — Ördög-kút Szilágy. — Ördög-kútja Udvarhely.

Pannoniai kút (Fons sacer) Győr. — Parlag-kút Abauj-Torna. — Pénzes-kút Veszprém. — Pó-kút Tolna. — Puszta-Hideg-kút Szatmár.

Rán-kút Vas. — Régi-kút (Puteus vetus) Hont, Zala. — Roger-kútja (Ruker-kuta) Bihar.

Savanyu-kút Bihar, Sopron. — Savós-kút Debreczen. — Senkete-kuta Pozsony. — Setét-kút Bars. — Sicule (Situle) puteus Baranya. — Silibus (puteus) Sáros. — Som-kút (Sum-kut, Sunkut) Gömör (2), Somogy. — Som-kút pataka Szatmár. — Somorja-kútja (Zumur puteus) Esztergom, Komárom. — Sovány-kút Békés. — Só-kút Ung, Zemplén. — Sós-kút (Salsus puteus) Pest, Székes-Fejér, Torda-Aranyos, Vas (2). — Sövény-kút Székes-Fejér. — Szamos-kútja (Funtina Szamosuluj) Kolozs. — Száraz-kút Torda-Aranyos. — Száz-kút (Centum Putea) Hol? — Szeben-kútja Udvarhely. — Szent-kút Baranya (2), Bács-Bodrog, Esztergom, Győr, Heves, Krassó-Szörény, Nógrád, Pest, Sáros, Somogy, Vas (2), Veszprém. — Széchenyi-kút Vas. — Széles-kút Csík, Pozsony, Sopron. — Szél-kút Kis-Küküllő. — Sziget-kút (Zigeth kut) Hol? — Szil-kút (Zilu kut) Székes-Fejér. — Szilva-kút Székes-Fejér. — Szóás-kút Vas. — Szöktető-kút Csík. — Szunyog-kút Nógrád.

Tavan-kút Bács-Bodrog. — Teck (puteus) Nógrád. — Tempne-kút Turócz. — Tiszorno-Hradistya (puteus) Turócz. — Touthnet kuta Torda-Aranyos. — Tuhud (puteus) Veszprém.

Udvarnok-kút (Vduornu kuth, Wduarnok kwth) Komárom (2). — Úr-kút Veszprém. — Úr-kútja (Vrcuta, Wrcutha) Esztergom, Horvát-Szlavonország.

Vajda kuta Kis-Küküllő, Torda-Aranyos. — Vas-kút Bács-Bodrog, Vas. — Vállus- (Vályús) kút Csík. — Vend Hideg-kút Vas. — Veres-kút Hont. — Vér-kút Zala. — Vida-kút (Wyda puteus) Komárom, Szat-

már. — Virágos-kút Hajdú. — Völgyi-kút Pozsony. — Vuchmes (puteus) Hol?

Zdenko-kútja (Zdenci puteus) Zágráb. — Zenélő-kút = Bodor-kút. — Zrinyi-kút Zala. — Zsele-kuta = Gyala-kuta. — Zsoro-kuta = Giró-kuta.

Ez a 388 kútas név következőleg osztakozik meg hazai törvényhatóságaink területén: Zalavármegyében van 39, Vasvármegyében 17, Székes-Fejérben 16, Veszprémvármegyében 15, Pest-Pilis-Solt-Kiskunvármegyében 14; bizonytalan pontokon, továbbá Nógrád, Sáros, Somogyban 12—12; Belovár-Kőrösben 11, Bihar, Tolna, Zágrábvármegyékben 10—10; Baranyában, Horvát-Szlavonországban, Torda-Aranyosban 9—9; Bács-Bodrog, Heves, Hont, Nyitravármegyékben 8—8; Csík, Kolozs, Szatmárban 7—7; Esztergom, Gömör, Komárom, Nagy-Küküllő, Pozsega, Pozsony, Sopronvármegyékben 6—6; Turócz, Udvarhelyvármegyékben 5—5; Borsod, Háromszék, Szepes, Szilágy, Temesben 4—4; Arad, Bars, Győr, Hajdú, Liptó, Modrus-Fiume, Verőczevármegyékben 3—3; Abauj-Torna, Kis-Küküllő, Maros-Torda, Szolnok-Doboka, Zólyomvármegyékben 2—2; Alsó-Fehér, Bereg, Békés, Csongrád, Hunyad, Krassó-Szörény, Mármaros, Moson, Szeben, Torontál, Trencsén, Ung, Zemplénvármegyékben 1—1.

Összesitő áttekintés szerint van:

A dunántúli vármegyékben	39%
Fölső-Magyarországon	24%
Az Erdély-részekben	12%
A nagyobbik Magyaralföldön . . .	11%
Horvát-Szlavonországban	11%
Bizonytalan helyeken	3%
Összesen . .	100%

Ha meggondoljuk, hogy a kútak tulajdonkép mesterséggel készitett, szakértelemmel fönntartott és okszerűen kihasznált vizforrások: úgy azok kisebb vagy nagyobb számát a kultura fokjelzőinek is tekinthetni. A %-os kimutatásnál fölötlik pedig az, hogy 39%-kal hazánk ama része dicsekszik, melyet félsziget gyanánt a Duna és Dráva ölel karjába. Nem ok nélkül irja felőle Eötvös Károly, hogy Magyarországnak nincs oly része, mely népesebb, müveltebb és gazdagabb volna. Ezer év óta ez szenvedett legkevesebbet; úgy műveltségében, mint birtokviszonyaiban legkevesebbet zavartatott. A magyar nemzet politikai és társadalmi életének, egyházi és világi műveltségének, birtoklási és gazdasági állapotainak tiszta történetét leginkább a Dunántúl részein lehet Árpádtól kezdve mind maig szakadatlan sorrendben föltűntetni.

Kulturális előhaladottságra mutat a fölső vármegyék 24%-os kútnév mennyisége is, csekély azonban a nagy Magyaralföld 11%-a, hol tulajdonkép a kopolyák (karimátlan viztartók) is kútszolgálatot teljesitenek, — de ez a vidék volt a dúló csaták szintere, ez küzködik legtöbbet a klima szeszélyeivel is, ez változtatta legsűrűbben a rajta lakó népet, mely kulturális törekvéseiben sokszor zökkenést szenvedett, helyi tradiczióit nem örökithette át az utána békében következő nemzedékre.

A hegyben, völgyben, vizben gazdag Erdélyrészek 12%-a védelmére pedig fölhozható, hogy ott él még leginkább az őstermészet szabad ölén az ember és nem igen szorult arra, hogy mesterséggel nyisson magának használatra jótékony vizereket, a mely országban azok oly csodás bőségben és változatosságban önként tör-

nek elő az anyaföld kebeléből. Kész gyümölcsök, csak le kell őket szakitani.

Ha e kútjelzők mind csak kútak nevei volnának, nélkülöznék a kulturális fontosságot, mert minden község külön nevekkel szokta kútjait megjelölni, hogy azokat egymástól szétkülönböztethesse; de a fölsorolt kútas nevek nagyrészt helynevek, melyek mint mezővárosok, falvak, puszták, községrészek a hazai helységnévtárnak úgy a multban alkotó elemei voltak, mint a hogy ma is azok.

Mezővárosok: Somogyban Kútas, Sopronban Széles-kút, Szatmárban Nagy-Som-kút, Temesben Hideg-kút.

Falvak: Abauj-Tornában Hárs-kút; Alsó-Fehérben Kútfalva; Baranyában Cser-kút, Szent-kút; Barsban Bükkös-kút, Setét-kút; Bács-Bodrogban Mély-kút, Vas-kút; Biharban Kávásd, Köböl-kút; Esztergomban Köböl-kút; Hontban Alsó- és Felső-Fehér-kút; Hunyadban Gyala-kuta; Kis-Küküllőben Szél-kút, Vajda-kuta; Kolozsban Arany-kút, Forgács-kút, Fűz-kút, Köböl-kút; Maros-Tordában Gyala-kuta; Mármarosban Bor-kút; Modrus-Fiuméban Kúti, Nagy-kút; Nagy-küküllőben Bárány-kút, Hideg-kút, Kaltbrunn (Kálbor); Nógrádban Hideg-kút, Kútassó; Nyitrában Kúti; Pest-Pilis-Solt-Kiskunban Hidegkút, Káva; Pozsonyban Hideg-kút, Kúti (2) Széles-kút; Sárosban Fekete-kút, Orkuta; Somogyban Horvát-kút, Kadar-kút; Sopronban Büdös-kút; Szatmárban Hideg-kút, Puszta-Hideg-kút, Som-kút pataka; Székes-Fejérben Kúti, Sós-kút; Szilágyban Érkávás, Giró-kuta, Ördög-kút; Szolnok-Dobokában Bor-kút, Kis-Som-kút; Temesben Alibunár, Engelsbrunn (Kisfalud), Füs-kút, Kútas; Tolnában Hideg-

kút; Udvarhelyben Magyar- és Oláh-Hideg-kút; Vasban Köves-kút, Nád-kút, Német-Hideg-kút, Sós-kút (2), Széchenyi-kút, Vas-kút, Vend-Hideg-kút; Veszprémben Arany-kút (régi helynév), Csé-kút, Ihar-kút, Kis-Hideg-kút, Ló-kút, Nagy-Hideg-kút, Úr-kút; Zalában Édes-kút, Kávás, Kerka-Kútas, Vállus-kút; Zemplénben Só-kút.

Puszták: Aradban Bán-kút, Kútas; Baranyában Szent-kút; Bács-Bodrogban Kútas, Tavan-kút; Békésben Sovány-kút; Biharban Forrás-kút (2), Kútas; Borsodban Büdös-kút, Király-kút; Gömörben Isten-kútja Kút-ág, Som-kút (2); Győrben Szent-kút; Hajdúban Mély-kút, Savós-kút, Virágos-kút; Hevesben Kő-kút; Liptóban Kúth; Mosonban Farkas-kút; Nógrádban Arany-kút, Hideg-kút, Kő-kút, Kútas, Szent-kút, Szúnyog-kút; Sárosban Hideg-kút, Király-kút (2); Somogyban Kis-kút; Székes-Fejérben Bernát-kút, Csorda-kút, Mély-kút, Sövény-kút, Szilva-kút; Szilágyban Király-kút; Tolnában Ferencz-kút, Hé-kút, Hideg-kút, Kő-kút, Ökör-kút, Pó-kút; Ungban Só-kút; Vasban Király-kút, Rán-kút, Szent-kút (2); Veszprémben Gyertyán-kút, Kő-kút, Pénzes-kút; Zalában Büdös-kút (2), Csehkút, Hideg-kút (2), Köves-kút.

Községrészek: Biharban Savanyú-kút (fürdő), Nógrágban Cser-kút (malom), Somogyban Beleg-Kutas, Sopronban Savanyú-kút (fürdő), Zalában Vér-kút. Komáromban az Arany-kút tulajdonkép barlang, Torda-Aranyosban pedig a Hideg-kút pataka völgynek a neve, a Járdán-küttető ellenben hegyé.

A mezővárosok közül 4, a falvak közül 83, a puszták közül 58, a községrészekből 5 visel kútas nevet, ezek összege 150, egyéb nem kútaké pedig 3.

Az összes kútas nevek közt van Hideg-kút 16 vármegyében, mely magas létszám legalább is jelent annyit, hogy szükségessé vált azok névbeli megkülönböztetése más tulajdonságú vizzel rendelkező kútaktól. Köves-kút van 13, Király-kút 7, Bor-kút 6, Arany-kút 4, Sós-kút 9, de a mely tényleg sósvizet ad, sokkal több; Szent-kút 12 vármegyében 14 van.

Liptóban a pribeli templom legendájában is szerepel Szent-kút, melyet a nép gyógyitó erejűnek tart. Palóczországban, a hol megcsókolta a földet Szent László király, forrás fakadt föl ott s lova patkójából egy arany szög ragyog a kristály tiszta viz fenekén. Ez a palóczok szent-kútja, talán a mátra-verebélyi. Kun-Félegyháza mellett a ferencz-szállási pusztán újabb időben keletkezett Szent-kút, melyet pünkösd táján sok búcsús látogat. Vallásos vonatkozású kútnevek még: Áldó-kút (2), Bélpoklosok kútja (2), Búcsú-kút, Isten kútja, Ördög-kút (2). Őstemetők vannak Pénzes-kúton, Vas-kúton.

Nincs mit csodálni a kútak tiszteletén olyan országban, hol számtalan az ásványviz és azok hatása csodával határos; még természetesebben keletkezhettek vélemények, legendák a kútak felől is, melyek úgylehet éppen a javashatású források közelében készültek; vagy midőn épen magát az áldásos vizfőt mélyitette a hozzá közel lakozó ember kúttá, hogy gyógyitó erejének jobban hasznát vehesse. Engel azt irja, hogy a régi néphagyomány szerint vérré változik a szörényi szent-kút vize, ha magyar király hal meg.

Podhraczky szerint a meg nem vetendő hagyományok föntartották, hogy Szent László a hunokkal 1086-ban való hadakozásában Jászó-Debrődön Abauj-

Tornában szomjas katonáinak vizforrást fakasztott a kemény kősziklából s annak a ténynek oklevelekben nyoma van. Az Érdy-codex szerint pedig Erdélyben is „nagy szép kútfejek vannak, kifolyván azok, kiket a Szentkirály Úristentől a népnek szükségökre, kik körül még láttatnak Szent királynak nyomai.“ Nyitrán is van Szent László forrása, melyet a lándsájával fakasztott. Erdélyben a tordai hasadéknál előbuzogó forrás szintén Szent Lászlótól veszi eredetét. Kucsmáját vágta oda a Szent király a sziklához és azonnal bő vizér serkedt ott, a mennyi elegendő lett szomjazó seregének. A ki nem hiszi, nézze meg a berkeszi oldalon, mondja önérzettel a mészkői ember.

A nagyváradi Szent-László fürdő kútforrása is úgy keletkezett, hogy midőn arra vonult szomjas seregével a Szent király, de nem volt viz sehol, fölrúgott a lova egy követ s az alól gazdag vizér buggyant elő. Vácz-Szent-Lászlón is van kútforrás, melyet patkó alakjáról az ő lova nyomának tart a nép. Lóláb nyomában fakadt vizforrásról szól a rege másutt is. Tiszabő faluban Hevesben a Tátos vagy Tatos dülőről azt hiszi a nép, hogy régente a közös ménesből ló szabadult el, befutotta az egész földdarabot és a nyomában viz kelt és serkedt mindenütt, de a ló eltűnt; azóta viz volt a laposokban még a legforróbb nyárban is, még csak a Tisza szabályozása be nem következett. A harangodi forrást Szabolcsban sárkány farka rúgta föl a gyöpből, azért is sárkánytörés a neve; Tornán pedig megátkozták a sárkányt, mivel a vidék minden kútja vizét fölitta, most azonban egy helyt adja ki azt mind.

A Gyöngyös vidéki Benepatakra messzetájakról eljártak az alföldi életőrletők is, heteket töltöttek malmai mellett, mig a sor rájok került. Volt malom, a melynek évi haszonbére a régi olcsó világban is 5—6 ezer frtra rúgott és a melynek faragott kő vizvezetéke ugyanannyiba került a molnárnak. E hármas patak kútfő forrása is Szent László magyar király nevét áldja.

Eredetét úgy fejti meg a néplegenda, hogy midőn a kunok Füged és Visznek vidékén táboroztak, nagy volt a szárazság, kiapadtak a patakok és kútak egyaránt. Szomjas hadával Bene vidékén állott a Szent király és hogy népét a szétszóródástól megmentse, vizkeresőbe indult a Kallók völgyén fölfelé; már-már a választó gerinczre ért, de vizet nem lelt sehol. Ekkor fölkiáltott: Magyarok Istene el ne hagyj! és kardjával több helyt szúrt a hegyoldalba, mire onnan azonnal kristálytiszta vizsugarak törtek elő, megalkották a Bene patakot és ellátták a szomjas sereget bő itallal. Ez a patak a hagyomány szerint csak a magyar táborig folyt és azzal együtt vonult odább, a kun sereg közelében pedig Visnek tájékán elnyelte a föld. E soha ki nem száradó patak forró nyárban ma is csak odáig folyik, azontúl nyoma vész.

A kútak babonás tisztelete mellett tanúskodik a Miklóstelki (Pozsony megye) csodakút egész új keletű históriája. Azt hiresztelte egy spekulans parasztgazda, hogy udvara kútjából fölszállott szűz Mária és azt parancsolta, hogy templomot épitsenek neki ott. A hivők adakozásából épült is kápolna, melyet erősen kezdtek látogatni. Elrendelte lebontását az alispán még 1891-ben, de nem találkozott, a ki hozzá mert

volna fogni, úgy hogy 1893. végén e munkára pályázatot kellett hirdetnie.

Szirmay szerint Zemplénben a tahariczai völgyben olyan kút van, a melynek vizétől egy vak koldús visszanyerte a szeme világát. Ipoly-Szécsénkében az az erdőség közt rejlő Medvekúthoz fájósszemű gyermekeivel jár a nép. Nagy-Szombat tájékán azt őrizte meg Kulmer 1742-ben a völgyi kútról, hogy ferde vagy idomtalan növésű szülöttek ép alakot öltenek, ha benne megfürösztik. Kresznerics említ Szombathely mellett kútat, melynek bár nyoma sincs már, de fönmaradt felőle közmondásul, hogy „ez vagy amaz is ivott a kupai kút vizéből.“ A Kecskeméti Kaszapkútnak pedig az a hatása, hogy soha el nem felejti Petőfi „hirös város“-át, aki belőle iszik.

Neves Attila kútja arról, hogy senki sem tudja hol van, de mindenki tulajdonosának tartja magát. Fiume környékén és Felső-Isztriában századokkal daczol a szájhagyomány, hogy Attila hadai Aquileja ellen való vonulásukban a hun király kincseit a Karsztvidék valamelyik száraz kútjába rejtették s a munka teljesitő szolgákat leölték. Ha eladja a Karsztvidéki paraszt a telkét vagy földét, ezen oknál fogvást még ma is úgy szerkezteti meg adás-vételi szerződését, hogy oda enged a vevőjének mindent, kivéve „Attila kútját“, a benne rejlő kincsek miatt. A sopronmegyei Attila kútja tulajdonkép római kút, Attil... családnév van a kövén, de a nép a hun király emlékét látja benne.

Trencsén megyében a letavai kút is azon időkor munkásságáról beszél, a melyből épitése származik. Sajátszerü mű az. Mint Mednyánszky báró leirja,

ős-sziklába vésett keskeny, 2 m. hosszú nyaka földalatti nagy üregbe torkol s ennek közepén mélyed a kút messze lefelé. Mivel pedig a kútszáj fölött álló üreghez az emlitett görbe nyakon túl egyéb bejárat nincsen, alig érthető meg a kútnak gyakorlati haszonvétele. A likavai várrom kútja a Vág medrébe ér és ott 2 öl vastag boltozattal van födve, ezt a koczka kövekből álló szilárd épitményt sem bomba, sem kalapács nem fogja, mint a Rákóczy korszakban kipróbálták, midőn többször tervben volt elpusztitása. A néphagyomány szerint csak maga ez az alapépitmény 70000 tallérba került és elpusztithatatlan tulajdonságot az ad neki, hogy vakolatát tojásfehérrel és borral készitették.

A galgóczi várudvar kútjáról is azt tartja a nép, hogy kapcsolatban van a Vág vizével, melyben újra napvilágra kerül a kacsa, ha fönn a kútba dobták. Történeti nevezetességű a trencséni vár 180 m. mély kútja, melyet János királyunk atyja, Szapolyai István török foglyokkal ásatott; a hozzá fűzött népregét elmondja Mednyánszky és csak 76 ölesnek jelzi, mely 144·3 méternek felel meg. Pozsony megyében a gajári csodakút vizében 1893. őszén Szűz Máriát vélte látni a nép, és midőn november 2-án, Felső-Ausztria, Cseh- és Morvaországból jött ájtatóskodókkal mintegy 700 főre szaporodó búcsús akarta a kútat ostrom alá venni, a szolgabiró egy hordó kreolint bocsáttatott bele; mikor az odasereglett sokaság a kiáramló bűzt megérezte, azt találta el magyarázatul, hogy megharagudott a szent Szűz és átadta kedves kútját a sátánnak.

A nagykőrösi Ents-kút néphagyomány szerint a város régi szittya nevét őrzi meg a feledéstől; Árpád

honfoglalása idejében azonban az ott diszlő kőrös (köris) fáktól vette mai nevét a város, mint a „Nagy-Kőrösi krónika“ mondja. A Tisza partján Tisza-Süly közelében a kolopi pusztán kénes-kút van, melynek vize meglehetős magas kén-hidrogén tartalmánál és a benne föloldott szilárd sók mennyiségénél fogvást az orvosi ásványvizek közt foglal helyet. Minthogy 14—15 m. mély kútban fakad és hogy nem az úgynevezett salétromos vizek közé tartozik, minők az alföldi kútak vizei, bizonyitja az is, hogy benne nitritek, nitrátok és ammonium vegyületek nincsenek.

1796-ban „Egynéhány hazai utazások leirása Tót- és Horvátországnak rövid esmertetésével együtt“ czim alatt jelent meg Bécsben Teleki Domokos gróf kiadásában egy munka; ez a „rankai viz“-ről igy szól: Herlein maga nem falu, hanem igy hivatik az a hely, a melyen a savanyúviz kútja vagyon és az a mellett levő fogadó s két vendégház; rankai viznek pedig Rankáról, egy igen közel lévő faluról neveztetik. Ez a savanyúviz vasas és kevés büdösköves részekkel elegy és sok aer fixust tart magában. Az ize a németországi seltersi vizhez valamennyiben hasonlit, csakhogy ennél élesebb.

A Szerémségben két neves kút van. Egyikök a Láz-kút (Fieberbrunn); róla a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése 1847-ben azt mondja, hogy szénsavval és több sókkal duslakodik; mint has- és vizelethajtó, a gyomor és más lázakat némelykor orvos nélkül meggyógyitja, minélfogva valamint gyógyitó, úgy mulatsági helynek elég nagy néptömeg használja. A másik a Badeni Lajos sóskútja Szlankamen (Sókő) mellett, ennek vize legtöbb konyha-, de

e mellett más sókat is, mint glaubersót, kettős sót tart magában.

Az alibunári kútnak regéje szerint Ali pasa ott egy szép fátát (oláh leány) kiritett hatalmába és a nép a szerencsétlen hajadon emlékére jelzi azt Alibunár (Ali-kútja) névvel. Hasonló történeti nyomok lappanghatnak a Bihari Karbunár és a temesi Kerbunár kútnevek alatt. Mármarosban Német-Mokrától 20 percznyire van a Bor-kút, annak elég bő vize a parádival azonos izű és összetételű, mondja Hathalmi Gebnai Ferencz. Ajnácskőn a legmélyebb kútról, melybe a fúró beletört, azt mondják, hogy 1887-ben a viz belőle nagy erővel nyárfa magasságra szökött, megrázkódtatta a környék talaját és 2—3 nap mulva a tünemény ismétlődött.

Erdélyrészben a Meleg Szamos egyik oldal vizere visel Szamos-kútja (Funtina Szamosuluj) nevet; ritka bővizű forrás, mely a Szamos baloldalán kinyúló mészkő tömeg alól patakszerűen ömlik ki a barlangból. Kristálytiszta és jéghideg vize az Oncsásza barlang elején nagyobb mélyedésben gyűlik össze, mely miatt e különben elég tágas barlangba nehezen lehet bejutni. Kolozs megyében a kis-sebesi várrom déli tornyában volt a „kaszatömlöcz“, roppant mélységű kerek egy kút s gyilkoló eszközök benne fölállitva. Úgy lehet olyan czélokat szolgált ez a kút, mint Maros-Tordában a vécsi vár „kasza-tömlöcz“-e; a kit abba bedobtak, néhány percz mulva darabokban úszott a Maros vizén.

Torda-Aranyosban a Bodzaforduló kútjáról hiszi a nép, hogy ott Dárius kincse van elrejtve s az minden Szent-György napkor ki szokott gyúlni. Ugyanezen törvényhatóság területén a „Hidegkút pataka“ völgye

olyan, hogy sem kút, sem patak nincs benne, azt mutatja a neve, hogy valamikor mégis volt. A Szárazkútból 10—15 éve apadt ki a viz, a salétromos Sóskútnál rossz pénz van elrejtve. A Lencsés-kútba vetették hagyomány szerint Kercsed falu harangját 1848-ban, keresték utóbb, de hasztalan. A Járdánkút-tetőn régenten falu volt. A Vajda-kútjáról szóló hagyományokat Orbán Balázs mondja el; van ott még Gyilkos-kút, Butura kútja.

A marosvásárhelyi Bodor-kút tulajdonképen vizvezeték, mely 4 sugárban adja a vár déli oldaláról odáig kalauzolt vizet. Fölső része nyilt oszlopcsarnok, melynek födél szerkezetében zenélő gépmű volt elhelyezve s az a viz eleven erejétől mozgásba hozatva, szépen muzsikált, miért a kútnak „zenélő“ is volt a neve. De mikor készitő mestere (Bodor) börtönbe jutott és megvakult, csak annyit kért kegyelmül, hogy még egyszer meghallgathassa a kút zenéjét; fölvezették őt a gépezethez és ő csak egy szöget vett ki belőle s azóta örökre elnémult a kút zenéje, minden kisérlet hasztalan, nincs a ki megcsinálja az elrontott művet, mondja K. Nagy Sándor.

A Magyar Hirmondó 1781-ben azt irja, hogy Küküllő-vár határán olyan viz vagyon egy körülkeritett kútban, egy ágyú lövésnyi messzeségre a Küküllő vizétől, hogy só nélkül nemcsak akármely húst azzal főzhetnek, de káposztát is azzal savanyitanak s a húst benne áztatván, azután füstre teszik és semmi só vagy salétrom nem kell több hozzá. A rozsnyói várrom kútját 152 m. mélynek tartják.

A Hasznos Mulatságok 1823. I. pedig azt mondja, hogy Szebentől mintegy 4 mértföldnyire olyan kút

van, melynek vize feketés, zavaros és mintegy egy arasztnyira felszökik, mintha forrana, mindazonáltal hideg s a kávája soha ki nem csap. Ha az ember egy tenyérnyi távolságra tüzet tart a viz szine fölött, a viz hirtelen lángot kap s úgy ég, mint a pálinka, a láng 3 láb magasságra is föllobog s a fát s más gyulladó testeket meggyujtja. Ha már lángra kap, úgy ég egy darabig és másképen nem lehet eloltani, hanem ha földet hánynak belé. A viznek ize, mint minden kénköves vizeké, valamennyire savanyús, de a lángja minden fojtó bűz nélkül való. Ha a vizet a kútból kimeritik, úgy meg nem gyúlad, valamint nem ég a fenekéről és a kút környületéről kivett föld is. Sem moh, sem más test nincs e kútban. Nyilván ugyanerről irja Rothen „Memorabilia Europae.“ Ulm 1749. czimű munkája, hogy Szebentől 4 mértföldnyire van egy csodakút, mely jéghideg vizet ad s mégis forr s arasznyi magasra fölhabzik és lángol, mint a pálinka.

A Hargita tetején a „Barátok kútja“ trachit szikla falára ez van irva: Éltető kút 187²/₃. Borszéken a Kerekszék hegyen kőkörbe foglalt vizforrást Kossuth-kútnak nevezték el. Háromszékben Ikafalva közelében van a Kardos-hegy; ennek keleti oldalából a Gágó-kút nevű forrás buzog föl; azt állitják róla, hogy viadorok véréből fakadt, miért vizéből minden átmenő iszik, annak mint vérviznek erősitő hatalmat tulajdonitva. A torjavidéki Bálványos vár fölső részében csinos kövekkel kirakott kút látható még; a monda szerint 300 öl mély volt, ma alig öles és ebbe rejtette az utolsó óriás király a hires 300 öles hosszú aranylánczot s azt éber kutya őrzi.

Nem hiányzanak régibb vizrajzi adataink közt

sem mesés dolgok. Ilyen a mérges kútakról szóló tudósitás, mellyel a Hungar und Siebenbürgische Chronika (Betruckt zu Zweybrücken 1663.) szolgál. A mi pedig, úgymond, az ártalmas és öldöklő kútakat illeti, azok egyike lenn a Sannata hegység lábánál van, a mely a Szepesség felé esik. Más kettő ennél hirhedtebb Sáros vármegyében van. Az előbbi csak a madarakat öli meg, ha hogy isznak a vizéből, az utóbbi kettő ezenfelül még a marháknak és egyéb állatoknak is ártalmas: a miért is hogy egy könnyen hozzá ne férhessen a marha, bozóttal gondosan el vannak födve. Úgy látszik, hogy ez a viz egy mérges palántától, az Aconitum-tól nyeri kártékony és öldöklő erejét. Ez a növény bőven tenyészik azon a vidéken és ártalmas méreg van benne, a mint ez Ovidiusnak im e verséből is megtudható:

Lurida terribiles miscent aconita novercae. (A czudar mostoh' anyák mérges katikát elegyitnek.) Mert a viz, mint Plinius mondja, épen olyan természetű, mint a föld, a palánták nedve és gyökerei, a melyeken át szivárog és folydogál. Annál a kútnál, a melyik Eperjes határán belül esik, még az a különös és nevezetes dolog is tekintetbe veendő, hogy holdtöltén szaporodik, fogytán pedig apad a vize; mikor pedig nincs holdvilág, egészen kiapad és elszárad a folyása.

Elragadta Adam Edmondné, franczia utazónőt a budapesti Margitsziget melegviz forrása, mely 30 lábnyi magas toronyban forr, hová artézi kútból 36° melegen jön. A forró viz festői romokon csörgedez és nagy patakká szélesedik, midőn a Dunába szakad. Csak a Vezuv oldalaiból kifakadó füstoszlopok adhatnak fogalmat arról, mi hatalmas gőzöket lövel ki

a Margit-forrás. Ugyanoly arzenikum és aranyszinűre festi a torony köveit, mint a kénbánya gőze. Holott ehhez képest szinte lángol a budapesti városliget ártézi kútja vize, melynek melege több mint kétszer haladja meg a Margit-kútét, mert a mérséklete 73·875° C. Érdekes Crantz Henrik János adata 1777-ből, mely szerint a radnai kútforrás vize nemcsak az embereknél okoz golyvát, de annak élvezete a ludakat és kacsákat is ellátja hasonló kinövésekkel. Mulatságos lenne ilyen szárnyasokat látni.

Mérges kútnak nevezik Liptóban a szentiváni templom falkeritéséhez közel buzogó forrást, e robajjal föltörő és sok szénsavat tartalmazó vizet nem ásta ember, hanem mivel önálló sziklából jön, hasonlatossága miatt nevezte el kútnak. La Langue János: „A magyarországi orvosvizekről és az azokkal való élés módjáról. Nagy Károly 1783.“ czimű munkájában (53—54.) azt mondja, hogy a „szentiványi kút, mely mérgesnek mondatott, semminemű mérget magában nem tart, mert a barmoknak hirtelen való dögöket, a melyek ezen forrásból ittak, nem az arzenikumnak, vagy másféle mérges bányának kell tulajdonitani, hanem a fölöttébb nagyon átaljáró kénesős gőznek, melyet a barmok az orruk lyukain heventében föszivtak. Mert nemde úgynevezett pyrmontai savanyú vizektől is sokan, ha éhomra bőven isszák, megrészegednek?, ezt pedig nem egyéb okozza, hanem azokban foglaltatott erős bányás gőz, mely a szentiványi vizben hathatósabban és bőségessebben találkozik. Innét észre lehet venni, hogy ha ez a viz mértékletesen és vigyázva itatik, a betegeknek, leginkább az erős természetűeknek nagy hasznokra válik,

a kik pedig gyenge természettel birnak és magános életet viselnek, ezeknek ha mérsékletesen tejjel keverve isszák, belső és külső nyavalyákban igen használ."

A Magyar Hirmondó 1780. 345. lapján úgy szól, hogy Gyömrőn Pest megyében minden 3—4 hétig tartó hévség és szárazság után, ha eső esik és a marhákat kútból itatják, az itatás alatt rendszerint 6—7, most pedig pünkösd hava 17. napján 27 darab marha veszett s döglött meg. Ezt nem hivén Bagoly István nevű öreg ősz ember, mivel ő mindenkor Gombán lakott, mégis sohasem tapasztalta, ökrét oda hajtotta s az is megdöglött." Ezt a bőven kiömlő szabad szénsav okozhatta. Hasonlóképen speciálisan ható kútméregnek tulajdonitották sokan azt a szerencsétlenséget, mely 1885. márczius 30-án Kőbányán történt, midőn az ott kifejlett szénsav egy nagy kútba egymásután lebocsátkozó 5 embert ölt meg.

Bocsári Mocsáry Antal „Nemes Nógrád vármegyének historiai, geographiai és statisztikai esmertetése" 1826. I. kötetében azt irja, hogy „Sós-Hartyánon nevezetes a természetnek azon különös ajándéka, hogy itt a helységben oly jó sós és egészséges kút vagyon, hogy a helybeli lakosok ezelőtt midőn kenyeret sütöttek ezen vizzel, akkor azt meg nem sózták. A marhájokat ott itatván, azok szemlátomást javultak, erősödtek és hiztak, mért a szomszéd helységekből is ide hajtották itatni való marhájokat az akkori lakosok; de időjártával jobbnak találta a fels. kamara ennek azzal való megállapitását, hogy magas kőfallal bekerittetvén azon kút, be is pecsételtetett. Igaz ugyan, hogy ezen B. vármegye részéről az ország gyűlésein többször tétetett jelentés, azzal a

kérelemmel, hogy használtathassék ezen sósviz, habár fizetés mellett is, de ezeknek eddig nem lett sikerek, hanem ugyan a fels. kamara rendeléseiből több helyeken gödröt ásattak kősó találás végett, de eddig még hasztalan volt a fáradozás és a költség."

Szamosközy történeti följegyzéseiben találni érdekes dolgot a füleki vár kútjáról: „Nagy csudaképen lött volt ez, hogy a középvárban kősziklából kivágott mély kút volt és mindenkor bő viz és fogyhatatlan volt benne úgy annyira, hogy az vár szállássa előtt megmérvén az kútnak az vizét, 35 ölnyi vizet találtak benne, melyet sohasem hittenek volna, hogy hirtelen elfogyjon. De mihelyt megszállották az várat, mindjárt fogyton fogyott az viz, maga noha igen kiméllették úgy annyira, hogy egy itcze vizet mértenek ki mindenek napra. Végre az kútnak az fenekéről az sáros vizet is felmerték és azt itták, mert bornak is szüksége volt az városban. Ez kútnak elapadását nem vélte ő maga is Tonhausen egyébb okának lenni, hanem hogy a sok taraczk ágyúlövés miá (mert a várból igen lőttenek ki) az viznek ere és meatusi az rendülés miá földdel vagy sárral berekettenek és nem folyhatott a viz az kútban. Ez, hogy azért lött légyen, megtetszött abból is, hogy az viz megapadása után ismét az viz oly bőséggel meggyülekezett, hogy mikor az kútat meg akarnák tisztitani, éjjel nappal harmadnapig merten merték az vizet és mégis ki nem merhették, hanem azanban hagyták."

A szörényi csodakútról az a néphit is fönnáll, hogy benne égő szövétnekek is láthatók s ha karácsony estén néz bele lány, meglátja jövendőbeliét. Mednyánszky szerint volt a pöstyéni templomos vité-

zek egykori kolostora romjai közt kút; Leány-kút nevet onnan viselt, hogy Szent-István napja éjfelén kijártak a lányok oda vizet meriteni és az volt felőle a hiedelmök, hogy ha reggel vizében megmosakodnak, a templom küszöbén találkoznak a legénnyel, a ki férjök lesz. A Késmárki Thökölyi-féle vár romjaiban lakó tündér minden évben pünkösd hajnalán megjelenik és kisöpri a Magyar-kút környékét. Nevét e forrás a magyar tanulóktól nyerte, kik közt ez a rege el volt terjedve. Régi magyar szokás szerint, mikép Ipolyi püspök följegyezte, lakodalom alkalmával a mennyasszonyt nemcsak tűzön vitték keresztül, de fényes nappal fáklya mellett a kúthoz is elkisérték. Karácsony éjszakáján a lány a kút párkányába kést vág be háromszor s a kút tündére feleletet ad jövőjére nézve. A péntek napon ásott kút bűzös hatású vizet ad és a husvéti öntözésnek is csak úgy van igazi érvénye, ha a lányt a kúthoz vonszolják, akkor lesz friss egész éven át.

Azt mondja ugyan Fr. Umlauft, hogy a kút (Brunn) helynév a leggyakoribb a jelzők között, melyekkel lakóhelyét az ember fölruházta és hogy mindig tulajdonkép forrást jelent az, a melynek közelében letelepülése megtörtént. Magyarországon azonban a határozottan kimutatható kút-tisztelet mellett mindenikre nem olvasható rá ez a mondás, sőt tévedés is lenne, mert nem minden nemzeti géniusz egyenlő az ég alatt. Mi nem egészen ubi bene, ibi patria nép vagyunk.

Javasvizeink ismeretéhez.

Alig van vidék Szent-István koronája birodalmában, hol valamely neves forrás a föld méhéből elő nem buzogna, de a melynek kiváló volta mellett is vajmi gyakran az ne lenne a sorsa, hogy éppen a legközelebbi környéke méltatja legmostohábban.

Ismétlődik a szibrai savanyúviz esete külömböző változatban elégszer. Váltig dicsérte a sivabradai fürdő egyik új vendége, mi jó ital volt odajöttében Kassán a szibrai savanyúviz és sajnálta, hogy Szepes-Váralján nem kapható. Másnap öblös czilinderben állt előtte, — fölismerte, jobbnak is vallotta a kassainál, de mihelyt fölvilágositották, hogy ez az ásványviz az ő ülőhelyétől alig pár puskalövésnyire fekvő mészkőhát aljában fakad, mindjárt nem izlett úgy neki, mert közel juthatott hozzá. Quotidianum vilescit, a mit szemünk gyakorta lát, nincs annak újság ingere.

A nép ellenben több kegyeletet őriz meg némely források és fortyogók iránt: ébrentartói ennek talán

a regék is, melyek hozzájok fűződnek. Sok van hazánkban ilyen. Megidézi Wernher után Ipolyi püspök, hogy Léva mellett egy forrás zavaros vagy tiszta vizével előre megjelenti, hogy elhal vagy fölgyógyul-e a beteg, a ki belőle iszik, Ipolyi azonban úgy vélekedik, hogy a szántói viz felől keletkezett ez a néphiedelem. Hasonlót mond Bél Mátyás a budisi savanyúviz-forrásról Turóczban. Csodaforrás Sárosban a gáboltói, mely fölé kápolna épült és a nép hiedelme szerint azóta gyógyitó erejű, hogy Albert (valószinűleg a lengyel) annak vizében magát fölüditette. Nevét a sivabradai savanyúviz-forrás onnan nyerte, hogy a rege szerint őszszakálú remete lakott közelében; sivabrada ugyanis szürke szakált jelent.

Ipoly-Födémesnél van egy jótékony vizű forrás, mely a nép hiedelme szerint szömörcsöt, arczkinövéseket gyógyit, — de kimert vizét födél alá vinni nem szabad, különben hatását vesziti, hanem kertben elásott edényben kell őrizni. A váczi Hétkápolna mellett is van vizforrás, melynek a néphit szemgyógyitó erőt tulajdonit, — fölfödözését pedig úgy regéli el, hogy a bujdosó Géza királyi herczegnek olyan szarvas mutatta meg, a melynek nyakában fénylő arany kereszt függött.

Erdélyrészben a kadácsi vár közelében a Pothard bércze nevű magaslatnak egyik forrása olyan tulajdonságú, hogy fejfájást gyógyit a vize és ha valaki bizonyos időben, a mely azonban senki fia előtt sem ismeretes, belőle merit, a vizével lelocsolt kő aranynyá változik. A hétfalusi Türkös falu mellett a Héttetőbérczen van egy forrás, melyről az a hiedelem, hogy a ki naplemente után belőle iszik, bivaly forma kisértetek veszik őt űzőbe. De valamennyit fölülhaladja

javas erőre az a viz, mely az erdélyrészi „Örökkévalóság sziklájá"-ból buzog, ez holtakat támaszt életre.

A regényes észjárású középkor vége felé monda merült föl Európa népeinek ajkán oly javasviz létezése felől, mely nemcsak gyógyit meg fiatalit, de testi halhatatlanságot is kölcsönözni képes. Az ujvilág fölfödözésekor számos spanyol kalandozott annak meglelése érdekében ismeretlen földeken, hegyeken, terméketlen sivatagokon, erdőkben, ingoványokban, folyókon, ellenséges népek között; minden lépten elveszett közülök néhány, de sikertelen volt keresésük. A Bahama-szigetek körül ma is csatangolnak a fölfödöző spanyolok utódai, kutatva a partok mentén fölbuggyanó csodaforrást. A mit ezek hasztalan kerestek és kutatnak, föllelte a magyar néprege az erdélyrészi Örökkévalóság sziklájánál.

Hunyad vármegye grohoti völgyében fakadó forrásnak nyavalyatörés ellen tulajdonitanak javas hatást, de a fördésen kivül sok mellékes szertartást kell a betegnek a közel román templomban végig csinálnia, ha föl akar bajából épülni. Az ardzsesi kolostor sziklafalából bugyogó lágy forrás vize pedig sósizű s mint a köny keserű, mert Manoli épitőmester véréből serkedt, ki a mélységbe dobta magát bánatában, mivelhogy feleségét volt kénytelen befalaznia, hogy épitménye erős legyen.

A szász-sebesi Priganora-havasban Pandria nevű forrás van; eredetét úgy beszéli el a néprege, hogy az ördög egy pópától szert kért a fenyűk elpusztitására, mert neki rosszul esik azok közelében járnia, mivel ágai kereszt alakban nőnek. Nem teljesitette ezt a pópa, miért úgy vágta őt a gonosz a sziklához,

hogy abból azonnal forrás fakadt s mivel a pópa neve Pandria volt, úgy lett neve a forrásnak is és annak vizét ördöngősség ellen nagyon gyógyitó hatásúnak tartják a románok.

Azt irja a Magyar Hirmondó 1782-ben, hogy „Felső-Bajomban, Medgyes városa mellett, a szőlők alatt egy forrás vagy inkább tócska vagyon; ez úgy rotyog még télben is egy kevéssé, mintha káposztát főznének. S mivel télben soha be nem fagy, sőt körülötte is mesz-szecske darab helyig, a hol kifoly, fagyhatatlan marad: azt itélni, hogy forró vagy hévvizű lenne, ha, mint más országon, gondját viselnék s rendbe vennék. Több tulajdonságait ezen viznek elhallgatván, meg lehet ezt gyujtani, mint az égett bort vagy pálinkát s nehezen lehetne elfújni vagy kioltani a lángot, ha a patakból odaszivárgó vagy más esőviz is ottan-ottan meg nem elegyednék. Belső nyavalyákban is a kik itták, nagy hasznát érezték; sőt a dadogó vagy akadozó beszédű ember is nagy segitségét tapasztalta ezen viznek. De az bizonyos, hogy a rühös ember, a kinek már sok orvosság nem használt, egy hétig való feredése után megtisztul. Nem igen régen 9 katonát, a kik valamely fekélyes nyavalyát kaptanak volt, gyógyithatatlannak itéltek vala a hadi orvosok közül valók; szinte el is akarták már őket a fegyver mellől bocsátani, azon vizzel élvén, egy hónap alatt egészen helyreállottanak.“

Magyar-Péterfalva és Szancsal között Kis-Küküllő vármegyében, a Kis-Küküllő folyó közepében egy olyan forrás fakadott, mely a viz között szökik föl, hogy a kik csónakon oda mennek s onnét meritenek. Sőt azt tartják, hogy ha a Küküllő vizével a felbuzogás közben meg nem elegyednék ezen forrás, nem

lehetne megelegyités nélkül vele főzni vagy sózni, de úgy aztán elegyitetlen esztendeig is lehetne romlás nélkül tartani s mint eczetet, midőn kivántatik, más vizzel elegyiteni.

Szebentől mintegy 4 mértföldnyire bizonyos szőlőhegy aljában fakad valamely forrás, a medre mintegy egy rőfnyi (77·75 cm.) szélességű, másfél rőfnyi mélységű. A szőlőhegy homokos földön vagyon, az itt termett bor más boroktól nem különbözik. A mennyire tudhatni, a forrás vizét sem emberek, sem más állatok nem isszák, annyival is inkább, mivel az ő szünetlen forrása miatt mindig zavaros.

Székelységben a Büdöshegy alatt elterülő Sósmezőn forrás forrás mellett buzog föl a legkülönbözőbb vegyi tartalommal; van sós-savanyú, vasas-savanyú, vasgáliczos, timsós viz; az egyiknek szürkés szine következtében „hamvas" a neve; a Zsombor-patak mellett pedig serked olyan meleg forrás, hogy „vallató"-nak nevezik. Némelyikből a széndioxid gáz olyan erővel tódul elő, hogy elkábitja a föléje hajló embert. Ha más országban volnának ezek a gyógyitó erejű csodaforrások, mond Jókai, búcsújáró kápolna volna mindenik mellé épitve egy oldalról, élelmes részvénytársaságnak a kényelemre berendezett vendégfogadója a másik felől.

A Nemzeti Társalkodó (1830.) folyóiratban Zeyk János azt irja, hogy „nemes Háromszéknek sepsi kerületében, a bodoki határon, a napkeleti hegysorból egy árkon lejövő kis pataknak, az úgynevezett Várospataknak jobb oldalába van két kis forrás egymás mellett; kövek közül kis újjnyi vastagságú két-három lyukon szivárog ki valamely tiszta viz, melynek büdöskőmáj (hepar sulphuris) szaga van, olyan forma, mint a

gyógyi, badeni meleg fürdők szaga, a forrásnál valamely sik (sikos) fehér salakot rak le a kőre; kézzel illetve ezen vizet, sikabb (sikosabb), lágyabb tapasztású (tapintású), mint már a közönséges viz. Ezen viznek, a mint mondják, az a különös tulajdonsága vagyon, hogy akármely egészséges szemű ember megmossa vele a szemeit, egyszeribe érezhető könnyűséget tapasztal azokban, fájós szemeket pedig szemlátomást gyógyit. E hely még egészen a maga vadságában vagyon, csak a körül levő bokrokon függő sok lenrongyok bizonyitják számos embereknek azzal, mint orvosi szerrel való élésöket."

Engemet, mond tovább a tudósitó, a ki azon vidéken tavaly (1829.) ősszel utazván, szemeim nagyon fájósak voltak, egy a környéken lakó úri ember vezetett a forráshoz; megmostam szemeimet, noha igen zordon őszi szél fújt, a forrásnál helyben a vizbe bepillantva, kevéssé csipte ugyan a szemet, de megtörölvén, könnyebbülést tapasztaltam. Vittem bedugott üvegbe belőle haza, egy néhány nap mostam vele a szememet és 3—4 nap alatt, noha a legrútabb szeles időkben útaztam, sokat voltam füstös házban, mégis szemem fájdalma, vérmessége egészen elmúlt. Ott létemben beszéltek szavabevehető emberek ezen viznek szemorvosló erejéről, a többek között a következő lett dolgokat:

Egy kamerális tiszt úr, a ki ezen bodoki határon borvizi fürdőre akart menni, úgy annyira kivérmesedett, fájós szemekkel bajoskodott, hogy sokan a több borvizi vendégeknek a hihető irtózásból való megkimélések tekintetéből javaslák nekie az oda nem menetelt. Elmenvén mindazonáltal és ottan hallván beszélni ezen viznek gyógyitó erejéről, élni kezdett vele

és annyira szerencsés volt, hogy gyógyult szemmel ment haza. Egy azon vidéken lakó székely gyalogkatonának szemei vérmesek, fájósak kezdettek lenni, a regiment hosszasan orvosoltatta külömböző szerekkel, de hasztalan, úgy annyira, hogy végtére kénytelen volt ezen félszegsége miatt a katonai szolgálattételtől felmenteni; megmenekedvén tehát a katonaság terhétől, mint félvak egy szerencsén elindult a mondott forráshoz, hosszasan ott maradván, a felesége ijedten keresésére ment. Megtalálta a forrásnál és 2—3 napi vele élés után már jobban látott; ezután tovább is mosván ezen vizzel szemeit, szerencsésen kigyógyult egy olyan makacs szemfájásból, melyet addig több esztendők alatt is nem tudtak az orvosok elmulasztani. Egy ezen forrástól nem messze fekvő faluban lakó úri ember a sok olvasástól elvesztette volt szeme világát, tiszta szemekkel nem látott, valóságos farkashályogot kapott: elment ez is a forráshoz, szemét, fejét, nyakacsigáját mosta gyakran ott helybe és ennek is megjött tökéletesen a látása.

Az Eged kiégett vulkán lábánál, a Mátrában három bővizű forrás fakad, a vizök mindig buzog, egyre mozog, forr, fodrodosik és soha be nem fagy. Egyikben asszonyok sulykolják a fehéritett palócz vásznat; a másik a malomkerékhez zuhog le, sziporkázik el és timárok vakargatják benne a nyers bőrt; a harmadiknak kristálytiszta vizében fürdő nép pocskolódik. Oly átlátszó tükrös viz, hogy a bele dobott hatos ezüstje 5—6 méternyire csillog szemünkbe. E remek hatású hévviz, mely bőségénél fogvást egy ország fürdő betegeinek elegendő volna, malomkerekeken folyik le és belepárolog az illatos levegőbe. Beteg királyok füröd-

hetnének benne és szennyest mosnak, hullott állatok bőrét szapulják ott. Háromszáz év előtt, mikor a félhold csillogott Eger vár ormán s karcsu minaretek tetején, Sztambulból, az édes vizek kioszkjaiból és Ázsiából kivénhedt török főurak jártak oda gyógyitani elpuhult idegeiket; a temesvári bég, meg a budai pasa mentek oda nyaralni, de a magyar nem ismeri, irja Kemechey Jenő.

Megénekli Tompa e három meleg forrás mellett a többi hét hideget is, melyek azokkal egyetemben a Föld fiait sirató tiz tündér könyárjából fakadtak:

A tájékon, hol a Bükk s Mátra
Erdős bérczekkel dűl egymásra,
Tiz forrás ont dúsan vizet,
A három hév, a hét hideg.
Az ér, mely származik belőle,
Halk nesszel lejt alá a völgybe,
Mint a ki álmában beszél.
S mig a hét forrás él csak nyáron,
Hő keblével nem fagy be három,
Buzog folyvást, ha nyár, ha tél.

A világosi várat a török a hőforrás miatt kedvelte, mely a város éjszakkeleti részén vonuló s télen át nyúlban, rókában bővelkedő Kopaszhegy éjszaknyugoti részén akkor bugyogott. Mikor pedig föl kellett a várat adniok, bosszúból betemették, hogy a helyét fölismerhetlenné tegyék. A néprege ellenben azt tartja, hogy egy alkalommal annyi török ment bele fürödni, a mennyiök súlya alatt beszakadt és eltűnt; más verzió úgy szól, hogy beleöntött 1 1/2 mázsa kénesővel sülyesztették el. Dietrich báróné a XIX. század elején kiásatta és két nyáron át használták is fürdőül.

Dr. Paulus bécsi orvos 1861-ben úgy nyilatkozott felőle, hogy bő vizet adna forrása, ha kellőkép kimélyitenék, alkotó részeire nézve pedig a vöslaui ásványviznek felel meg. Csak úgy találomra sorozzák a kénes hévvizek közé. Az ő alkotása a Kopaszhegy éjszaknyugoti lejtője alatt elterülő Szodom nevű ingovány, melyet csak akkor keresnek föl a vidék emberei, ha odatévedt marhát kell a süppedékéből kiszabaditani.

Abban a munkában, melyet Teleki Domokos gróf a következő czim alatt adott ki: Egynehány hazai utazások leirása, Tót- és Horvátországnak rövid esmértetésével együtt. 1796., igy szól: Körmöczről Selmeczre indultunk. Útban esett az úgynevezett glashütteni meleg feredő Szklenó nevű falu határán. Az meleg források egy hegyecskének tövében erednek és három különböző feredőkbe vitettetnek, melyek a nemesi, közönséges és szegény feredőknek hivattatnak. A viznek büdösköves szaga van és sem melegsége, sem tisztasága nem változik. Azon hegyecskének tetején, melynek tövében az emlitett források erednek, egy templom van épitve a mellette levő czinteremmel együtt; a temetett testek egy fél esztendő alatt elrothadván, porrá lesznek.

Nincs oly forróvizű tavunk, a minőt Dominique-szigeten, Nyugotindiában 1876-ban fölfödöztek, de van nagyváradi meleg vizünk, hol az egyiptomi vizi rózsa (Nymphaea thermalis) megvonult. Hogy a pöstyéni meleg forrásnak a Vágon túl szemközt levő hegygyel néminemű összeköttetése legyen, onnan gyaníthatni, mondja Fényes Elek, mert a forrástól kezdve a Vágon keresztül egy keskeny linea soha, a legkeményebb télben sem fagy be. Az is különös, hogy a

viz melegsége a Vág vizének áradásával nőttön nő, úgy hogy e miatt sokszor fürdeni is lehetetlen. A Nyitra-folyóban is van Neczpál mellett pont, hol a fenék meleg forrása miatt a viz a legkeményebb télben sem fagy be.

A villány-siklósi hegylánczknak Baranyában nincs is más forrása, mint meleg; a siklósi vár tövéből kitörő Tapolcza, meg a harkányi fürdő kénköves vize, mely vastag oszlopban buzog föl terjedelmes park közelében s fölöslege egész patakban fut ki a határból, mint kigyó s még akkor is megtartja fekete színét, mikor másik patakkal füstölögve szakad össze egy mederben.

A kies Balatonpart egyik üde völgykatlanában, virágos rét közepén gőzölög egy kerek, 10 holdnyi kiterjedésű meleg viztükör rezgő nyárfák keretében. Ez a keszthelyi Héviz; belső hőség, alvilági forróság hevitik kebelét. Ott lenn mérhetetlen mély kráterében ölelkeznek jód, kén stb., Isten és a doktor urak tudják, hányféle elemek, — szerelmök gőze kitör s ha nem is épen eget, de szellentyűt kér, nyilást keres, hogy napvilágra jöhessen. Van melegviz Egerben, Budán, Esztergomban, Tatában és számos helyen.

Zólyomban a Borovahora tetején van savanyúviz forrás, melynek lefolyó vize a tót asszonyok kender és lenvásznának igen szép fehér szint kölcsönöz.

Mint Fényes Elek jelzi, van liptómegyei Szent-Iványban, a templom keritése belső oldala mellett olyan forrás, mely karvastagságnyira tódul ki a kőszikláből s kénköves kigőzölgésével az apróbb madarakat napfölkelte előtt elbóditja; a völgy közepén 2 m. magasságú sziklatömeg van, melynek mintegy 20 hasadéká-

ból részint hideg, részint langyos viz ömlik ki, közte savanyú is.

Mihalik József 1890-ben a szent-iváni vizekről igy ir: A templomot körülkeritő fal tövében hatalmas kénes forrás zubog mésztuffból fakadva. Ebből, ha korán reggel a madár inni talál, a szabad szénsavtól elkábul s halva hull bele a vizbe. A falu végén van egy szikla, melyből messzire elhallható sziszegés, rotyogás és szuszogás mellett ömlik ki a télen-nyáron 22 fokú kénes viz. A község lakói gyógyfürdőnek használják s tény, hogy a legmakacsabb rheumában szenvedő 8—10 fürdőtől meggyógyult már. Máshol mindenütt a világon gyógyfürdőt emelnének fölibe, de itt szabadon hagyják folyni s egész Szent-Iványban csak egyetlen egy szegény asszony találkozott, a ki szerény hajlékában még szerényebb fürdőt rendezett be, 40 krt számitva egy fürdés után. A meleg forrással szemben, néhány lépésnyire attól, a földből hidegen folyik egy kénes forrás, mely ivásra használható s borral kellemesen vegyül.

Büszkék a francziák a Pirenék, az oroszok a Kaukazus számos ásványvizére; gazdagabbak vagyunk mi ebben is. Ásványviz forrásunk, mond dr. Hankó Vilmos, annyi van, a mennyi csak világrésznek juthatott osztályrészül. Magyarországon és a hozzá tartozó tartományokban eddig 1560 ásványviz ismeretes; használatban van 561, a nélkül folyik el egy hiján 1000; a savanyú vizek száma 765, az Erdélyrészek sósvizeié 545, égvényes van 89, kénes 69, keserű 48, vasas 44. Csehországnak egy Teplicze van, hazánknak legalább is 20; Csehországnak egy a Giesshübele, nekünk van félszáz; Ausztriában egy Ischl van, nekünk körülbelül 50.

Dr. Szőcs József 1845-ben igy panaszkodik: „De hány ásványviz még pocsoja nálunk, a midőn az ahhoz hasonlót, sőt merem mondani gyengébbet, a külföld kőkorsókban küld hozzánk. Legyen példa a közelebbről vegytani vizsgálat alá vetett tűri (Alsó-Fehérmegye) viz, mely a pilnaui, saidsützi külvizeket nemcsak nélkülöztetheti, hanem a belrészek dugulásaiban s innen eredő károkban biztosabban működik s menynyünk el a forrásához, vagy pedig a régebben ismeretes hasonerejű kisczégi, ölyvesi, sőt patai, kolozsvári gyógyvizekhez, alig látjuk őket a szarvas állatok gázolásai elől biztositva.“

A „Magyar Hirmondó“ (1781.) szerint Kassán a városon kivül mintegy félóránnyira a Hernád folyó árkában akadtak savanyúviz-forrásra, melynek vize jó erős és kellemes savanyú izű. Szatmár-Németi erdőhatárában pedig oly hasznos fördő találtatott, mely sok elerőtlenedett tagúaknak, köszvényeseknek, farzsábásoknak stb. tapasztalhatóképen használni szokott; a vizéből pedig sokat ártalom nélkül még éhgyomorra is ihatik az ember.

Pintér Sándor, a palóczok monographusa szóbeli elmondása szerint Nógrád vármegyében a Zsélyhez tartozó Sósár nevű vizet görvély ellen használja a nép; a rárós-mulyadi viz az Ipoly mellett, mivelhogy bőven vasas, a rohicsi helyett ivásra nagyon beválik. A karancssági vizforrás szembajok ellen kapott hirre, kivált mikor mellette Ferencz nevű népprófèta kelt föl, kit a palóczság élő szentnek tekintett; hogy a népcsődület helytelen irányba el ne fajuljon, az 1867-iki kiegyezést megelőző provizorium idejében a hatóság még botoztatással is törekedett onnan a népet szétzavarni.

A rónyai vasas vizet különösen a rimaszombatiak használják fürdésre.

A Dunántúlnak majd minden vármegyéjében fakad valami ásványviz, épen elég arra, hogy kis helyi fürdőnek alapját megvesse. Gömöri István (Dissertatio de aqua minerali soteria Sancto Ladislaensi) jelenti fölfödözését a mult században Veszprém vármegyében 4 mértföldre (30 km.) Győrtől a szent-lászlói gyógyviznek; de a Balatonban is van fenékforrás, a melytől a tótükör vize alul még savanyú, de fölül már édes.

Némely megyéinkben alig van forrás, mely többékevésbbé ásványos ne volna, mint pl. Sárosban, hol dr. Chyzer Kornél 60 községben 139 ásványos vizforrást talált és irt le. Liptó vármegyében 55 ásványforrás van. La Langue János „A magyarországi orvosvizekről és az azokkal való élés módjáról. Nagy-Károly 1783.“ czimű könyvében igy szól a bártfai savanyúvizről: Mondatik, hogy e féle 4 font viz a sal amarumból avagy keserűsóból egy drachmát ad; ha ez úgy vagyon, nemde községeknek hasznára s javára lehetne sal-amarumot teremteni?

Messze földön hires a parádi viz Hevesben, melyet sajátszerű összetétele csaknem egyedül állónak tesz a földtekén; Humboldt csupán Délamerika éjszaki partjain a Galavera hegycsúcs aljában lelte föl párját; mint ő mondja, az ott buzogó források valamennyien tartatmaznak kénhidrogént csekély mértékben, miért azokat az aacheni, enghieni és barégei vizekkel hasonlitja össze, a paráditól ellenben különböznek abban, hogy melegen jutnak a talaj méhéből a fölszinre.

Specialitás a maga nemében a már emlitett harkányi ásványviz, melynek érdekesen adja fölfödözése

történetét, haszonvételét Fényes Elek Magyarország geographiája 1841. Olyan pedig, melynek párja még eddig sehol a Földön nem volt található, nem egy van Magyarországon, mint pl. a szliácsi, lipiki. Vizeink összetétel dolgában oly változatosak, hogy a külföldnek egyetlen ilynemű termékére sem vagyunk rászorulva; fogy is a budai, borszéki és mohai (Ágnes) vizből évenkint külön-külön több millio palaczk. Gömör vármegyei Csiz községben 1890. januárban 35 m. mélységben gazdag jódtartalmú újabb forrásra bukkantak.

Nem érdektelen tudnunk, hogy Előpatak, Csik-Zsögöd, Ajnácskő, Lubló, Visk, Túsnád, Borszék forrásai a világ legjelesebb vasvizeit vastartalomra részint fölülmúlják, részint előkelő helyet foglalnak mellettök. A buziási forrásvizek vasat és szénsavat oly magas fokban tartalmaznak, hogy a schwalbachi és pyrmonti világhirű vizeket javas hatásban meghaladják. Csonttelkén dr. Hankó Vilmos 4 gyógyforrást talált 1885-ben csak áprilban; azok ketteje csaknem egyenlő tartalmú és hatású a seltersi gyógyvizzel. A Büdösbarlang környékén levő Kis-, Felső-, Befedett-timsó-források szabad kénsavtartalmoknál fogvást Európában páratlanok.

A bodoki Matild-forrás vizét, mely 1894. nyarán jött forgalomba, dr. Hankó Vilmos kincsnek nevezi a székelyek földjén, — legjobban megegyezik a bilini és a hires vichy-i vizekkel. Szénsav tartalma legközelebb áll a borszéki főkút vizéhez, jelentékeny szóda bikarbona tartalmánál (egy literben $4^1/_2$ gramm) fogvást pedig igen előkelő helyet foglal el, mint a gyógyitó luhi Margit és diadalmasan fogja fölvenni a versenyt a szulini és gieshübeli vizekkel. Váczon a Gombás-hegy

mély vizárkában buzogó üde forrás vize 1863. nyarán, a nagy aszályban kivételesen nemcsak szénsav buborékot hányt föl, de erős kénes szagú is volt, ásás esetén ki tudja nem lelnének-e ott is javas hatású ásványvizre?

Elmondja dr. Bókai Árpád, hogy a carlsbadi, marienbadi és franzensbadi glaubersós vizekből többet hoztak be hozzánk 1891-ben 1/2 millió palaczknál, — de ha ezeket pótolhatatlanokul is akarjuk tekinteni, nem ilyenek a többiek, mint pl. a szintén behozott 800,000 palaczk giesshübeli, az 500,000 palaczk niederseltersi, a 300,000 üveg krondorfi, a 60,000 bilini, a 40,000 roncegnoi, a 35,000 üveg emsi Krähenchen, a 30—30 ezer gleichenbergi Constantin és rohitsi, a 25—25 ezer levicoi és preblaui, a 10—10 ezer franzensbadi vasas, halli jódviz és radeini, a 8000 saidschützi keserű, a 3—3 ezer luhatschowitzi, schwalbachi vasas, a 2—2 ezer kissingeni, pyrmonti.

A giesshübelinek megfelel a német-keresztúri; a nieder-seltersinek az oláh-szentgyörgyi, a rodna-dombháti, a sztojkafalvi; a krondorfinak a tarcsai Károly-forrás vagy a hársfalvai Stefania; a bilinit, preblauit, radeinit pótolja a luhi Margit és a petánczi forrás, de kivált a szolyvai és polenai; az emsi Krähenchent a lipiki; a gleichenbergi Constantin- és Emma-forrásokat a bártfai Orvos-forrás; a franzensbadi vasast a bártfai; a hallit a csizi jódviz; a schwalbachi, pyrmonti, spaui forrásokat a buziási József- és Mihály-forrás; a kissingeni vizet a czigelkai Lajos-forrás.

Crantz vagy 200 javas ásványvizet ir le már a XVII. században, a szerinte 160 mf. hosszú, 60 mf. széles Magyarországon és mondja felőlök, hogy jóságra nézve semmivel alább nem állnak a külföldiek-

nél, csak az a hibájok, hogy szétküldésökre az edények kevésbbé jók és ismeretök nagyon lassan terjed.

Szepesházy és Thiele „Neuester Wegweiser durch das Königreich Ungarn 1827“ cz. munkájában harmadfélszáznál több hazai fürdőnek és javasviz forrásnak adják az ismeretét. A ki javasvizeink bővebb méltatását ismerni óhajtja, vegye kezébe dr. Chyzer Kornél munkáját „A magyar fördőkről.“ (Népszerű természettudományi előadások gyüjteménye 1886. 55. füzet.) Dr. Hankó Vilmos az erdélyrészi fördők és ásványvizek leirását tette közzé 1891-ben képekkel Kolozsvárott, dr. Boleman István pedig teljesitette a „Magyar gyógyfürdők és ásványvizek“ összeállitását 16 ábrával 1892-ben. És ujra „Magyar fürdők és ásványos vizek 1896.“ Alig van pedig ma már fürdője hazánknak, melyről kisebb-nagyobb monographia ne forogna közkézen.

Annyit is tettek orvosaink és vegyészeink a hazai javasvizek száma, minősége földeritése, ismeretök és használatuk terjesztése érdekében, hogy e téren aligha állunk már messze az ideáltól, melyet a magyar tudományos akadémia egykori költő-főtitkára megálmodott. Ha majd, úgy mond, e haza szent földén minden rög ismerve lesz, minden kődarab elmondja, honnan jött, kikkel találkozott; ha minden élő, mely rajta tenyész és mozog, összegyüjtve közös rendszerben foglal helyet; ha kitanultuk ege mérsékletét, a nedv- és aszály-hordó fuvalmak viszonyait; ha népei egymásra temetkezett rétegeit fölbuvároltuk a legmélyebbig: oly tőkére tettünk szert, melynek keletét legörömestebb ismeri el a művelt külföld. Ez a honszeretet a tudományban (Arany János 1865. deczember II. főtitkári jelentése).

Hazánk nozogeografiájából.

Az emberi szervezetet megtámadó betegségek elterjeszkedésének vagy helytállóságának tana ez és kiegészitője a néprajznak.

Kelet és nyugot közé ékelt fekvésénél fogvást Magyarország az átmeneti forgalomnak tárt kapuja. És kivált ha az egészség rendőrei nem elég éberek, hamar megesik, hogy átkelők fizikai kóranyaggal fertőztetik meg népünket — és annak sok emléke él nálunk részint följegyezve, részint a néptudatban, különösen arról az időről, mig határainkat veszteglő intézetek nem védelmezték a Balkán félsziget ellen, mely ránk nézve a Keletet jelenti.

A mai egészség-rendőri fejlett rendszabályok uralma alatt talán kevés okunk van rettegni Kelet „fekete asszonyá"-tól, a pestistől, — ha még oly erős is a távol országok népeivel a közlekedésünk. De mikor a magán ember ügyeibe a közjó érdekében a közhatóság még

be nem avatkozott, a köztisztaságra éberen föl nem ügyelt: szabadjában és borzasztóan dúlt az a ragályos és hatalmasan uralomra lépett nyavalya; ezrenként sodorta a védtelen népet, mint a kasza elé került gabona szárerdőt. Szólnak róla a följegyzések és a szóhagyomány bőven.

Összeállitotta a pestises éveket Lengyel Bálint, a Természettudományi Közlöny 1897. évi folyamában. A Természettudományi Füzetek ugyanazon évi folyama is foglalkozott a kérdéssel. A mennyiben azok hézagosak volnának, pótoljuk a következőkkel:

1334-ről igy szól a szepesi krónika: Ist so ein gros Sterben gewest, dass auch die Lebendigen kaum die Todten begraben konnten. Vagyis akkora halomás volt, hogy az életben maradottak alig győzték halottjaikat eltakaritani.

1578. Egész Magyarországon úgyan leomlott a nép, hogy némely faluban alig maradt öt ember. (Bornemisza.)

1585. Kivált Debreczenben, éhinséggel. (Az emberek a megholt dögöt megnyúzták és megették; az ember az ő gyermekét megölte és eltemette, melyre az éhség vitte.)

1602-ben Szász-Beszterczén uralkodott a pestis és kettős volt a baj, mert Básta is ostromolta a várost.

1621—1624. években Debreczenben dúlt a pestis.

1645. Kivált Dalmáczia, Tót- és Horvátországban, földrengéssel. Újbányán pedig 3 hónap alatt 1200 ember áldozatot vett a pestis.

1709-ben Szegeden és Hódmező-Vásárhelyt dúlt és az utóbbi helyről Kecskemétre egy asszony vert kenderrel hurczolta be, midőn férjnél volt leánya látogatásából onnan hazatért.

1710. Debreczenben pusztitott a pestis, noha akkor Vásárhelyről 12 nap tartott oda az út. Több község volt a Szepességben, mely 600—700 embert veszitett az odáig is elterjedt pestisben. A zilahi törvényszék mult századi egyik jegyzőkönyve igy szól: Az 1710. esztendőben circiter 6 százakat közülünk öregeket, ifjakat gyermekekkel együtt kivágott és a setét halálba szállitott a pestis. Ez évben Selmeczen 6000 embert vitt el ez a nyavalya.

1712-ben Kolozsvárt volt pestis, Szász-Beszterczén hasonlóképen, a hol alkalmat nyujtott arra, hogy az őrményeket a városból kiútasitsák, mivel a baj az ő házaikban tört ki.

1716—1717-ben az erdélyrészi Mezőségen dúlt és a Magyarország felé való székekben, 1718-ban újra Kolozsvárott, Szent-Gotthardon, sőt elterjedt egész Erdélyben.

Újra föllépett 1737-ben Brassó, Szeben, Medgyesen, 1738-ban átlépett a Szamos völgyébe, a következő 1739-ben Széplakon pusztitott. Ez évben a békésmegyei pestis duláskor minden község mellett vesztegházakat állitottak és a kin a pestis tünetei mutatkoztak, oda vitték családostól együtt, minden tekintet nélkül társadalmi állására, elégették minden ingóságát irgalom nélkül a gyöpön és mikor a járvány mérge fokozódott, a vesztegházból engedelem nélkül kijövőt bárki lelőhette, sőt érte egy arany jutalmat is nyert. Igy is elhalt a pestisben 5165 ember, az akkori vármegyének fele lakossága. Ez $1^1/_2$ évig tartó veszedelem alatt legtöbbet szenvedett Gyula és Békés város.

Ugyanez a betegség Csongrád vármegyében 1738—1740. között is majd 3 évig dúlt, Erdélyből Arad és

Temes vármegyén át került oda. Tovább terjedésének megakasztása végett élelmi szereket csak a Tiszán és a Kurczán lehetett a községekbe szállitani. A folyón senki át nem kelhetett hatósági külön engedély nélkül; magáncsónakok használatát, de a szentesi, algyői és tápéi komp közlekedését is letiltották, őrök ügyeltek rá. A ki Tiszántúlról át akart jönni, vagy odafelé útazni, 6 hetes (42 napos) vesztegzár alá került.

Mivel Szentesen és Hódmező-Vásárhelyt 1099 és 2490 ember halt bele, Csongrádon és Mindszenten csak 43 és 33: azt gyanitotta a kormány, hogy a baj oka a reformátusok praedestinatio tanában gyökerezik, ennélfogvást fölhivta lelkészeiket, óvják a népet a betegekkel való érintkezéstől, mert ott a praedestinatioban vetett hit nem használ; de nem intézkedett az ellen, hogy a katonaság a lovas-gazdákat előfogati szolgálatra 8—9 mértföld (60—65 km.) távolságokig is elparancsolta, holott a pestis ellen a császár ruhája sem használt.

Váczon és környékén 1739—1742. között dúlt. Fogadalmi ünnepek és emlékek tartják fönn a tudatát a nép között. Csongrádon és Váczon a Rókus nap (aug. 16.) megülése, Kecskeméten a szeptember hónap 3-ik vasárnapján tartott körmenet, az úgynevezett temetői búcsú és a Szentháromság szobra, melyet akkor valláskülönbség nélkül épitettek a kórvész megszűnése fölött érzett hálából a lakosok.

A Szerémségben 1795—1796-ban volt utolsó pestis veszedelem; 13 községben 19,610 lakos közül 4559 betegedett meg, 3435 halt bele, csak 1124 épült ki. Elnyomása végett Bécsből rendelték ki Schranel Ferencz doktort, ki magyar orvosok segitségével lokali-

zálta a bajt. Már 1770-ben alakult Van Svieten elnöklése alatt pestis-bizottság, mely oly komolyan vette az elszigetelést, hogy mikor dr. Persa budai orvos Pestre átjött, visszatértében nem szállhatott ki előbb Budán, mig 6 heti vesztegzárat a Margit-szigeten ki nem állott.

A váczi vasúti pályaudvarba Bombay-ból érkezett bőrök kerültek egy vagonnal 1898. karácsony ünnepei előtt, sietett is a városi hatóság azonnal elégetni.

1542-ben a komáromi táborban kiütéses tifusz ütötte föl a fejét, a pápa 1000 olasz harczosa hurczolta be, kiket a török ellen segitségül küldött. És mivel erősebben pusztitott a klimánkhoz nem szokott idegen katonák között, inkább tizedelte, mint a török kardja: elnevezték magyar betegségnek (morbus hungaricus) és ezen a néven irták 1566. óta német orvosok, a kik hazáját azon időtájt fölkereste. Az igazi magyar betegség a csömör, a zsiros eledelek nehéz emészthetőségéből származó gyomorbaj, melynek jó ellenszere a franczia konyha abban, hogy nem az eledelek tartalmasságára fekteti a súlyt, hanem izléses tálalás módra, tudván azt, hogy többen vesznek el a bő, mint a szűk étkezés következtében. Ha eléri ez az öreg juhászt, végig fekszik a subáján és kigázoltatja hátából, vállaiból a csömörcsomókat, drasztikus massage, de beválik.

1729. óta ismeretes nálunk az orosz nátha, mely Galiczia felől tolakodott be. Tulajdonképen influenza volt az a pleuritis is, melyet 1734. ősze végén Erdélyrészben Czegei Vass László naplója emleget, hogy nem volt ház beteg nélkül; nem igen haltak benne, de fájdalmas volt a baj és a betegek sokasága tette nehezen elviselhetővé.

Komáromban 1833-ról azt jegyezte föl Körmendy, hogy az úgynevezett influentia ezen várost is meglepte, de se nagyon el nem terjedett, se nem kegyetlenkedett. A temesvári katonai őrség legénysége között 1837. és 1843. években lépett föl az influenza, 1837-ben 172 beteg közül elhalt 3, de az erősebb 1843-iki 336 beteg közül 13-at vitt el. Erősebb föllépése 1889—1890-ben volt, mikor Budapest, Miskolcz, Pozsony, Temesvárról elég aggasztó hireket hoztak a lapok, Ez a nyavalya a pestissel ellentétben, inkább az előkelőbb társadalmi osztályok tagjait támadta meg.

1892. ápril végén Hátszeg vidékén a himlővel társult, novemberben föllépett újra Budapesten, Esztergomban, 1893. november végén Pozsonyban egyszerre 5000 embert lepett meg, deczemberben és a rá következő januárban Kecskeméten tett látogatást; 1895. márcziusban Pozsonyban be kellett miatta zárni a katonai iskolát; Budapesten, de az ország több vidékén is rohamost terjedt, — 1896-ban is sokakat meglepett, úgy hogy most már helytálló betegséggé növi ki magát vagy 8 év óta.

1723-ban Erdélyben úgy pusztitott a himlő, hogy a városokban 7—8 száz gyermeket vitt a sirba, de az öregebbek is haltak benne erősen.

Fiume környéke a skarlievo nevű, már helyivé vált betegséggel vivódik. Ezt a bélpoklosság nemű bajt 1790-ben 4 matróz hurczolta be oda Törökországból és még 1817-ben is 200 ilyen beteget kellett elszigetelten ápolni; de a vele szemben kifejtett kitartó küzdelem annyira a lakosság javára döntötte el a győzelmet, hogy 1869-ben már csak 39 ilyen szerencsétlen állott ápolás alatt, — ma pedig alig ismerik már azt

a borzasztó és gyógyithatatlan betegséget. De nem magától mult el, gondos orvosi elszigetelés törte meg a hatalmát.

1802—1890. között Brassó vidékén halál-ok gyanánt gyakoriság tekintetében következő rendben dúltak a járványos betegségek: himlő, skarlat, vörheny, szamárhurut, tifusz, pestis, kolera, difteritisz. Az első ötnél a lefelé menő hevességi skála: hagymáz, himlő, szamárhurut, skarlat, vörheny. A pestis 1813—1815., 1828—1829-ben lépett föl, de enyhén; korelás évek voltak 1831., 1836., 1849., 1866., 1873. A torokpenész 1870. óta jelentkezett.

1831-ben június 26-án ütött ki a kolera Zemplén déli részén; zárlat alá került Tokaj, csakhamar Nagy-Kálló és Nyiregyháza, Tályán 400-on fölül haltak, Szántón 613-an. Azt hitte a fölindult nép, hogy a hatóságok okai a dúló kórvésznek. Szulyovszky szolgabiróra saját vadásza vezette rá a bőszülteket, pőrén ugratták ki az ablakán, mezitláb tánczoltatták törött üvegeken, kivette aczéllal egyik szemét egy tót és tenyerében tartotta eléje, hogy megnézze a másikkal és úgy verték agyon; a leánya testébe karót ütöttek s az oldalán jött ki, levágták mind a két emlőjét. Megásatták Reviczky szolgabiróval a saját sirját, levágták kezét lábát és úgy elevenen temették bele. Fölakasztottak utóbb a helyszinén az osztó igazság kibékitésére e vadállatokból 60-at, közöttük asszonyokat is, de az ártatlanokat az nem költhette új életre.

Az 1831-iki nagy koleráról Körmendy azt jegyezte föl, hogy „két hónappal előbb, hogy sem Komáromot meglepte volna a kolera, oly egészségesek voltunk, hogy az elöljárók falakra függesztett czédulákkal bátor-

kodtak állitani, hogy ily nagy egészség félszázadnál fogva nem volt ismeretes a városban. Komáromban 29-ik júliusban ütött ki s becsületes két hétig dühösködött a mirigy. Legnagyobb mértékben érezte városunk annak dühét 13-ik, 14-ik és 15-ik augusztusban, ekkor a holtak száma 60-nál többre ment, azután naponként alább szállott, mig egészen meg nem szűnt.

Egész dühönsége alatt elvitt 800 embert, azonban igen kevesen voltak, kik ezen mirigynek mérgét kisebb-nagyobb mértékben ne tapasztalták volna. A betegségnek sem okát, sem természetét nem tudták orvosaink, sem a terjedése módját. Sőt még azt sem tudták meghatározni, vajjon ragadós-e vagy sem; és ha ragadós, mi módon ragad s miképen kell elkerülni, ámbár régi könyveknek bizonysága szerint nem épen most támadta meg először hazánkat, sőt egész Európát.

Az orvoslása igen bizonytalan volt. Legszerencsétlenebben esett ki a viszmuttal való orvoslás, melylyel elejénten éltek, mert akinek ezt beadták, igen hirtelen meghalt; ugyanazért a köznépben néminemű gyanúságra is adott alkalmat, mintha az urak egyetértvén az orvosokkal, a szegény embereket készakarva elölni szándékoznának; sőt ezen gyanú alól még a papokat se vették ki. Ez volt az oka nagyrészint a Zemplén, Sáros és más vármegyékben történt paraszt lázadásnak is.

De csakugyan hamar abba is hagyták ezen orvoslásmódot s máshoz folyamodtak kisebb-nagyobb szerencsével. Leghasznosabbnak tapasztaltatott Ipecacuanhának pora által, mely hányást okoz, a gyomrot az epétől és más rosszaktól kitisztitani, külsőképpen a testet kámforos égett borba mártott flanérral jól

megdörzsölni és székifű, csombor és más izzasztó füvekből csinált herbatheával élni, vagy a gyomrot meleg kásával vagy tégláknak a lábak közé való rakásával izzadásba hozni. Egyébiránt sokkal kevesebb ember veszhetett volna el, ha elöljáróink és orvosaink a félelem miatt eszeket el nem vesztették volna.

A palatinus úr biztosokat nevezett ki, minden 3—3 vármegyére egyet, ezzel is csak a szegény adózó népnek terhét szaporitotta. A Komárom vármegyére ügyelő ilyen biztos volt Zichy Ferraris Ferencz, Győr vármegyei főispán, a ki Győrből akarta a mi kholeránkat kormányozni és több balgatagságok közt azt a bölcs parancsolatot is küldötte, hogy Nagy-Szombatból semmiféle hajót Komárom vármegyébe be ne eresszenek, hanem feltartóztassák, mihelyst valamely hajó onnan ide közelit. Boldog Isten, hol van Nagy-Szombatnál a hajókázható folyó! Szegény hazám, de okos emberektől kormányoztatol!"

Az 1831-iki kolerát Váczra Pestről érkezett és másnap elhalt hajósember hozta; voltak zavargások ott is, de vérengzésig nem fajultak; a határzár miatt számos vidéki tanuló rekedt ott és a szegényebbek koldulással tartották fönn magukat, mikor a gymnasium leczkéi szüneteltek. Makón két és fél hónap alatt 2384 embert vitt el a kolera ekkor. A nyitrai egyházmegye területén az 1831—32-iki kolera 15,225 ember halálát okozta, az egész országban 237,408-ét.

Kolera-évek voltak az 1849., 1855., 1866., 1871., 1873., az utóbbiak miatt népszám-csökkenés volt 1871-ben 12,085 lélekkel, a halálozások 5·9%-a, 1872-ben 316,789 lélekkel, a halálozások 49·2%-a, 1873-ban 8633 lélekkel, a halálozások 1·3%-a, a legutóbbi esz-

tendőben november 1-ig 433,295 kolera betegség volt, elhalt 182,599, ápolás alatt maradt 2978 ember.

Az 1892-iki kolerát Krakóból szállitott bőrökkel hurczolták be és Budapestnek minden egyes kolera betege 500 frtba került. Szeptember 26-tól november 25-ig 1078 ember esett bele, elhalt belőlük 446, tehát 41·37%. A Budapesti Hirlap október 8-tól november 25-ig fertőtlenitve járt a vidékre is. A főváros kolera költsége szeptember közepétől deczember 3-ig számitva 324,694 frt 47 krra rúgott. A következő évben 184 napig uralkodott ez a nyavalya Magyarországon és 3773 életet oltott ki. Budapestnek 1892—93-ban a kolera költsége meghaladta a 633,252 frtot. Meglátogatott 41 vármegyét, 14 törvényhatósági várost június 24-től kezdve 184 napon át, 6753 betegedési esettel. Elterjeszkedése Zemplén, Borsod, Heves, Nógrád határai mellett a Dunát érintette, de attól a vonaltól nyugotra el nem jutott. A fertőző egyéb bélbajoknak ez évben 59,002 áldozata volt, 1892-ben 88,069.

Ugy ir Fodor tanár, hogy a szép magyar Alföld nemcsak aczélos búzát terem, de sárga betegséget is, a melynek mocsárláz a neve. Torontál és Temes a németek temetője volt, rémségesen söpörte a Banatfieber az első településeket, — de épen az ő önfeláldozó munkájok, a csatornázás és faültetés javitotta meg az egészségi viszonyokat. Temesvárt 1732-ben 4500 lakos közül nyáron naponta 10—12 ember halt el bánáti lázban.

A tüdőgümőkór (tuberculosis) gyakori nyavalya a Tisza mentén terülő laposokban, a melyek tengerszin fölött álló magassága csak 80—100 méter, de már a 116—124 m. magasan fekvő Kecskeméten nem sűrűn

előjövő tünemény az, — küldenek is oda üdülés végett a fővárosi orvosok betegeket. Kiváltkép oly helyeken tizedeli az Alföld lakosságát a tüdővész, a hol erős százalék a beköltözött idegen népség. Jász-Kun-Szolnok, Csanád, Békés, Hajdú vármegyékben a halálozási létszámban 43%-kal szerepel ez a betegség; a hegyek között alig 18%-kal.

Magasabb fekvésű Pozsony és mégis állandóan endemikus voltát mutatta ki 1883-ban Páváy Gábor dr. ennek a nyavalyának, hol évente 360 ember hal el tüdővészben; más fertőző bajok (hagymáz, vörheny, kanyaró, himlő, torokpenész vagy difteritisz) ellenben együttvéve csak 210-et ölnek meg. Magyarországon 1892-ben 46,097 áldozatot követelt a tüdővész, 1896-ban már 60,000-nél többet. 1898-ban áprilban 5994 halottja volt hazánkban e nyavalyának, Budapestre 245 jut, a legtöbb Dunántúlra (1079.)

Temes vármegyében 1894-ben 2519 embert lepett meg a difteritisz, belehalt 1142, vagyis 45·3%. Temesvárott 182 gyermek. Ez évnek a második felében Budapesten 998 difteriás beteg volt, torokgyikban 154-en szenvedtek, a halálozások 17%-át pedig tüdővész okozta. Az egész hazában ez év alatt 60,000 embert ölt el a difteritisz; 1893-ban ez a baj a krup-pal együttvéve a gyermekseregből 34,000-en fölül járó számban vitt el. Működött ez évben 4174 orvos, 1846 patika, 7357 bába, mégis közel $^1/_2$ millió ember halt el, — de valamivel kevesebb, mint 1892-ben. A fővárosban minden 1000 lakosból 244-en haltak meg 1894-ben.

Éhtifusz dúlt 1895. tavaszán Árvában és Beregben, májusban Mármarosban lépett föl a hagymáz

köteges alakjával; júniusban a fekete himlő ütött ki Liptóban és nap-nap után 5—6 gyermeket vitt el községenkint, a megbetegedettek pár órai szenvedés után haltak el. Az egyiptomi szembetegség (trachoma) 1893-ban 23,172 embert lepett meg, 5130-czal többet, mint 1892-ben; 1895. októberben Szeged külső területén 2980 trachomást leltek és 1321 trachomagyanús esetet. A rózsavölgyi szövőgyárban vagy 20 községből dolgoznak munkások és ezeket a Csehországból 1895. végén behivott szövők észrevétlenül úgy beoltották trachomával, hogy azóta Liptó vármegyében rohamosan terjed az. 1896. végén 27,677 trachomás beteg volt Magyarországon, 244-el kevesebb, mint az előző évben.

Hazánk több vidékén, egyebek között Mosony vármegyében, a Fertő mellett való részeken, a csont porhanyósság (rhachitis) betegség gyakori tünet; igaz, hogy erősebben a házi állatoknál, a melyek csak növényi táplálékkal élnek, de a szegényebb néposztálynak sem jut ki minden áldott napra a húseledel. Van ott golyva is, kivált a viztől. Föltűnő Csallóközben a talókság; minden 10,000 férfi között 26 van vizfejű, minden 10,000 nő között 20. Orvosi vélemény szerint annak oka a csekély mélységben levő fenékviz. Pozsony körül erős a gyermekhalandóság, az újszülöttek között 41·5%.

Magyarországon 1898-ban az összes halálozáseset 459,224 volt, 1892-ben 496,373. Az orvosok száma 127-tel nőtt; a foghúzók száma 882. Volt 374 magán, 1282 nyilvános gyógyszertár, 312 kórház, himlő ellen oltottak 869,308 embert, 86,143-mal többet, mint az előző évben; 304,308 újraoltási eset volt. A Pasteur-

intézetben Budapesten 701 egyén jelentkezett, közöttük 74 külföldi, elhalt a kezeltekből 7.

Föllépett Erdélyrészben 1898. tavaszán a pellagra, az a veszedelmes és nem ritkán évekig tartó és csaknem föltétlenül halálos kimenetelű bőrbaj, melynek a hazája Olaszország éjszaki és Francziaország déli része, — de előfordul Spanyolországban és Romániában is. Terjedését elősegiti a túlságos kukoriczaevés és a szeszes italokkal való visszaélés. Mérges kiütések keletkeznek a levegőnek kitett testrészeken, elmúlnak és kiújulnak, de belőlök agyhártya-, tüdő- és vesebaj származik. Kolozsvármegyében már szedte az áldozatokat, május végén 60 embert vitt el.

1898-ban elhalt Magyarországban gümőkórban 55,280 ember, difteritiszben 11,015, vörhenyben 10,754, szamárhurutban 10,314, kanyaróban 7980, hastifuszban 6685, vérhasban 2121, gyermekágyi lázban 2078 nő; a himlő, pokolvar, hólyagos tifusz összesen 2058 áldozatot követelt. Az öngyilkosok száma 3031 volt, ezek is beteg számba mehetnek, mert kóros idegzetök nem birt megküzdeni az élet képzelt vagy való nehézségeivel.

Bars vármegyét a régi magyarok kies fekvése és termékeny földje miatt, továbbá mert ott minden időben igen hosszú életű emberek találkoztak, Kis-Bethlehemnek is hivták, a hogy Tanárky 1814-ben ir. Győr vármegyében 75—80 esztendős embert látni nem ritkaság, sőt helylyel-közzel százasakat is lehet találni, úgy ir egyik lapunk 1822-ben. Sáros vármegyében 1827-ben, jelzi Szepesházy, hogy gyakoriak Szinglér és Lipócz községekben a 100 évet meghaladott emberek.

Ritka az oly szerencsés pont, mint a főváros közelében Szada, hol, mint a Tudományos Gyüjtemény 1836-ban mondja, még semmiféle ragány, sőt még a görcsmirigy (kolera) sem uralkodott. Kis-Kálnán, Bars vármegyében 478 lakos közül 1892. közepétől 1894. végéig egyáltalán senki sem halt meg. Krassó-Szörényben a meredek sziklafalak miatt napsugártól elzárt Börza község lakói nem igen érik el a 60 éves kort; de ha úgy vannak, mint a karancsalji palócz panaszolta, hogy gyöngyharmatos faluja határában fának, jóviznek, szép asszonynak bősége van, csak az áldott kenyérke szűk: úgy 60 esztendő is unosuntig hosszú élet. A tiszti főorvosi jelentésekből az világlik ki, hogy 1893—1894-ben a legegészségesebb város a hazában Székes-Fejérvár volt.

Folyton emelkedik hazánkban 1857. óta az öregek számaránya, noha a szülöttek száma 10,000 között 444, a 60 évet meghaladottaké pedig csak 639. Hogy régenten oly erőre birtak a nyavalyák kapni, a sok ok között a gyógyszertárak hiányában is kereshető. 1776-ban az Alföldön csak Arad, Makó, Szeged és Gyulának volt patikája. Szegvárott Békés, Csanád, Csongrád vármegye gyűlésezett, de gyógyszertár nem volt helyben, — hiányzott ez Tornavármegyében még 1848. előtt is.

Népmozgalom Magyarországon.

Olyan a mi hazánk áldott földe, mint Itália meg Hindosztáné: érett kalásza, teje-méze, nemes ércze mindig csalogatta a hegyeken túl lakó népeket s azok hol békésen, hol fegyverrel a kezökben, de egyenlő vágygyal a szivökben törekedtek rá, hogy a boldogság eme fészkét birtokba vegyék.

Magunk is úgy jöttünk ide 1006 év előtt és nem voltunk sem az elsők, sem az utolsók, kiknek szemét ez a szép haza megvette. Ki tudná ma számba venni, hogy a legmohosabb mult idők kezdete óta hány lélek volt itt a beköltöző? Még mi a magunk őseiről sem tudjuk megmondani, hányan voltak, mikor e hont elfoglalták.

Ratzel az összehasonlitó nyelvtudomány vezérvilágát követve, úgy ir felőlünk, hogy a magyarok őshazája a Volga-Ural vidéke volt a Kaspi és a Feketetengertől éjszakra. Onnan jöttek a hunok és az avarok

is, de a három nép közös eredete még függő kérdés, mivel a nyelvkincs némi közössége mutathat hosszabb egymás mellett való lakásra is közös eredet nélkül.

Bizonytalan is a magyarok őshazájának holléte, noha nem hiányzanak rávezető mind sűrűbbekké váló nyomok; van Pallas orosz iró értesitése szerint a Manitsh-folyó eredeténél Madshar (Magiarszu) nevű sóstó, a Kuma partján nagy csoport sirhalom még a mohamedán uralom idejéből, Botshye - Madshar - nak nevezik; a Dshingik mellékének téglaépület romjait a cserkeszek Madsharok házának hivják.

Anoshervan perzsa király 528-ban Derbend közelében a Kaspi-tengernél két várost alapitott, Kitshid-Magiar és Ulon-Magiar elnevezéssel; ezeket, mint a lapok irták, 1895-ben vizsgálta meg Zichy Jenő gróf expedicziója. A mai Danghesztan-t a régi görög és örmény irók „hunvidék"-nek nevezik; van ott Burgon-Magiar nevű község és sok az ott lakók között a magyaros hangzású családnév. Őseink vándorlási irányát bizonyitja az, hogy Kiew szélmalmos, gémkútas sikjának ma is „magyar mező" a neve.

A Tisza, Szamos és Maros vidékein pedig 1000 év óta laktokban majd uralkodva, majd meg alávetve szenvedtek a magyarok vérhigulást, úgy hogy népfaji ismertető jegyeik mindinkább eltünedeznek. Ez szinte terv szerint történt idegen, legnagyobbrészt német gyarmatosok közbejöttével; valamint vérkeveredés ment végbe a korábban ott lakott szlávokkal, utóbb románokkal is. A buzasárga bőrszin, a sötétbarna haj, szélesebb állcsontok csak itt-ott találhatók még meg, legtisztábban talán a keleti Erdélyrészek székelyeinél. Hogy a magyarok nyelve a finnekével

rokon, erős keveredésre mutat azokkal még azon időből, mielőtt a magyarság kiválakozása végbe ment.

A tatár és török invázió nem emelte hazánk népe számát, a kik csontjaikkal e talajt nem kövéritik, legnagyobbrészt kitakarodtak. Tatár, török előnevű községünk elég van, de azok népe erében aligha folyik tatár, török vér, — pestvármegyei Tatár-Szent-Györgyről ezt legalább az irigység sem mondhatná, hol még a kecskeméti származású harangozó is kénytelen volt tótul megtanulni; csak Egerben mondja a szőlőmunkás, ha valakire megharagszik, „te török ivadék."

Annál több a beköltöző, a ki bányászkalapácscsal, szántóvassal, iparűző szerszámokkal fegyverzetten jött a mult évszáz végéig. Ezek száma sem mutatható ki hajszál pontosan.

Idegen telep Mármarosban Német-Mokra, annak a népe csak úgy jött, mint a királymezeiek 1794—1796. között Felső-Ausztriából Gmunden, Ebensee és Ischl vidékéről, de a nyelvöket, szokásaikat, viseletüket máig megőrizték. Ugocsában Felszász, Nagyszász, Szőlős, Ardó, Batár a XIII. században merő flamand telepesek voltak. Moldva mellé Károlyfalvára Krassó-Szörénybe 1797-ben Lothringenből franczia lakosok érkeztek, kiket a forradalom űzött el hazájokból, a hol szintén fairtás volt a foglalkozásuk. Ősi franczia neveik ma is megvannak, a második nemzedék beszélte még atyái nyelvét, de a népiskola elnémetesitette már őket.

Zólyomban a nagy Gyetva irtvány-község Hunyadi Mátyás telepitése, Boszniából hozott oda lakosokat s azok nyelvében máig maradtak fönn délszláv szók. Gömörben Jánosi község lakosai elmagyarosodott huszitáik. Hontban Nagy-Maros magyar protestans

vallású népét végkép kipusztitotta a XVII. században folyt nemzetiségi és vallási torzsalkodás, a helyökbe Mainzból németek kerültek településükül. A Fehér-Körös völgyének már a XVII. század végéveiben megfogyott magyar lakossága utolsó szál emberig kiveszett Boros-Jenő ostromakor; a Maros mentén állott helységek Radna és Lippa ostromakor pusztultak el; csak 1690-től kezdve települtek Arad környékére szerbek.

A déli három vármegyében 1717. tájt csak 663 hitvány falu volt 21,289 házzal, egy falura átlag 32—33 ház jutott. 1718-ban keletkezett Oravicza, 1719-ben Bogsán, 1722-ben Dognácskát Schwatz vidékéről Tirolból jött 247 család alapitotta. A településit Resicza 1771 ben a Salzkammergut-ból és Aussee vidékéről nyerte, de 1850-ben Cseh- és Morvaországból 100 új család jött oda, 1857-ben pedig 72 család Rokitzanból, szintén Csehországból. 1778-ban alakult meg Moldova. 1783-ban Felső-Ausztriából és Stajerországból 300 család vándorolt a Szemenik hegy lejtőjére és ott 1793-ban Ferenczfalvát alapitotta meg.

Száz év előtt Versecz csak falu volt és mint olyan is két községből állott; a szerb részt Kenéz, a német részt Schultheisz kormányozta és 1792-ben 8402 lakost számlált, szabad királyi város 1847-ben lett. A dunamenti magyar községek majd mindenikében van ócska rácz templom, a melyen erősen megtetszik az idő megviselő foga; hivők nem járnak már imádkozni beléjök, mert a mely nép épitette, föntartotta, rég kihalt, vagy csak néhány elmaradott tagja lézeng még; csöndesen apadt le az egyházközség a lelkészre és az egyházfira, a kiknek a gazdag alapitványok még megadják a mindennapi kenyeret.

Jobban esik tudnunk, hogy Déván sükerült a csángó telepités.

Magyarország népe a következő skálát mutatná, de nem egész megbizhatók az összeállitás számadatai:

1724-ben . .	4.000,000	1838-ban . .	11.440,000
1785-ben . .	8.460,000	1846-ban . .	14.113,000
1805-ben . .	9.277,000	1850-ben . .	12.939,000
1825-ben . .	9.471,000	1857-ben . .	14.773,000
1834-ben . .	10.195,000	1864-ben . .	15.171,000

Hogy hazánk népmozgalmáról számot adhassunk, Fallon osztrák császári hadi térképét vetjük alapul, mely Szent István koronája országainak népét 1822-ben már 11.422,029 lélekre számitja. És mivel az 1890-iki népösszeirás 17.463,789 embert állapitott meg, 68 év alatt 6.041,760 a szaporodás, közel 35%. Ilyen arányban a népesség megkétszereződése 194 év leforgása alatt várható, tehát 116 év mulva. Keleti Károly azonban az 1857-iki megbizhatóbb népszámlálás alapján közel 12%-ban állapitotta meg nálunk a szaporodási hányadost és ennek folytán 85 év alatt növekedhetik föl népünk kétszeres számra.

Moreau de Jonnes szerint ez a különböző államokban következő számú évek alatt esik meg:

Török birodalom .	555	Németország . . .	76
Svájcz	227	Orosz birodalom . .	43
Francziaország . .	138	Britt királyság . . .	43
Spanyolország . .	106	Éjszakamerikai Unio	25
Hollandia	100	(leszámitva ott a bevándorlókat.)	

Vannak azonban rendkivüli esetek is, minő Legyelországban fordult elő, hol 1822—1881. között a lakos-

ság 166%-nyit nőtt, volt pedig közben kolera, fölkelés, deportálás, kivándorlás is.

1724-ben Európa lakosságát 120—130 millió lélekre becsülték, benne a következő államok a következő számú millióval szerepeltek:

Francziaország . .	20·0	Lengyelország . .	10·0
Orosz birodalom .	12·5	Német birodalom .	9·0
Ausztria	11·0	Spanyolország . .	8·0
Britt királyság . .	10·0	Magyarország . .	4·0
Olaszország . . .	10·0	Összesen:	94·5

Ma 367·5 millió a földrészünk népe, az utóbbi 10 év alatt gyarapodott:

	lélekkel	évente
Orosz birodalom	12.510,000	1·46%
Német birodalom	4.522,600	0·96%
Ausztria és Magyarország . .	3.502,200	0·92%
Britt királyság	2.452,400	0·66%
Olaszország	1.552,300	0·52%
Török birodalom	1.100,000	0·44%
Francziaország	671,000	0·17%

Malthus elve szerint rendesen szaporodik a nép, ha az élelmi szerek mennyisége növekszik; sőt ha a gátló körülmények közbe nem lépnek, a megélhetési módok számtani arányú haladásának a lakosság szaporodása geometriai arányban felel meg.

Az óvilágban ily rohamos szaporodás nem igen várható, kivált a régebben lakott országokban, hol nemcsak a talaj veszitett már az évezreken folytatott kihasználás útján ősi termő erejéből, — de maga a társadalom is számos akadályt gördit a népszaporodás elé, noha önszántán kivül. A létküzdés folyton nehe-

zedik és a védelem, mit az állam az emberi életnek minden egyes esetben nyujtani törekszik, nem birja eléggé ellensúlyozni a gátló körülményeket, melyeknek oka a társadalmi sűrű együttélés.

Le Monnier a következő területeken, a következő években igy mutatja ki a szaporodási százalékot egy éven át:

Lengyelország	1771—1879	1·92%
Oroszország	„ „	1·48%
Szászország	1875—1880	1·48%
Német birodalom	„ „	1·14%
Hollandia	1869—1879	1·14%
Szerbia	1866—1878	1·13%
Wales	1871—1881	1·11%
Skóczia	„ „	1·05%
Bajorország	1875—1880	1·00%
Dánia	1870—1880	0·99%
Svédország	„ „	0·95%
Württenberg	1875—1880	0·93%
Baden	„ „	0·82%
Ausztria	1869—1880	0·75%
Belgium	1866—1876	0·70%
Svájcz	1870—1880	0·64%
Norvégia	1865—1876	0·61%
Itália	1871—1881	0·60%
Portugália	1864—1878	0·59%
Francziaország	1872—1881	0·48%
Elszász	1875—1880	0·45%
Luxemburg	„ „	0·43%
Spanyolország	1860—1877	0·34%
Magyarország	1869—1880	0·11%
Irland	1871—1881	0·08%

Gyönge szaporodás hazánkban az évi 0·11% és csak a következő évtizben (1881—1890.) emelkedett 0·12%-ra, de annak sok természeti gátló ok állotta útját, hogy erősebben meg nem szökkent. Ilyen egyebek között a városi népesség fölszaporodása is. Igaz, hogy ott könnyebben hozzáférhető az orvosi segitség, a gyógyszertárak; fejlettebbek és pontosabban keresztülvihetők az egészségrendőri intézkedések, — de viszont a jelentkező ragályos és járványos nyavalyák több emberanyagot lelnek együtt, hogy benne duskálkodhassanak.

Hazánkban 1870-ben minden □ km. területre 47 lakos jutott, 1880-ban 48 lakos, 1890-ben 54 lakos; a népszaporodás ellen tehát panasz nem emelhető. A családok száma az országban 17·3%-kal gyarapodott, mihez képest a 10 évet meg nem haladott gyermekeké 14·7%-kal.

Újabban azonban csökken a házasságok száma, talán túlzottan jelzik ezt évente 10,000-re; de mindenesetre az erkölcsök lazulására mutat, hogy a Bánságban fölkapott a fiatalok között a szülők beleegyezésével a próba-házasság. 1899-ben Hittyiás (Temes) községben 97, Rahovicza (szintén Temes) községben 109 olyan pár élt vadházasságban és velök szemben a hatóságok keze béna. A születések száma e két baj folytán 1000 lélek után 1880. óta 45-ről 37-re szállott le; holott ma több a nép, több és termékenyebb lehetne a házas élet. A németség és oláhság szaporodik leglassabban, örvendetes a Tisza-Duna köz népemelkedése, elszomoritó a Tisza-Maros köz lakosságáé.

A fővárosban 1894-ben 1000 ember közül 54 halt évente, ezt 1898-ig 24-re sikerült leszoritani, — de az egész országban az átlag 59 ma is.

A járványos nyavalyákkal egyenlő pusztitást visz végbe hazánk népén a kivándorlás.

Amerikában 1890-ben 139,204, sőt 1895-ben 800,000 magyar polgár lakott; a nemzettestről való leszakadozás mértékét összeállitja dr. Thirring Gusztáv. E szerint hazánkból Amerikába költözött

1861—1870.	évek között . .	488	lélek
1871—1880.	„ „ . .	13,475	„
1881—1890.	„ „ . .	136,562	„
1891—1893.	„ „ . .	86,450	„
	Összesen:	236,975	lélek.

Más kimutatás azt mondja, hogy

1891-ben	28,366 lélek	1893-ban	23,591 lélek
1892-ben	37,236 „	1894-ben	14,395 „

ment oda át.

New-Yorkból legközelebb azt irták, hogy a magyarországi kivándorlók száma 1896-ban sem csökkent; ez év első 7 hónapjában, pontosabban július 25-éig New-Yorkba 12,500 magyar honosságú férfi és aszszony érkezett, — 1895-ben a megfelelő időpontig 10,300. A partraszállott magyarok száma ott:

1885-ben . . .	9,383	1890-ben . . .	22,062
1886-ban . . .	12,420	1891-ben . . .	28,366
1887-ben . . .	15,256	1892-ben . . .	37,236
1888-ban . . .	15,800	1893-ban . . .	23,501
1889-ben . . .	10,967	1894-ben . . .	14,393
5 évi átlag:	12,765	5 évi átlag:	25,112

1895-ben pedig 23,684. Ez ugyan nem mind kivándorló, de hány marad el ott örökre?

Az újvilágban való megélhetést kecsegtető szinben tűnteti föl az, hogy 1897-ben is Magyarországba onnan 6·9 millió frtra rúgó pénz érkezett a kivándorlottaktól itthon hagyott családok részére és ebből csak a fölvidékre 5·4 millió frt esik. Az ott élők számához képest lehetett volna az több is. 1898-ban meg a női kivándorlás vált erősebbé, részint az itthon hagyott feleség, menyasszonyok indultak meg, részint a kik ott szerencsét reméltek lelni.

Chiliben három horvát telep van már. Punta-Arenas, Iquique és Autofagostában, mindenik helyen 1000—1500 horvát hazánkfia él. Buenos-Ayresben pedig vagy 6000 horvát van, nagyrészt bányászok.

A székelyek kivándorlására nézve az volt a hiedelmünk, hogy 1883—1892. között csak 25,000-en maradtak el Moldvában, évenként átlag 2500 lélek, most pedig csak 2000, — de a székely vármegyék keleti részén a Moldvába nyiló szorosok vámhivatalai úgy jelentik, hogy a székelyek közül

	kiment	visszajött	elmaradt
1891-ben	24,317	21,331	2,986
1892-ben	24,081	21,280	2,801
1893-ban	20,489	17,909	2,580
1894-ben	35,317	30,140	5,326

nagy veszteség pedig 4 év alatt 13,693 székely magyar. 1895—1899. között pedig csak Háromszék vármegyéből 2,726 székely vándorolt ki Romániába; mig az amerikai kivándorlókra azt lehet mondani, hogy a nagyobbik részök fölvidéki szláv.

A székelyek kivándorlása annál bántóbb, hogy kincses föld a hazájuk; a Székely-föld a Keleti-Kárpátok legtermékenyebb része, talajának majd felét erdők boritják. Ha van Svájcznak, mint fogalomnak alfoko-

zata, úgymint bajorországi, csehországi, szászországi Svájcz: úgy a magyarnak is kellene székely Svájczának lennie, hová telt zsebével üdülés végett járna, — holott az anyaország népéből alig 0·05%, tehát 2000 emberből egy ismeri a Székelyföldet, melynek hatalmasan gyógyitó erejű fürdői vannak, mint Szováta, Korond, Szejke, Homoród, Előpatak, Borszék, Tusnád, Kovászna, Kászon, Torja s közöttük sós, vasas, kénes, jódos, timsós stb. tartalmuk szerint válogathatni.

Itt vannak kiaknázatlan kincsei, mint a kősó, kőszén, vas, réz, timsó, mészkő, czement, márvány, festék-földek; ott vannak megmérhetetlen értékű erdőségei az épület- és haszonfának minden nemével, mint a hárs, kőris, tölgy, bükk, gyertyán, juhar, nyir, lucz-, jegenye- és vörös-fenyű. A kősó előállitása Parajdon 40—50%-kal olcsóbb, mint Maros-Újvárt, vagy Mármarosban és a minősége csak a mármarosinak enged.

Szakadáton van hires trachit, szóda, kátrány, valószinűen petroleum, kitűnő fedő lemezkő, valamint finom üveghez alkalmas homok nemcsak Szakadáton, de Vármezőn és Maros-Tordában. Ez anyagok mind helytálló iparnak vethetnék meg alapját s munkát adnának sok olyannak, ki boldogulását Moldvában keresi.

Végül össze kell állitnunk nemzetiségi és vallási számarányunkat külföldi és hazai becslés szerint.

	Le Monnier (1880.)	Keleti (1900.)
Magyar	41·21%	48·64%
Szláv	29·23%	20·00%
Román	15·38%	17·12%
Német	12·49%	13·12%
Egyéb	1·69%	1·12%
Összesen:	100·00%	100·00%

	Le Monnier (1880.)	Keleti (1900.)
Római kath. . .	50·18%	58·84%
Görög kath. . .	9·59%	9·63%
Görög keleti . .	15·57%	12·17%
Ágostai evang. .	7·18%	6·94%
Evang. reform. .	12·98%	12·83%
Unitárius . . .	0·36%	0·39%
Egyéb keresztény	0·02%	0·05%
Izraelita . . .	4·08%	4·18%
Felekezetietlen .	0·06%	0·00%
Összesen:	100·00%	100·00%

Viszonyaink hézagos ismeretéből kifolyólag Le Monnier 20—20% németet és szlávot tűntet föl 1880-ban térképén Váczon, hol ugyan meg nem tanul németül vagy tótul senki, — csupán a hetivásárokon hallani német vagy tót szót a szomszédos falvak bejáró népe ajkairól, sőt elmagyarosodott nyelvben és viseletben az az 50 cseh család is, mely ott az 50-es évek elején letelepült.

Azt irja felőlünk az orosz Aksakow, hogy a hanyatló magyarság csak úgy birja föntartani magát, hogy idegen nemzetiségeket asszimilál. Talán nem is sejti, mekkora bókot mondott vele, mert nem erőtlenség jele az eredményes fölszivó képesség, mely kivált a nagyobbik Alföldünkön működik ellenállhatatlan hatalommal a magyarság javára.

A nemzetiségek összesitett létszám százaléka valamennyit fogyott, de ha Le Monniert vehetnők biztos alapul, úgy megfogyatkozásuk 8·69%-ot tenne. Nem irántunk való figyelemből mutatott ki 10 év előtt (1890-től mérve) a valónál magasabb nemzetiségi

népszázalékot, hanem hogy a mienket letörje. Igy a magyarság 7·45%-nyival emelkedett volna, holott alig tesz az ki 2%-os gyarapodást vagyis 957137 lelket. Az oláhság 187384 lélekkel szaporodott, a németség 116538-czal, a szlávok 105972-vel. Magyarországon a czigányok száma 1895-ben 274940 lélek volt, közöttök 9000 a helyhez nem kötött vándorló.

A hitfelekezeti kimutatásban szemmel láthatólag nem vezérelte Le Moniert czélzatosság, azért ott a számai meg is felelnek a valószinűségnek.

Ha az 1890-ben kimutatott 7361207 magyarhoz hozzávesszük azokat, a kik magokat magyarul beszélőkül vallották be, kerek 8½ millióra növekszik föl annak a népelemnek a létszáma, mely a magyar államnak nevet ad, — ez 55·8%, de 1880-ban még csak 36% volt. Kimutatta az 1890-iki népszámlálás azt is, hogy a magyar községek 1880-ban még 73%-ot képviseltek a 10000 lakost meghaladó embergyüjtő középpontok sorában, de 10 év leforgása alatt 77%-ra emelkedtek és a magyar államnak ebben van a súlypontja, honnan önföntartó erejét bőségesen meriti.

Horvát-Szlavonországban 1810—1890. között a magyarok száma 5000-ről 65000-re szaporodott, de ebben bevándorlottak is vannak. A magyarság terjedéséről a Közgazdasági Szemle úgy ir, hogy elértük már 1897-ben az abszolut többséget hazánk népei között az anyaországban. A magyarság létszáma igy állt:

Év	Összes népesség	Magyarság	%
1720.	3.582,598	1.161,208	32·41
1787.	9.394,300	3.288,005	35·00
1840.	12.880,406	4.812,759	37·37

Év	Összes népesség	Magyarság	%
1857.	13.768,513	5.273,144	38·30
1869.	15.417,327	6.160,000	39·96
1880.	15.642,102	6.445,487	41·21
1890.	17.349,397	7.426,730	42·81
1897.	18.525,848	8.167,733	44·01

Lenyomja a %-ot Fiume és Horvát-Szlavonország, a hol az elsőben csak 5% a magyarság, az utóbbiban pedig 3·08%, — de mivel az anyaország 16.140,208 lakosa között 8.077,044 lélek a magyar, kijön az 50·04%. Legerősebben szaporodott a Duna-Tisza köze népe, 1890—1897. között 310,745 lélekkel. Magyarország lakossága 1898. végén 18.730,000 lélek volt.

Glatter szerint elég szapora a hazájában a szerb, csak Magyarországon van kihalóban; az izraelitáknál számos és könnyű a szülés, aránylag csekély a halálozás, a mi kimagyarázza szaporodásukat. Budapesten tovább él az izraelita kereskedő, mint keresztény társa, de már rövidebb életkorú az izraelita szabó, mint a keresztény. A magyaroknál úgy számos a születés, mint a halálozás. A szlávok gyermekei között ellenben csekély a halandóság. A mosonmegyei vendek soká élnek, noha kicsapangó az életmódjuk, de már a pestmegyei németek között erős a halandósági százalék. Beksits Gusztáv úgy számitja 1899-ben, hogy 50 év alatt a Magyarbirodalomnak 29·1 millió lakosa lesz; benne 18·3 millió magyar, 4·5 millió román, 2·5 millió szláv, — mivel a magyarság több mint 15%-kal szaporodik évente, a románság 7·7%-kal, a szlávok 2·45%-kal.

Nincs Európában az újkori nemzetek között, a mely ugyanazon földrajzi határok keretében, ugyan-

azon állami szervezet mellett ősi alkotmánya eredetét az uralkodó faj változatlan suprematiája mellett 1000 esztendőre kiszámithatná. Csak a magyar faj tartotta fönn magát, nem hódolt meg senkinek, nem is iparkodott magába olvasztani vagy leigázni más népet; csak államformáját őrizte féltékenyen.

Sok nép élt a magyar földön a magyar előtt; ugyanazt a levegőt szivta, ugyanabból a földből táplálkozott, ugyanannak az éghajlatnak a viszontagságai alatt fejlődött és mégis elpusztult, elveszett mind, vagy beolvadt más népekbe. De a magyar itt fejlődött nemzetté, a történeti körülmények is segithették, de fősegitsége mégis saját néplelke géniusza volt. Ez tette azzá, a mi. A sok baj meg nem törte, olyan a magyar nemzet is mint a földje: ha soká ugaron állott, a gyümölcsözése annál dúsabb.

A románok terjeszkedése.

Nem életképesebb a román faj, mint a magyar, nem is szaporább vagy munkabiróbb és mégis folyton foglal az Erdély-részekben s a velök határos magyar vármegyékben; úgy hogy e tünet okát nem a faji előnyökben kereshetni, hanem egyéb esetleges körülményekben. Föllelhető pedig a román terjeszkedés oka hazánk keleti részeiben, ha a kisközségek történetébe bepillantunk; ez mutatja ki a jégár lassúságú, de ellenállhatatlan térfoglalást, annak okát és módját.

Szolnok-Doboka vármegye közoktatás-története nem czélzatossággal, hanem a száraz tényeket fölsoroló és részrehajlatlan érzelemmel megirott mű, kilátszik belőle mind a mellett, hogy az a törvényhatóság bár nem határ-vármegye, mégis csak a magyarság vérzett el ott tűzhelyei védelmében s az elpusztult helyekre nem csak önként áramlott a veszedelem lezajlása után a román népelem, a mely könnyebben menekülhetett

a hegyek, erdők nyujtotta ments-várba, ha baj volt: de a magyar földesuraságok is törekedtek letelepiteni őket, hogy az árván maradt mezők munkáskezet nyerjenek.

A magyarság előrelátás nélkül, nem tekintve a jövőbe, pillanatnyi haszon kedveért román munkaerő után nyujtotta ki a kezét, — nem sejtve, hogy tűzzel játszik, mely azóta őt magát is nem egyszer égette már meg, mert nem törekedett azt a népanyagot beolvasztani, sőt mondhatni, ő alkalmazkodott hozzá; — a természeti erők okos kihasználásának pedig nem az a módja, hogy szemet hunyjunk előtte. A mi helytelen, megboszulja az magát mindig.

1848. után az abszolut osztrák hatalom fölismerte a román népelem terjeszkedésének fontosságát és a rebellisnek tartott magyarsággal szemben törekedett is azt dédelgetni; részint hogy 1849-ben tanúsitott magatartásáért megjutalmazza, részint hogy a jövőben nehéz kolonczot kovácsoljon az autonom jogaira féltékeny magyarság nyakába. A magyar községek iskoláit, a nemzeti erő eme bölcsőit sinyleni engedte, a románokat ellenben szinte karhatalommal is késztette a kultura áldásainak befogadására, mert tudta, hogy ott növekszik föl valamely nemzet számbavehetősége.

Kimutatható, hogy Nagy Lajos királyunk telepitette be Szolnok-Doboka vármegyének éjszaki részébe, Kővártól Csicsóig Drág és Balk vajdák alatt a nyájőrzéssel foglalkozó oláhok őseit, görög keleti egyházhoz tartozó kalugyereikkel együtt, a hová már előbb a mezőségi részben IV. László kényszeritette letelepedésre, a czegei tónál megvert kunok kiséretében, a

nomád életet folytató, Moldvából bejött oláhokat. Ezek számát szaporitották Zsigmond király intézkedése folytán a moldvai fejedelmek és vajdákkal Csicsó meg Bálványos környékére bejött oláh települők.

Megalkották ezek az első görög keleti egyházat a vármegyében 1391-ben, de egy részöket Marchio Jakab olasz barát az erdélyi püspök katonáival a katholikus vallásra téritette; a meg nem tértek pedig 1479-ben Vaádon, Deés közelében alapitottak püspökséget, mely mint névleg fönnálló, czimével a belgrádi metropolita hatósága alatt áll. Az utóbb terjeszkedő protestantizmus pedig érintetlen hagyta őket. Bethlen és Rákóczy fejedelmek a XVII. században büntetés terhe alatt kötelezték a szlávnyelvű pópákat a román nyelv használatára.

Rákóczy György fejedelem fordittatta román nyelvre a bibliát és nyomatta le más könyvekkel együtt, mert arra a még mindig szláv befolyás alatt álló románság képes nem volt és ezzel előmozditotta a nomadizáló népcsoportnak nemzetté való fejlődését. Nevezetes, hogy a Rákóczy-féle román könyveknél régibbeket még Románia sem bir fölmutatni. 1640-ben esküvel kötelezte Gelei Katona István Milovitiust, az oláh püspökségre ajánlott kalugyert, hogy igérete szerint állit román iskolákat és román könyvnyomdát s a román egyházi könyveket is latin betűkkel nyomatja.

Templomokat 1647-től kezdve épitettek és rendes paptartással hitközségeket akkor tájt alapitgattak; papjaik azonban annyira kevéssé voltak irástudók, hogy még az esperesek is nagy nehezen birták a nevöket cyrill-betűkkel leirni; még 1848-ban is voltak görög keleti oláh papok, kik tudtak olvasni, de irni nem, a

hiveik születési vagy esketési adatait botokra rótták föl, holott az nehezebb, el sem tudjuk képzelni a használható módját.

És mégis megesett, hogy a magyar protestans a görög vallásúakkal szigorúan böjtölt péntek napon és ünnepelt velök, hogy Isten a marhavészt az ő gazdaságától távol tartsa; a görög pap tömjénfüstje és szentelt vizének nagyobb csodaerőt tulajdonitott, mint a maga papja szavának, gyermekét is azzal kereszteltette meg. Az oláhok térfoglalására mutat, hogy az 1622—1643. évek között az egyházi birtokok összeirása alkalmával még magyar helynevek és határrészek vannak; de 1754-ben már egyes földek szomszédai s határrészeinek elnevezése feles helyen román. Erősödtek pedig, midőn a római egyházzal kiegyeztek, mert akkor részt kérhettek a protestansoktól itt-ott visszavett magyar birtokokból is, kivált 1762. után, mikor Buccow a naszódi II. oláh határőr ezredet fölállitotta.

Ha betűrendes sorba szedjük Szolnok-Doboka vármegye kisközségeit, azonnal fölötlik a román terjeszkedés mérete, — holott fölsorolatlan hagyjuk azokat, a mely községeknek ők az alapitói, noha magyar birtokok voltak, mert magyar nevet viselnek, vagy legalább olyant, mely szembetűnően magyarból ferdittetett el. Nem sok a tisztán román ajkú községek között az olyan román nevű, a melynek valamely grammatikai jelentése is volna.

Az elsenyvedett magyar kisközségek a következők:

Al-Őr a XVI. században tisztán magyar ajkú volt.

Alparéten csak 200 év óta laknak románok.

Alsó-Oroszfalu ruthén volt, ma oláh.

Alsó-Töök a XVII. évszázadban még magyar volt.

Aranyos-Szent-Miklós is, a hol ma csak 8 magyar lakik.

Bálványos-Váraljára a birtokosok a mult század közepén telepitettek oláh jobbágyokat a székely darabontok közé.

Bethlenben a XVII. század közepén Oláhországból megszökött bojár jobbágyok települtek le.

Boncz-Nyires a XVI. században népes magyar község volt, a temploma 1644. óta rom, ma két magyaron kivül csupa oláh lakja a falut. Már 1651. junius 29-én a marosvásárhelyi ev. ref. zsinat úgy szól, hogy „mivel a magyarok abban a faluban úgy elfogytanak, hogy két házas embernél több nincs magyar, hanem mind oláhok, azért engedné a parochiális házhelyet nekie (Fülöp oláh esperesnek). Megtekintvén a szt. generális őket, megengedi nekik, hát legyen, hogy épitsék meg és birják addig, mig a magyarok annyira szaporodnak, hogy prédikátort tarthassanak; de ha valaha annyira szaporodnának, hogy prédikátort tarthatnának, tartozzanak visszabocsájtani az oláhok minden fizetés és törvény nélkül. Melyre rá is kötelezi magát a boncz-nyiresi oláh esperes és kézirásával confirmálá (cyrill-betűkkel irta Fülöp vezeték nevét s utána valachicus senior) a gerenalis ecclésia könyvében.“ És egyéb egyházak földeinek jövedelmét is az ott való esperes húzza 1754. óta. A magyarság pedig nem szaporodik.

Bödön a XVII. század elején magyar és szász lakosokkal birt, ma oláhok lakják.

Böödnek 1754-ben még magyar egyházközsége volt, ma a helyén görög kath. oláh van.

Búza egykor mezőváros, ma falu, mely magyarságának rohamos elolához sodása miatt hirlapilag is hiressé vált.

Csáki-Gorbó 1658—1661. között annyit szenvedett a háborús viharoktól s úgy elpusztitották belőle azok a magyarságot, hogy egyetlen egy lélek sem maradt meg. Az újabban betelepült magyarok is 1849. után úgy elolához sodtak, hogy ott a sok Fazekas, Kiss, Kovács, Lakatos, Nagy, Sipos, Szőcs, Takács, Tót, Török, Varjú nevű román családnak a neve mutatja a magyarság romjait.

Csicsó-Mihályfalván a magyarságot a Kemény János fejedelem üldözésére küldött török had részben leölte, részben fogságra hurczolta; helyökbe a birtokosság románokat telepitett jobbágyokul.

Csicsó-Ujfalun is, a hajdan magyar lakta helyen, görög keleti vallású oláhok vannak.

Deésen a mult század közepén keletkezett görög kath. román hitközség és annak kebelében esperesi székhely; görög keleti pedig 1863-ban szervezkedett.

Dellő-Apátiban 1638-ban volt még reform. iskola, de már 1644-ben azt sem tudták az összeirók kikutatni, hol volt a mester földje; 1754-ben a templomnek is csak a helye volt még meg, ma 8 magyar lélek lakja a községet, a többi román.

Dengeleg népes magyarlakta község volt hajdan, 1715-ben már csak egy magyar ref. család maradt benne, elpusztult temploma helyén épült föl a görög kath. román egyház.

Doboka magyar lakói 1703—1711. között pusztultak el, ma is kevés magyar lakja.

Felső-Ilosva népes görög kel. román falut a XVI. században még magyarok lakták.

Girolt a nemzeti fejedelmek idejében magyar község volt, de 1703—1711. között lakói a haza szabadsága védelmében pusztultak el; a magyarság romjain és fészkében románok nevekedtek föl.

Hesdát magyar község Básta kora idejében pusztult el, 1644-ben hirmondónak maradt pár magyar lakos, templomuk helye alig látszott már 1754-ben; lassanként románok települtek oda.

Hollómezőt jobbára azon román puskások alapitották, a kiket II. Rákóczy György nemesi rangra emelt.

Kálna egykor magyar, ma román község.

Kápolna a XVI. században magyar község, a helyén ma görög kath. románok laknak.

Kentelke magyar lakói a XVII. század közepe táján pusztultak el és a helyökbe görög keleti románok szállingóztak.

Kéthely egykor tiszta, most alig magyar község.

Kis- és Nagy-Devecser 1622. óta tartott magyar iskolát, de 1852-ben a ref. templom leomlása után annak földét is a disunitus (görög keleti) iskola javára foglalták le a románok.

Kis-Jenő 1621. előtt virágzó magyar község, de a XVIII. században annyira megfogyott a magyarság, hogy 1770-ben a már ott fölszaporodott románok a a közöttök maradt pár magyar családot cserben hagyva, fölszedték sátorfájokat s a Kolozsvár felé vezető út mentén volt nyilt helyről a hegyek közé vonultak, magokkal vive a község nevét.

Kodor magyarsága a XVII. században kezdett ro-

hamosan apadni, de még inkább fogyott a II. Rákóczy Ferencz idejében ott kalandozott labancz hadak dulásai következtében; 1763. óta az oláh pap vette ótalmába a magyar híveket, 1587-ben harangjok pedig Deés-Aknára került.

Kozárvár régente tiszta magyar, ma vegyes ajkú község.

Lébfalván a folyó század 3-ik tizedében a Mikes grófi család tótokat telepitett, de azok azóta elolláhosodtak egészen.

Locsárd egykor egészen magyar község, ma teljesen oláh.

Magyar-Bogáta már csak a nevével mutatja, hogy magyar volt, a körülözönlő román tenger már elnyelte egészen.

Magyar-Borzásnak is az ma a sorsa.

Magyar-Derzse községben a románság 1721-ben kerekedett fölül a magyar elemen, mikor a kath. egyházzal egyesült, azóta pedig alig van már ott pár magyar.

Magyar-Köblösön iskolájokkal győztek a románok; azt ugyan csupán a bottól való félelemből állitották föl 1829-ben, de a magyarság nem félt a vármegyétől, azért nem is szervezett iskolát, hanem a saját gyermekeit is az oláh daszkál keze alá adta és elrománositotta az a magyarság nagy részét.

Magyar-Lápos egykor tiszta magyar község volt, ma vegyes ajkú.

Mányik magyarságának temploma 1644-ben pusztult el, helyébe a románságé ült.

Meleg-Földváron 1794. óta erősödnek a románok.

Mikeháza Deés közelében a XVII. században

magyar ref. község volt, 1763-ban még külön papot tartott, de ma már helyébe gör. kath. román egyház sarjadt.

Mikola a XVI. század második felében unitárius magyar község volt, elfogyott lakói helyére oláhokat telepitettek a fejedelmek, sőt azokat a nemesek sorába is emelték.

Monostorszeg régente tiszta magyar, ma vegyes ajkú község.

Nagy-Iklód magyar községet sok pusztitás érte, mivel hogy a hadak útjába esett, II. Rákóczy Ferencz idejében a földes uraság oláhokkal pótolta a megritkult jobbágyok számát, ma csak román iskolája van.

Néma népes magyar község volt, de már 1711-ben annyira lefogyott, hogy iskoláját sem birta tovább föntartani. Bodor Domokos 1847-ben tótokat telepitett, de azok a magyarság egy részével elolához sodtak.

Oláh-Péntek 1662-ig magyar község volt, a magyarság belőle 1703—1711. között pusztult ki, a mennyiben átállott a görög kath. románok felekezetéhez és vele elvesztette nyelvét is.

Oláh-Vásárhelyt 1796-ban még 14 magyar család lakott, ma csak két lélek.

Onok egykor egészen magyar község volt, ma majd teljesen oláh.

Ormányban a magyarság apadása arányában emelkedett a görög kath. oláhság, melynek erősitése végett a vármegye főtisztjei 1759-ben a község fekvőségeiből jókora darabot szakitottak ki a római pap föntartására, a ref. magyar egyházat pedig hagyták szűkölködni tovább is.

Pecsétszeg román lakosait I. Rákóczy György emelte a puskások közé.

Rácz-Keresztúr magyar lakossága 1703. után pusztult el, mai lakosai görög kel. románok.

Sajó-Keresztúrnak 1664-ben megfogyott magyar lakossága helyére a nagybirtokosok oláhokat telepitettek le.

Sajó-Magyarósba is beszivárogtak a románok és ma erős számot tesznek ott.

Somkeréken a birtokosoktól betelepitett oláhság 1711-ben már úgy elszaporodott, hogy számban majd túlhaladta a magyarságot.

Szarvas-Kend magyar lakossága 1837-ben már elolához sodott annyira, hogy a gyónást is román nyelven végezte.

Szász-Encs a XVII. század elején magyar és szász lakosokkal birt, ma oláhok lakják.

Szekeres-Törpény magyarsága a XVI. században anyaegyház volt, 1680-ban már Kodorhoz csatlakozott, 1857-ben pedig temploma köveit is eladta és ma csak az emléke él ott annak, hogy a községben magyar lakott.

Szent-Benedek lakói a XVII. század elején magyarok voltak, ma oláhok.

Szent-Gothardról Thököly Imre azt irja a naplójában, hogy örvend, mikép ott magyar faluba érkezett, de már 1754-ben kipusztult onnan a magyarság; ma is a lakosság túlnyomó része görög kath. román.

Szent-Margita 1622-ben még magyar volt, de ma a porban játszó gyerek is oláhul beszél; a kevés számú magyar a 4-szeres többségben levő idegen elem között elszórtan, a szomszédokkal való közlekedésben is az oláh nyelvre van utalva.

Széplak, régi nevén Viz-Szent-György a Szamos

mellett sikon állott, magyar lakói 1692—1693-ban pusztultak ki és a helyökbe románok települtek, kik a község régi helyéről lassanként a mai hegyesebb tájra költöztek át.

Szeszárma 1754-ben még magyar lakosokat számitott, de azóta a helyökbe románok költöztek.

Szinyén a magyarság apadását az is okozta, hogy a birtokosság egy részöket kitelepitette és oláhokat hozott a helyökbe.

Szűkeréket Thiege báró labancz hadai gyujtották föl és ölték ki belőle a magyar népet, ma oláhok lakják.

Tótszállás szláv népét a Jósika bárói család telepitette e század elején, de már azok mind elolláhosodtak.

Vajdaháza elfogyott magyar népe helyén románok virágzanak ma.

Virágosberek román lakossága annyira a nyakára nőtt a régi magyarságnak, hogy oláh nyelvű iskoláját a magyarok segitsége bevonásával állitotta föl.

Viz-Szilvás, az itt fölsoroltak között a 69-ik, 1644-ig tarthatott még magyar tanitót, de azóta már csak a lelkész látja el az iskola teendőit; a románok ellenben megizmosodtak és önerejökből tartják fönn a német kormány kényszeritő parancsára az 50-es években megalapitott iskolájokat.

A 70-es években Brassó, Medgyes, Segesvár, Szeben, Szászváros 80%-ig voltak szász városok, ma alig félig olyanok. Holdvilág, Dános, Asszony-falva, Nagy-Kapus, Szelindek, Nagy-Csűr, Disznód merőben szász községek voltak; az ott lakó oláhok szegényes, ronda kis viskókban vonultak meg a községek szé-

lén, a templomuk is fából volt, iskolájuk semmiféle. A szászok régi szép kőházai gazdát cseréltek, letűntek homlokukról a Luther idézetek és német nevek; kék és vörös betűk byzanti czikornyákkal hirdetik, hogy román ma a ház ura. Szászlóna, Szászfenes, Szászmáthé, Szász-Erked Kolozs vármegyében szász telepek voltak; a nép ruházata, lakóházainak a stilje is őrzi a néven fölül az emlékét és tisztára oláh lett észrevétlenül valamennyi.

Hasonló vesztesége van a magyar elemnek is. Gyula, Borsa, Macskás, Kajánló, Kötelend, Apahida, Mezőkövesd, Mélykút, Diós, Poklos, Septér, Dombhát merőben román községek, hol Biboros, Kenderes, Szépmál, Sóvár, Puszta, Aszályos, Nyirkos, Csepegő, Kőmál, Agyagdomb, Vesszős, Berek, Akasztó, Vezeklő, Királykút dülőnevek szerepelnek; Kertész, Kurutz, Kecskeméti, Szőke, Kis, Katona, Majláth, Hunyadi, Fekete, Mogyorósi, Kardos, Burján nevek viselői egy árva szót sem tudnak magyarul.

Hunyad vármegyében elrománositott földrajzi nevek a sok közül:

Bezsan	hajdan	Besén,
Boicza	„	Kisbánya,
Brettyelin	„	Törzsökfalva,
Cserna	„	Egregy,
Csigmó	„	Csökmő,
Czebe	„	Veresbánya,
Demsus	„	Dempses,
Dobra	„	Jófű,
Kimpolung-Nyák	„	Nyakmező,
Kristyór falu	„	Körös-falva,
Livasény	„	Deák-Gyarmat,

Nándor-Válya	hajdan	Ölyves-Saágh,
Piski	„	Püspöki,
Vormága	„	Veremaga,
Vulcsesd	„	Völcsesd.

Nagy-Bár, Mező-Livádia, Borhárviz, Puj, Fehérviz, Bajesd, Felső-Szálláspatak, Malajesd községek népe pedig elolához sodott magyar nemesek.

A románok számbeli szaporodását jelzi az is, hogy a nagyváradi görög kath. püspökségnek 1855-ben 122,000 román hivője volt, ez évben kialakitották belőle a lugosi egyházmegyét és ma mégis van a nagyváradinak 120,000 román hivője. Teljessé teszi a képet nehány olyan község lakosságának a kimutatása, hol hajdan alig volt román.

Bihar vármegyében:

	román	magyar		román	magyar
Bedő	576	—	Kővágh . . .	260	100
Beél	1020	400	Mocsár . . .	480	12
Csanálos . .	308	150	Monos-Petri .	170	600
Drág-Cséke .	660	25	Nagy-Báród .	1020	110
Fegyvernek .	160	200	Nagy-Szántó.	123	450
Fenes	500	1200	Ossi	600	6
Füzegy . . .	270	—	Rév	1950	580
Gyires	1011	18	Sastelek . . .	245	—
Hagymádfalva	480	58	Sályi	158	400
Hajó	290	27	Székelytelek .	900	—
Kardó	691	6	Széplak . . .	300	1240
Kécz	500	500	Szombatság .	730	30
Kis-Báród . .	680	5	Terje	618	10
Kis-Tótfalu .	130	—			

Holott Bihar vármegyében, úgy irja Bunyitay Vincze, csak nehány román telep volt a XIV. században.

Szabolcs és Szatmár vármegyékben:

	román	magyar		román	magyar
Bagamér . . .	280	2070	Pátyód	312	170
Borhid	1400	25	Pete	254	20
Érkenéz . . .	820	7	Pocsaj	1871	1000
Nyir-Acsád .	1150	500	Szamos-Dob.	850	428

Arad, Békés, Csanád, Csongrád vármegyékben:

	román	magyar		román	magyar
Apatelek . .	700	360	Makó	1450	29000
Bokszeg . .	1725	300	Nagy-Lak .	4791	7700
Felménes .	1100	—	Sajtény . . .	4594	200
Gyula . . .	3000	15000	Simánd . . .	2050	800
Kerülés . . .	2584	—	Szeged . . .	800	79000
Kreszta-méneš . . .	790	—	Szemlak . .	3068	300
			Világos . . .	4100	2000

Beszélnek e számok eleget, Szegeden az 50-es években nem volt még román és ma már számot tesznek ott is. A fönnebbi számokat a Budapesti Hirlap mutatta ki 1898. elején. Némi vigasztalásul szolgálhat, hogy az 1715—1720. években végzett népösszeirást magyarok teljesitették és mivel az oláh pásztoroknak vezeték nevök nem volt, ők adtak azok nagyrészének Biharban, Aradban magyar neveket. Laukó Albert legalább úgy mondja. Hogy annak a $2^1/_2$ millió főt számláló népnek 51 pénzintézete 107 millió frt forgalommal ad magáról életjelt: csak az anyagi gyarapo-

dást látszik mutatni, de magával hozza az a hatalmas térfoglalást is.

A magyarság nemzeti önérzetének lanyhasága nem kevésbbé bűnös a román terjeszkedésben. Van eset elégszer, szólnak róla az Erdélyrészekben hivatalt viselő magyarországiak, hogy az oláhoktól erősebben lakott vidékeken a magyar családokban is előfordul, hogy férj és feleség egymáshoz románul szól, ha gyöngédebb akar lenni, — mintha lágyabb, édesebb, szivhez szólóbb volna az oláh nyelv csengése. Arra is van eset, hogy jól beszél magyarul a román, kinek ősei magyarok voltak, ki azt is tudja, hogy elolához sitott családi neve mikép hangzott magyarul, magát magyar érzelmű románnak is árulgatja, de azt meg nem teszi, hogy nevének ősi magyar hangzását visszavegye.

Ha Romániában a székely bérkocsisok, munkások elvesztik magyarságukat, talán nem csoda, arra a megélhetés kényszere szoritja; de az erdélyrészi elolához sodott magyart a vissza magyarosodástól az a tekintet tartja sokszor vissza, hogy önértékesités szempontjából hasznosabb magyar rokonszenvet fitogtató oláhnak lenni, mint névre, szivre, nyelvre magyarnak. Telijajgatják a szászok is Németországot, hogy elveszti kulturájokat, meg nyelvöket a magyar, de azt nem látják meg, hogy az oláhság eleszi lassanként alólok a földet.

Ezzel szemben fájó dolog, hogy csak 1895-ben is 4827 székely kivándorlását jelzi a kamara, holott ez a valónál kevesebb; 1891. óta 17771 székelyt vesztettünk, — pedig hát mint Kossuth, Ugron, Kaas Ivor báró mondják, Erdély Magyarországnak a jobbkeze,

a sisak Magyarország fején; ha Erdélyt elhóditják, Magyarország veszve van.

1881-től 1890-ig 81612 görög-szertartású magyar oláhosodott el és csak 37017 szláv lett magyarrá. Az oláh egyházmegyékben 3016 oláh pap, 3122 oláh iskola tanitójával együtt viszi át a magyar nyelvű népet a román nemzetiségbe. Jellemző, hogy 1899-ben Abrudbányán Siegmeth Károly olyan oláh legényt talált, a ki magyarul Romániában tanult meg, nem itthonn.

Nem a földön jár Beksics, mikor kimutatni törekszik, hogy nehány évszázad mulva teljesen fölolvad a római népelem a magyarságba. Hazánk belső békéjének áldása lenne az összes polgártársak egynyelvűsége, de alig fog az valaha bekövetkezni; elég lenne nekünk az egyakarat is.

Városaink népessége.

A mely népszámlálást II. József rendelt el, abból kitűnt, hogy 1777-ben 38 szabad királyi városunkban összesen 269655 lélek lakott:

Pozsony . . .	28737	Győr	11574
Debreczen . .	25747	Sopron . . .	11318
Buda	21019	Zombor . . .	11294
Szeged	16708	Székes-Fejérvár .	11202
Pest	13020		

a többi 29 város között 119035 lakos osztakozott meg, átlag egyre 4105 lakos jutott; a következő 11-nek a lakosság létszámát 1788-ban német irók következőleg adják:

Debreczen . .	40000	Győr	20000
Pozsony . . .	29000	Kassa	12000
Pest	26000	Fiume	9000
Kecskemét . .	23000	Kolozsvár . . .	8000
Brassó	20000	Temesvár . . .	8000
Buda	20000	Zágráb	7000

Egy másik német iró (Bildergeographie IV.) 1814-ben ezek lakosságát számszerint igy állitja össze:

Debreczen . .	35000	Kassa	15000
Pest	32000	Győr	13000
Pozsony . . .	30000	Temesvár . . .	9500
Buda	25000	Zágráb	9000
Kolozsvár . . .	25000	Fiume	6700
Brassó	18000		

Kilátszik e 37 évi különbözetű számértékek egymás mellé helyezéséből, hogy hazai adatainkban a németek alaposságára rászorulnunk kár, mert azok fölületesen bánnak el velünk. Lippert, a berlini statisztikai hivatal könyvtárnoka is 1882. októberben megcserélte Szeged lakóinak létszámát Hódmező-Vásárhelyével. És ennek az lett a következése, hogy Andreé „Geopraphischer Handbuch 1882.“ és Hübner „Statistiche Tafel aller Länder der Erde 1882.“ hűségesen utána mentek és igy hazánk 2-ik városa 5-ik helyre került. És ez annyiban sérelmes, hogy az 1879-iki vizkatasztrófát azért tartotta a külföld nagynak, mivel azt még egy 70000 lakosú város sem volt képes magáról elháritani s ezen az alapon nyilatkozott meg a részvéte és áldozatkészsége oly megható módon és mértékben.

Lippert, Andreé, meg Hübner tévedése azonban oly életképtelennek mutatja be a világ előtt Szeged népét, mint a mely 33%-kal fogyatkozott volna meg a vizveszély következésekép. Elég pedig a térképre tekinteni, hogy a gondolkodó külföldi azonnal kimagyarázza magának Szeged megcsappanását és Hód-

mező-Vásárhelynek szinte nem természetes föllendülését (10 év alatt 49 ezerről 70 ezerre); mert a 25 km. távolság, a mennyi a két nagy város között vasút mentén van, kedvezőnek mutatkozik előtte arra, hogy ugyanannyi ember (25000), kinek hátán a háza, keblében a kenyere, könnyedén válakozhassék meg a helytől, hol őseinek sirhalmai domborulnak s az ő bölcsője ringott. Szegednek 25000 ily sansculotte lakója soha sem volt.

Hazánk városai népességbeli számadatainak összehasonlításánál kapóra jön, hogy Dóczy József „Európa tekintete. IX. kötet. 1830.“ czimiratú könyvében lélekszám szerint sorrendbe állitja Magyarország és Erdély szabad királyi és népesebb mezővárosait, sőt beigtatja közéjök Békés-Csaba, Nagylak, Orosháza, Kun-Madaras, Kis-Ujszállás és Szent-Tamás községeket is, melyek akkor még mind a hatan nagy falvak voltak. E község-katalogusra nézve pedig azt mondja, hogy „mindezen számbavételek 1823. esztendőben történtek.“ Ő 136 községnevet sorol föl, Budapestet 3 községül (Pest, Buda, Ó-Buda), Selmecz-Bélabányát 2 külön számmal, Szentest pedig tévedésből kétszer is.

Magyarországnak 1890-ben 114 olyan községe volt, hol a lakosság létszáma meghaladta a 10000-et és ezek kinálkoznak legtermészetesebb összehasonlitásra alapul az 1823-iki fölvétellel szemben. A nagyobbik magyar Alföld városai közül 42-nél megtettük az összehasonlitást (Hanusz István: A nagy magyar Alföld földrajzi jellemképekben. 1895. 249—262. lap.) Itt hazánknak még 38 városa következhetik.

	1890.	1823.	Hányszoros lett
Budapest	506384	80792	6·3
Pozsony	56048	35135	1·6
Nagyvárad . . .	40750	15727	2·6
Zágráb	37529	5140	7·3
Pécs	35246	10982	3·2
Kolozsvár	34859	18210	1·9
Brassó	32549	18210	1·8
Miskolcz	32288	21393	1·5
Kassa	32203	12168	2·6
Sopron	29543	11969	2·5
Fiume	29494	8420	3·5
Székes-Fejérvár .	28942	19329	1·5
Nagy-Szeben . . .	24766	16300	1·5
Győr	23956	13281	1·8
Eger	23617	17382	1·4
Versecz	22122	12401	1·7
Nagy-Kanizsa . .	21234	8472	2·5
Eszék	19778	9436	2·1
Komárom	16436	13143	1·3
Gyöngyös	16425	11816	1·4
Selmecz-Bélabánya .	15280	7772	2·0
Maros-Vásárhely .	15265	10000	1·5
Vácz	14665	10379	1·4
Pápa	14417	13337	1·1
Mohács	14415	7681	1·9
Szegzárd	14333	6928	2·1
Zimony	12823	9100	1·4
Veszprém	12785	8929	1·4
Duna-Földvár . .	12368	8408	1·5
Nagy-Szombat . .	12342	6466	1·9
Paks	11967	6666	1·6

	1890.	1823.	Hányszoros lett
Eperjes	11330	7131	1·6
Torda	11084	8000	1·4
Varasd	11055	7924	1·4
Beszterczebánya .	10412	4341	2·4
Esztergom . . .	10350	8497	1·2
Nagy-Szent-Miklós .	10345	11083	—
Miava	10005	7914	1·3

Hanyatló 10000-sünk mindössze 5 van. Gyula-Fehérvárnak 1823-ban 11300 lakosa volt, 1890-ben 8167. Nagy-Szent-Miklósnak azon évi 11083-ra menő lélekszáma 1890-ben 10345-re csökkent. Gyetva-Zólyomban 10320 lakost úgy számitott 1880-ban, hogy belefoglalták az összeirók a Herencsvölgy népét is; 1890-ben a nélkül 6268 lakosa volt. Pécskán 1870-ben 14236 lakos volt, Breznóbányán pedig 11776, de már 1880-ban kihanyatlottak a 10000-sek sorából. Az elsőnek 1890-ben 8356 lakosa volt, az utóbbinak csak 3733, — miért fönforog a gyanú, hogy e helynél az 1870-iki kimutatás téveszthetett.

Pangó városunk, a melynek népe 1823-tól 1890-ig másfélszeresre nem nőtt, a nagy magyar Alföldön 42 között csak 3 van (Debreczen, Hajdú-Szoboszló, Nagy-Lak); de már az itt fölsorolt városok között ilyenek: Pápa (1·1), Esztergom (1·2), Komárom, Miava (1·3), Eger, Gyöngyös, Torda, Varasd, Vácz, Veszprém, Zimony (1·4).

Az alföldi városok közül 18-ban nőtt legalább kétszeresre a lakosságlétszám, a haza többi vidékén ellenben csak a következő 12-ben:

Selmecz-Bélabánya.	2·0	Kassa	2·6
Eszék	2·1	Nagyvárad . . .	2.6
Szegzárd	2·1	Pécs	3·5
Beszterczebánya .	2·4	Fiume	3·5
Sopron	2·5	Budapest	6·3
Nagy-Kanizsa . .	2·5	Zágráb	7·3

A melyeket pedig Dóczy 1823-ban föl nem emlit, de 1890-ig a 10000-et meghaladó lélekszámú városok közé emelkedtek, a következők:

Zenta	25731	Kun-Majsa . .	12227
Szarvas . . .	24399	Dévaványa . .	12159
Uj-Pest . . .	23521	Stajerlak-Anina .	12150
Nagy-Kikinda .	22923	Soroksár . . .	12149
Pancsova . . .	18276	Csongrád-Mind-	
Szombathely . .	17271	szent . . .	12039
Mármaros-Sziget	15210	Battonya . . .	12024
Nyitra	13784	Érsekújvár . .	11304
Ungvár . . .	13444	Árokszállás . .	11194
Kaposvár . . .	13417	Munkács . . .	11132
Sátoralja-Ujhely	13268	Ada	11074
Lugos	13196	Topolya . . .	11030
Apatin	12826	Endrőd . . .	10898
Mezőkövesd . .	12680	Gyoma	10872
Nagy-Szalonta .	12658	Fehértemplom .	10342
Kun-Szt.-Márton	12559	Balmaz-Ujváros .	10273
Mező-Berény . .	12474	Resicza . . .	10173
Dorosma . . .	12413		

Magyarországnak 1823-ban csak 47 olyan községe volt, a mely meghaladta a 10000-res lakossági

létszámot, 1890-ig 114-re nőtt a számuk; közöttük több lakosa volt, mint

20000	26-nak,	50000	3-nak,
30000	10-nek,	70000	1-nek,
40000	4-nek,	80000	1-nek,

a félmilliós lélekszámot túllépte a magyar apostoli király fő- és székvárosa. 1834-ben Békés vármegyének csak 15 falva volt, a sokkal kisebb Torna vármegyének 1 mezővárosa és 41 falva.

Fölötlő, hogy kiváltképen a magyar anyanyelvű városok népe lendült föl erősen, megtetszik rajtok az 1867-iki kiegyezés hatása, — holott ugyancsak nem vádaskodhat lélek szerint sem a pánszláv, sem a dákoromán, sem a horvátok türelmetlen töredéke, hogy ezt az eredményt a nemzetiségektől sűrűbben lakott vidékeken talán túlkapások útján és árán érte volna el nemzeti kormányunk. Ezt magyar szempontból inkább mulasztások és lanyhaság vádja terheli, mert ha idegen államok vezetőitől vett volna példát, nem volnának már nemzetiségi izgatások. Ezer éves ittlétünk egész folyamán magyar részről olyasmi meg nem esett a nemzetiségekkel szemben, a mi megtörtént magunkkal. IV. Béla királyunk Korpona és Beszterczebánya városoknak azt a jogot adta, hogy azok német lakosai a körükben megjelenő magyar polgártól a köztök való letelepedhetést megtagadhassák.

Korpona város a magyarok tanúságát el nem fogadta német ellen, hacsak német tanúság is meg nem erősitette; mesterség tanulásra csak németet bocsátottak. A soproni és kassai német polgárok nem

akarták eltűrni, hogy boraikat külföldre a magyarok magok vigyék ki az ő közvetitésök nélkül. Budán a főbiró csak német lehetett, 12 tanácsosból csak 2 magyar. És mikor a magyarság erősödése folytán 1438-ban magyar lett a választott biró, a fölbőszült németek őt a Dunába fulasztották. Az 1563-iki országgyűlés végre kimondta, hogy szabad legyen magyaroknak is házat venni városokban és e törvénynek Beszterczebánya ellenszegült. Beszterczebányán csak 1650-ben nyertek magyar ajkú polgárok jogot arra, hogy a városi tanács tagjai lehessenek.

Minő részletesen és terjedelemben folyt csak az 1890-iki népszámlálás is, világot vet rá az, hogy mint a lapok kuriozum gyanánt ujságolták, Arad vármegye népösszeirási papiranyaga, mikor az országos statisztikai hivatalhoz beérkezett, 400 kilogrammot nyomott. De egy hézaga van még községeink lakossága szaporodása fölbecslésének és ez az, hogy nincs mindenütt nyilvántartásban, hányan költöznek el. A külföldre vándorlók vagy szökdösők száma meglehetősen nyilt, de a kik más hazai községbe bejelentés nélkül helyezkednek át, észrevétlen maradnak és ezért magasabb sok helyt a tiszti orvosok részéről nyujtható kimutatás, mely esetről-esetre bejegyzi, hány emberélet lobbant föl vagy aludt ki. Ez a forgó-szálló népség a haza általános népmozgalma egybevetésében zavart nem okoz, mert valahol minden fej lépre kerül, de a nagyobb embergyüjtő középpontok, a myriados népességű községek osztályozásánál hibák forrása.

Hogy Gyula-Fehérvárnak Dóczy adataihoz viszonyitva 1823-ban 3133-mal volt magasabb lélekszáma,

mint 1890-ben, oka abban fekszik, hogy ő az ott állomásozó katonaságot, várőrséget is betudta, holott a szolgálattételre berendelt ott tartózkodók nem állandó lakosok. Zágráb rendkivüli (7·3-szeres) fölszökkenése pedig abban leli magyarázatát, hogy Dóczy 1823-ról csak a szabad királyi városi résznek lakosságbeli létszámát adja, figyelmen kivül ejtve a káptalani és pöspöki városrészeket. Fiumén ellenben nagyon megtetszik nemzeti kormányunk erőteljes pártfogása, hogy Trieszttel egyenrangú kikötővé emelje.

Jekelfalussy József a városok életképességét azok fölszivó ereje számbavételéből mérlegeli, hogy mennyi betelepülő vagy idegen elemet birnak magokhoz édesgetni és állandóan lekötni. Ilyen volt 1890-ben

Budapesten . .	61%	Zomborban . .	25%
Kassán	59%	Verseczen . . .	23%
Temesvárott . .	58%	Szabadkán . . .	22%
Nagyváradon . .	57%	Szegeden . . .	20%
Pécsett	55%	Kecskeméten . .	14%
Kolozsvárott . .	53%	H.-M.-Vásárhelyt .	10%
Pozsonyban . .	53%		

de ezért nem érzi magát gyöngének Hódmező-Vásárhely, sőt önerejéből szilárdul megáll városaink számában az 5-ik helyen.

Az már inkább kulturális adat, ha a városokban a lakásbeli zsúfoltság és a lakosság nemek szerint való elosztakozása jön figyelembe. Átlag véve jut:

Budapesten	egy házra	33	lakó,	1000	férfira	1072	nő,
Pozsonyban	„	„	24	„	„	„	1251	„
Sopronban	„	„	19	„	„	„	1132	„

Zágrábban	egy házra	16	lakó,	1000 férfira	?	nő,
Kassán	„ „	15	„ „	„	1230	„
Fiumében	„ „	14	„ „	„	?	„
Temesvárott	„ „	13	„ „	„	1165	„
Székes-Fejérvárt	„ „	13	„ „	„	1120	„
Nagyváradon	„ „	11	„ „	„	1075	„
Győrött	„ „	11	„ „	„	1183	„
Aradon	„ „	9	„ „	„	1095	„
Pécsett	„ „	9	„ „	„	1049	„
Komáromban	„ „	9	„ „	„	1182	„
Varasdon	„ „	9	„ „	„	?	„
Kolozsvárott	„ „	8	„ „	„	1081	„
Szatmár-Németin	„ „	8	„ „	„	1041	„
Selmeczen	„ „	8	„ „	„	1115	„
Maros-Vásárhelyt	„ „	8	„ „	„	1108	„
Pancsován	„ „	7	„ „	„	1055	„
Zomborban	„ „	6	„ „	„	1053	„
Baján	„ „	6	„ „	„	1093	„
Verseczen	„ „	5	„ „	„	1041	„

A nagyobbik magyar Alföld városaiban a lakások zsúfoltsága csekélyebb, a lakosság között a nemi arány egyenletesebb; azért ott a községek népességének számbeli izmosodása erőteljesebb, mint az az átlag, mely az összes magyarországi városok népszaporodási számaiból fölépül. Ugy viszonylik ez a kettő egymáshoz, mint a 4·3 a 4·0-hez, ha azokat a községeket vesszük számitási alapul, a melyek népe 1823. óta legalább is megkétszeresedett.

Dr. Le Monnier Ferencz lovag 1869—1880. évek közén városaink népességbeli gyarapodását százalékokban következőleg adja:

Budapest . . .	33·2%	Komárom . . .	6·9%
Pécs	20·3%	Brassó	6·5%
Kassa	20·0%	Baja	6·2%
Kolozsvár . . .	13·4%	Versecz . . .	5·8%
Székes-Fejérvár .	12·9%	Szeged	4·9%
Debreczen . . .	10·8%	Győr	4·7%
Sopron . . .	10·0%	Temesvár . . .	4·5%
Nagyvárad . .	9·1%	H.-M.-Vásárhely	3·7%
Kecskemét . .	8·9%	Pozsony . . .	3·1%
Szabadka . . .	8·9%	Nagy-Szeben .	2·3%
Arad	8·7%	Zombor . . .	1·6%
Selmecz . . .	8·7%	Maros-Vásárhely	1·6%
Szatmár . . .	7·4%	Pancsova . . .	1·4%

11 éves alapvetés azonban nem hozhat ki oly hű, a való igazságnak megfelelő viszonyszámokat, mint az, mely 1823—1890. közt 67 évre támaszkodhatik.

Különösen megnyugvással tekinthet fővárosa emelkedésére a magyar, mert annak párját Európában nem leli, csupán a talajkincsektől duzzadozó újvilágban. Ennek oka nemcsak a helyzeti fekvés, mely ritkitja mását a metropolisok között, hanem megszűnése a nyomásnak, a lenyűgöző politikai viszonyoknak, melyek természetes fejlődését zsibbasztották. Régi népességéről számadataink hiányzanak, de nem lehetett az csekély, mert alig került török kézre, már is 1563-ban Budán és környékén $3^1/_2$ hónap alatt több mint 35000 ember halt el pestisben. Ekkortájt 56 ezer lélekre becsülték Buda népét.

Érdekes figyelemmel kisérni erőteljes, fokozatos lakosságbeli növekedését. Volt lélekszám Budán és Pesten:

1720-ban. . .	12200	1851-ben. . .	178062
1780-ban. . .	35215	1864-ben. . .	187000
1787-ben. . .	47290	1870-ben. . .	280349
1799-ben. . .	54176		
1810-ben. . .	60259	Budapesten:	
1814-ben. . .	70219	1876-ban. . .	309208
1821-ben. . .	78599	1880-ban. . .	370767
1831-ben. . .	102702	1886-ban. . .	422557
1837-ben. . .	106000	1890-ben. . .	506384
1841-ben. . .	107240		

Budapest rohamos fejlődését az utóbbi évtizek alatt úgy látjuk teljesen, ha összehasonlitjuk nehány nagyvároséval. A következők népessége 1788-ban igy állott:

London . . .	900000	Bécs	267000
Páris	800000	Pétervár . . .	160000
Konstantinápoly	520000	Berlin	138000
Nápoly . . .	300000	Prága	83000

E század lefolyt 9 évtizedében (1801—1890) az átlagos szaporulat 10000 lélek után a következő városokban következőkép tűnt ki:

Londonban . . .	377	Glasgowben . . .	707
Párisban	381	Berlinben	882
Bécsben	539	Budapesten . . .	907

Azóta emelkedett Budapest Európa nagy városai közé, hogy hazánk sorsa intézői, a törvényhozás, a miniszteriumok ott székelnek s a magyar királytól „székváros“ czimet nyert. Európai nagyváros társai között 1870-ben a 23-ik hely Pesté és Budáé egybe-

vont lakosságuk létszáma alapján (Kőbányát is bele véve), de 1890. óta a 10-ik hely illeti meg az 1872. óta egyesitett Budapestet, — holott tőszomszédságában, tőle községileg függetlenül Uj-Pest nőtt föl, melynek lakossága létszámát a váczi egyházmegye névkönyve 1900-ban 36780 lélekre becsli, — pedig a helyén 1844-ben alig volt még pár ház. 1865. óta Erzsébet- és Kossuth-falva, 1871. óta Kis-Pest keletkeztek, az első kettő 5293, az utóbbi 11493 lakost csalogatott el a fővárostól. E 4 község együtt már tekintélyes várost alkotna.

1843-ban úgy ir Fényes Elek Buda lakosságáról, hogy „nyelvökre nézve legnagyobb részt németek"; Pest népéről pedig, hogy „a sokkal nagyobb rész német, a magyarok csupán a megholtak neveiről itélve, ötödrészét tennék az egész népességnek." Ez 20%-nak felelne meg. A Ritter-féle geografiai Lexikon 1882-ben Budapesten a magyarok számát 32%-ra becsüli, a németekét 48%-ra; ugyanekkor Schwicker szerint a magyarok 58%-ot képviseltek, a németek ellenben csak 34%-ot. 1891-ben a magyarok 67·1%-ot, a németek 23·7%-ot, az egyéb nyelvűek 11·2%-ot tettek. Kisfaludy Károly „rákosi szántó"-ja még úgy panaszkodik, hogy

Pest—Budáról sok nép kijár
S alig érti nyelvünket már.
Hej, maholnap a magyar szó
Ritka, mint a fehér holló.

De lejárt már ez az idő is.

Városok szokatlan erősbödésére vannak példák Angliában, Oroszországban, sőt a nagyon lassú lé-

pésben népesedő Francziaországban is, hol Saint-Pierre les Calais, Saint-Denis, Nizza 25—30%-os, Hamburg 1875—1880. között 18·6%-os népszámemelkedést mutatnak, mi arra látszik utalni, hogy a ki tőkéje után megélhet, csakúgy a városokba törekszik, mint az, kinek a feje vagy kézügyessége az egyedül értékesithető vagyona. A mezőkön, falvakban lakó nép a nemzet életfájának a gyökere és törzsöke, a városi polgárság pedig ennek a lombja, virága és gyümölcse.

Nemzeti iparunk földrajzi eloszlása.

A világpolgáriaskodó fölfogás erősen gyalulja a nemzeties irányt minden téren; pedig hazájától az embert elválasztani nem lehet, tőle függ nemcsak élete, de sokrészt eszejárása, gondolatvilága is. Azt hajtogatják a tudományra nézve, hogy tiszta forrás legyen az, ne zavaros folyadék, melyet előbb a specialis talaj földjétől kell megtisztitani. Elégnek tartják a szellemi alkotásban a tartalmat, szerintök a nyelvi forma mellékes. Ki is gúnyolja Heine a lengyelnek rajongó honszeretetét, midőn igy szól: „Szétnézett Lengyelország egyik szomorú képű mocsáros vidékén a franczia, fölrúgott egy darab iszapos rögöt, ezt nevezik hát itt, ugymond, „hazá"-nak."

Holott specialis talajon s annak jellemző ege alatt él az embervilág, onnan meriti föntartása föltételeit, az szabja meg foglalkozása módjait és boldogulását a benne rejlő vagy fölötte kiteritett kincsek kihasználása útján; számitáson kivül nem hagyhatva azt a függe-

léket sem, melynek éghajlat a neve; vagy a társadalmi viszonyokat, a melyek már kijegeczesedtek. Áll pedig ez az őstermelőre úgy, mint a nyers anyagok földolgozójára, áll a közvetitő kereskedőre úgy, mint a fogyasztó magasabb osztályokra nézve, a melyek kizárólagosabban értelmiségi munkát végeznek.

Szép faj a magyar s áldott a földje is, de gyarapodása eszközeit annak a talajnak kincseiben köteles keresni, a mely lábai alatt terül. Ha azok ott hiányzanak vagy másfélék vannak jelen, tengés-lengés az élete, és ez kiváltkép az iparűzés sikerességéhez szükséges, úgy hogy vannak helytálló foglalkozás módok. — Ki akarna jelentős vasipart teremteni az áldott Alföldön? hol nincs közelben vasbánya, mely a földolgozni való nyers anyagot olcsón szolgáltatná; nincsen föltárt kőszéntelep, mely még a háztartás szügségletét födözhetné is. Mert elérhetetlen nagy mélyben van ott az ősi szikla, homok és agyag rétegek alatt, mely a két nélkülözhetetlen anyagot adhatná.

Az erdélyrészi keleti szép vármegyéknek van ősi sziklájok a fölszinen bővebben, mint kellene, — de mivel vasérczeknek a bányászata ma ki nem fizeti magát, (a Zsigmond király idejében még hires csikmadarasi kohók tüze kihamvadt): találni ott még ma is fakószekeret, mely egészen a bognár műhelyéből kerül ki, a nélkül, hogy használatba vétele előtt a kovácshoz vándorolna; fából van annak még a kerékszöge is és irmagul sem talál rajta a szem vasszilánkot. Ott tehát sok munkától elesik a kovács, de a lakatos is, mert az a vidék a fakilincs hazája. De már Füzesen (Verzár) Biharban minden ember űzi a kovácsmesterséget, el is látják a vidéket vasmunkával bőven.

Trencsén vármegyében is több a merész alakulású, bájoló kőszikla, mint a vas vagy a kenyérke. Ez okon a vidék népe mint vándoriparos járja be a Föld kerekségét és fölleli munkáját mindenütt, a hol csak repedt fazék van. Letelepszik a drótos mester a földre, szétveti a két lábát, közé rakja le ipareszközeinek szertárát, a bőrtarisznyáját, kihalássza belőle csiptetőjét, harapófogóját és dolgozik Isten szabad ege alatt; készit még pipa-szurkálót, egérfogót, habverőt és becsületére válnak azok neki. Anyaggal könnyen ellátja magát bárhol, van vasárus meg fazekas. Az utóbbi iparosnak legnagyobb versenytársa a drótos, a ki minden cserepet egészszé szorongat össze. Kövesfalva (Kamjonka), Rovne Trencsénben, Folyvárk, Haligócz (ma Halivágás), Nagy-Lipnik Szepesben a telepek, hol nyáron csak aggok, asszonyok és gyermekek vannak, a munkabiró férfi nép mind vándoriparos.

Van Zólyom vármegyében 24—30 olyan posztós, a kik évente átlag 80,000 méter posztót készitenek; de a posztókészitő ipar ősi fészke Nyitra vármegye nyugoti része, hol a szomszéd Morvaország mintaszerű juhászata megteremtette a gyapjú földolgozását. Óhatatlan volt pedig, hogy a közel községek népe el ne tanulta legyen; igy települt át az a derék iparág a Morva-folyó magyar partjára és sok a posztós Vág-Újhelyt, Verbón, Miaván, Érsekújvárt, Tapolcsányban, Német-Prónán, de legtöbb Szakolczán, hol a 40-es években 109 posztós mester volt 6000 lakos között. Dunántúl úgylátszik hajdan volt virágzóbb a posztó-ipar, mert annak az országrésznek Pannonia nevét a pannus (posztó) névtől származtatják. Volt a XVIII. században selyemszövés Nagyváradon, 1794-ben kezdődött és 1797.

szeptemberben 3336 font nyers selymet váltott be ez az iparág a termelőktől 1918 forinton.

Jelentős iparág a timárkodás. Volt Segesvárt csertörő-malom már 1367-ben, a XVIII. században pedig évente 300 mázsára menő gubacsot vittek onnan külföldre. Zalában Turnisa községnek annyi a bőrkészitője, hogy a göcséji palócz csak pofabőr-árusoknak nevezi a turnisai timárokat. Nyitrában a brezovai timárok évente 30 ezer forint értékű nyers bőrt dolgoznak föl és küldenek Budapestre. Trencsénben Rajeczvárosnak alig 3000 lakosa között 40 év előtt 200 bőrkészitő volt.

Van is ott cser elég, szolgáltatják az erdők bőven, csörög a tiszta vizű patak lépten-nyomon, a mely nélkül a timár nem dolgozhat; olcsó a mész, mert sok az égetésre szükséges fa; ellensúlyozzák ezek a nyersbőr drágább voltát, ha messzebbről kell is szállitani. De a közel Pozsony úgy látszik kiadós, mert a város már 1376-ban határozta meg, hogy ott csak 28 mészáros lehessen, ugyanannyi húsvágó székben.

A bőrkészitő ipar legtermészetesebb függeléke a csizmadiaság, melyből már rég válakozott ki a czipészet, — 1376-ból ismeretes a pozsonyi czipő-készitő iparosok czéh-szabályzata, mely szerint évente két czéhmestert választottak. Elrendelte az erdélyi országgyűlés 1688-ban, hogy mivel a csizmák és saruknak nagyon magasra emelkedett az ára: ezeket timárok s más mesteremberek is árúsithassák; a saruk, csizmák és kész bőröknek az országból való kivitelét pedig megtiltotta. Kézdi-Vásárhelyt annyira virágzik ma is a bőripar, hogy 4700 lakos között 180 a csizmadia. Nagy-Küküllőben, Kőhalmon is hirre vergődött a lábbeli készités.

Igazi hazája a csizmakészitő iparnak ott van, a hol hazánk hegyvidéke a siksággal érintkezik. Félszáz év előtt annyi volt a csizmadiamester Váczon, hogy midőn az Úrnapi körmeneten saját zászlóik alatt a czéhek testületileg megjelentek, akkora számot tett a csizmadiáké, mint 8—10 más czéh együtt véve. Meg is volt valaha ott a csizmadiáknak a saját öltözetük. Ránczos (rámás), gombsarkantyús csizma; ellenzős bakafoltos magyar nadrág, pitykés mellény, százgallérú karbonári köpönyeg gácsi sötétkék posztóból és magas tetejű kalap, — megismerhető volt erről mindig a fontoskodó arczczal járó csizmadiamester.

A gyöngyösi mesterek ma is hiresek. Miskolczon pedig nem volt szabad többnek lennie 999-nél, az 1000-ik hasztalan remekelt meg, kényszerült bevárni, mig valamelyik mester az élők sorából kidült, hogy helyébe léphessen. Esztergomban az iparosok $^1/_4$-e csizmakészitő. Ó-Turán, Nyitra vármegyében évről-évre többet összeütöttek 12,000 pár csizmánál. Rozsnyón 1888-ban 535 mesterember között 178 csizmadia és 36 czipész volt, tehát 40%. Szatmárt 300, Nagy-Károlyban 150 csizmadiamester van és mindeniküknek tudja, mely vidéken kelendő a rámás, hol a ványolt csizma és azt saját szekerükön viszik el oda vásárra, búcsúra.

Selmecz kitűnő pipaagyagot szolgáltat. Hires is a selmeczi pipa, ezüstre is kupakolják és sok utánzata kering országszerte. Alakját ugyan ellesték a gerencsérek, de meg nem tudják adni neki azt a mondhatatlan jó tulajdonságot, mely a selmeczinek kiválóan jellemzője. Szabad utánozni, rányomható a selmeczi bélyeg is, de köteles minden utánzó még egy csillagot

is belepréseltetni a pipa nyakába, mi tájékoztatja az avatott vevő szemét, hogy valódi vagy imitáiczóval van-e dolga. A nógrádvármegyei palóczsüveges dobóczi és a debreczeni makrapipáknak is meg van a jó nevük, de nem versenyezhetnek a selmeczivel, mert gyarlóbb anyagúak.

Nagy-Lévárd pozsonyvármegyei község fekete fazekas művei kelendők külföldön is. Mező-Telegd Biharban hires a cserépedényeiről. Udvarhely vármegyében Korond a fazekasok fészke, ott készül a sok mázatlan cserépedény, mely a Székelyföld konyháit ellátja. Faluról-falura hordja a korondi ember az egy-, kétfülű fazekat, bögrét, csuprot, lábatlan lábast és adja pénzért, gabonáért; ráesküszik pedig a székely asszony, hogy a korondiban föl meg legizletesebbre a puliszka. Csik-Madarason annyira helytálló az agyagipar, hogy minden ház fazekas műhely; úgy is szól a székely közmondás, hogy:

Az a falu Madaras,
Hol a pap is fazekas.

Baranyában a hertelendi leányok ügyesek a gerencsér munkában; bugyogós korsóikban sokkal tovább hűvösen marad a viz, mint másvidéki kontárművekben. Szintén Dunántúl Mágocsnak neves az agyagipara: az ott készült, szilárd, kékesbe hajló szinű kőedények az úri családok előtt becsben állanak, — az ott való népies iparág föntartása végett 1887-ben agyagidomitó iskolát alapitott az állam. A herendi és pécsi edénygyáraknak európai nevök van.

Része van az aradi liszt külföldi kelendőségének el nem halványuló dicsőségében Sebesi István zarándi

ácsmesternek, ki a Kőrösbe ömlő Tasnyik patakra 1778-ban szárnyas malmokat kezdett épiteni, a melyekhez hasonlók Arad vármegyében ma is 30,000 métermázsa gabonát őrlenek föl. De mióta a svájczi malmok átalakitották őrlőköveiket a bánsági aczélos búzához, ők is tudnak olyan lisztet előteremteni, mely erőre vetekszik az aradival. Legnagyobb malomváros hirében Éjszak-Amerikában Minneapolis áll; de kimutatta a statisztika, hogy Budapest malmai teljes erővel 7 millió métermázsa lisztet birnak előállitani, 2000-rel többet, mint Minneapolis. Pozsony vármegyéből a nebojszai keményitőt angol, német, olasz, orosz piaczokra is elszállitják.

Vas- és Zala vármegyék déli sikjain a lakosság a XIX. század elején és részben ma is timár, csizmadia, szabó és kovács. A kádár, pintér, bognár ipar törzshelye Horvát-Szlavonország, mert igazán bővében van a tölgy és egyéb haszonfának s rengeteg donga anyagot szolgáltat külföldre is. — Csak 1894-ben Fiumén át 5.526,255 drb dongát vittek ki; úgyszintén sok tölgyfa edény megy ki onnan Európa különböző országaiba, még Amerikába is. Nem rég történt, hogy Párisból pompás hintót hozatott egy magyar főúr Budapestre és nagyra nőtt a csodálkozása, mikor annak a kerékagyában meglelték cselédei egy váczi kocsigyáros czégjegyét. Alaposan mutatja ki Tóth Béla, hogy a kocsi tulajdonképen magyar találmány.

A hegyvidék népét általában inkább utalják viszonyai arra, hogy iparral keresse kenyerét, mert mostohábban szolgáltatja ott a föld a haszonvehető területet és a szélsőségekben járó éghajlat kevésféle terméknek biztosit gyümölcsözést. Augusztus második felében

vágják Szepességben a zabot, szedik a lent, áll virágban a stajer lóhere. Egyikök sem közvetlen eledel az ember szájának, de előmozditja a tejipart és vászonszövést. Az ostyepka nevű füstöltsajt és a liptai túró messze földön nevesek.

Árvában háziipar a vászonszövés, a gyolcsos tótok országszerte vándormadarak a vásárokon, mert a vármegyéjök eladni valóra többet sző évente 3 millió méter vászonnál. A bártfai vászonszövés már 1450-ben annyira fejlett, hogy szabályozni kellett az előállitott készitmény mennyiségét, bizonyos szélesség mellett 400 vég volt a maximum hossza; annyi fonalat hoznak be a szomszéd Lengyelországból, hogy majd minden polgárnak ma is tulajdon szövőszéke van és annak takácsot tart. Komáromban a XVIII. században még 43 takácsmester volt.

A csipkeverés Pozsony, Nyitra, Trencsén, Túrócz, Bars és Zólyom asszonyai között van elterjedve; téli estéken egymástól tanulják s akkor gyakorolják, mikor a mezei munka szünetel. Kőhalmon Erdélyrészben a köteles mesterek voltak hiresek. Segesvár szövőszékeinek ütemes csattogása, az üstkovácsok kalapácsolása, a kádárok hordó döngetése miatt nem régen még igen zajos volt.

Egész Zólyom vármegyében nincs 100 fésűs, de az évi munkájok eredményét 25,000 tuczatra becsülik, a főfészkök Radvány. Késes van 43, a termelésök 15,000 drb konyha- és mészároskés, 12,000 tuczat gyapjúnyiró olló, 3000 tuczat budlibicska, 500 tuczat zsebkés. Pozsony vármegyében Szent-Jánoson a vágó, metsző eszközök gyártása virágzik. A brassói késesek 1543-ban 26,000 brassói bicskát adtak el a külföldre.

Rimaszombatban hires a csutora és a csontból készült függő, meg gyűrű; Diós-Győrött a csikóbőrös kulacs.

A zirczi taplóból készült fövegek és más tárgyak a vidék sajátságos ipartermékét alkotják. Mosony vármegyéből Puszta-Somorja népe évenként vagy 20,000 kosarat ad el Budapestre és Pozsonyba, Szered város egymaga 28—30 ezer frt értékű kosár készitményt állit elő. Pozsony vármegye Vága községének lakossága is fűzfa fonatokat készit nagyban. Deáki hires ott a teknőiről, de nem ütnek össze annyit, mint a Hargita-hegység alatt az oláhfalusiak, a kik tömérdek csöbröt, kádat, hordódongát, deszkát, zsindelyt hordanak szét egész Erdélybe.

Hálófonással a Balaton mellékén és Komáromban 2460 ember foglalkozik. Nagy-Károly népe ügyes a gyékényfonásban, készit belőle csinos szatyrokat, kötőkosarakat, dohánytartókat, szivartárczákat, nyári kalapokat és eljutnak azok Svájczba, meg Franczia-országba. Kalapokat a pozsonyi gyárakból Szerbia, Svájcz, Németország, Belgium, Dánia, Svéd és Norvégországokba is visznek; ugyanonnan a kefeárúk nagy mennyiségben kerülnek nemcsak Angliába és annak tengeren túl fekvő gyarmataiba, hanem a kiválóan iparos éjszak-amerikai Egyesült-Államokba, sőt még Dél Afrikába is. Ugyan mi hasznát veszi a kefének az Ádámkosztümben járó kapföldi kaffer? Ha fogyasztja, jól teszi.

Kivált a papirkészités hazája a fölvidék, hol az elnyűtt ringyet-rongyot számtalan malom nemesiti papirrá. Ott van a rohanó patakok ingyenes mozgató ereje, szolgálatra készen. Sándor István „Sokfélé"-je 1795-ben már úgy ir, hogy „az első papirmalom nálunk Szepesben, Lőcséhez közel Tepliczka helységben

állittatott fel 1613-ikban.“ A diósgyőri papir ma sem vesztette hirét. Hajdan az iparcsodák közé sorozták, hogy a hermándi (Hermanecz) papirgyár az öreg Ferencz király hintaja elé az országútra egy egész mértföldnyi hosszúságban vont fehér papirost. Segitségére van a papiriparnak a tömérdek fogyasztás, mely századunkat jellemzi s papirkorszakká avatja. E mellett meg hires ujságolvasó nép is vagyunk, úgy hogy alig van nemzet Európában, a melynek kedvéért annyi árnyalatú politikai lap tengene, mint a hogy nálunk van.

Turócz vármegye népe nagy faipart űz. Onnan jönnek a fakanalak, fatálak, favillák, gereblyék, lapátok, fafaragványok, újabban hajlitott fából készitett bútorok. Nem egyéb a kanalas tót, mint vándor iparos, ki midőn 6 fillérért 2 fakanalat árul: valóban nem tudja a vevő, mit fizetett meg, az anyagot-e, vagy a munkát, a helybe való szállitás fáradságát-e, vagy az árúsitásra vesztegetett időt? mind a négyet semmi esetre. Az Alföldön helytálló iparág nem lehetne az, éhen halasztaná emberét.

Kincses haza Magyarország, természeti adományaival embermilliókat bir táplálni, de csak munkáskezű nép boldogul a talaján; mert megesik különben, hogy fölvesz az idegen egy fadarabot, kifaragja kerekre és elveszi tőle az, a kinek a fapénz is jó. Kell, hogy a föld és ember ismerjék, megértsék egymást, úgy lesz a szép haza keblén boldog a népe is.

KATONAI JÓZSEF MEGYEI KÖNYVTÁR KECSKEMÉT

TARTALOM.

	Lap
Nagy-Magyarország	1
Hazánk határai	12
Magyarország hegyvilágából	26
A természet játékai	41
Népköltés a Magyarföld geologiájában	56
Tájképi szépségek	79
Magyarország Dunája	100
Az öreg folyó oldalmozgása	117
Fölolvasás a Tiszáról	139
Állóvizek. Uszóföldek	173
Munkás vizeink	202
Csodakútak hazánkban	219
Javasvizeink ismeretéhez	243
Hazánk nozogeografiájából	259
Népmozgalom Magyarországon	273
A románok terjeszkedése	288
Városaink népessége	304
Nemzeti iparunk földrajzi eloszlása	318

2016 AUG 30

2002 APR 06

